בַּגּוֹלָה וּבְמוֹלֶדֶת

זכרונות

מאת

אשר כורך

עם הקדמה מאת

דב שטוק

הוצאת גזית תל־אביב
ירושלם תש״א

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2022

כל הזכויות שמורות
Copyright by the Author
נדפס בארץ-ישראל
Printed in Palestine
1941

דפוס „הספר" ירושלים
י. ל. שכטר וליב פינברג

אֲשֶׁר כּוֹרֵךְ / בַּגּוֹלָה וּבַמּוֹלֶדֶת

אשר ברוך (בובר)

לרעיתי מרת לאה תחי׳
ולבני החביבים ה״ו קודם

לבני היקרים

הקובץ הזה שאני מגיש לכם מכיל זכרונות ששים שנות חיי, בהם נאגרו רשמי דברים שהם בחלק גדול פרי עבודתי, פרי מרצי ומסירות נפשי ומיעוט חלבי ודמי למעני ולמען קיום משפחתי, למען רעיון התחיה ועבודתי הציונית והצבורית.

לא חשבתי לתת בספר הזה תיאור ספרותי או היסטורי, חפצי רק לספר לפניכם את מהלך החיים שלי בדור של תקופה הרת עולם, בדור של שנויים ותמורות בעולם הכללי ובפרט בעולמנו היהודי. דרכי בדור הזה

לא היתה סלולה למישרים, ורובה עקלקלות. אבני נגף רבות מצאתי במהלך חיי, אך מעולם לא נואשתי, והרבה פעמים היה לי ספוק נפשי שהצלחתי להתגבר על הכל ולבוא בשלום למחוז חפצי, נתברר לי, שכך הוא דרך הטבע בחיי האדם, צריכים לבטוח בשמו יתברך ולא להמנע מתקוה; העננים עוברים והשמים חוזרים ומתבהרים, ועולם כמנהגו נוהג, שוב פעם מכשולים, ושוב פעם דרך ישרה.

ספרתי כאן מה שידעתי על תקופתי אני ומה ששמעתי על דברים שקדמו לה, כמו כן קטעים מחיי מכרים, ידידים, חברים וקרובים, ולכל לראש — מחיי הורי הטובים ז"ל. הרבה השפיעו עלי כל אלה במדותיהם הטובות ובמעשיהם הטובים.

בדרך עבודתי זו נתקלתי באבן נגף הידועה לכל כותבי זכרונות, הוא המבוכה המיוחדת שמרגיש הכותב בכל פעם כשהוא מוכרח להדגיש את ה א נ י שלו. מסבה זו לא כתבתי הכל, אלא דלגתי על הרבה דברים, אפילו כשהם נוגעים לארץ ישראל.

ידידים ומכרים שקראו את ספרי הקטן „ראשונים לציון", כשראו „שיש לי מה לספר", מפני שעמדתי על סף אותה התקופה הגדולה, אשר הביאה שנוי רדיקלי כל כך בחיים הלאומיים שלנו — יעצוני לכתוב את הזכרונות האלה. מתוך עיון בכתב היד אמצוני גם להדפיס את הספר. ופה אני מוצא מקום להודות לאלה שעזרו לי בהערותיהם ובזכרונותיהם מן הזמן ההוא, וביחוד אני מכיר טובה לכבוד ידידי הסופר מר מאיר חרטינר, חבר לדעה ולעבודה לאומית, הבקי במאורעות אותו הזמן, שהוא הואיל בטובו לעבור על כתבי־היד ועזר לי בקביעת דברים חשובים ושאר הערות נכונות.

ירושלם בחודש מנחם אב תש"א

אביכם באהבה אשר כהן (כהנוביץ)

* * *

נעמוד, הקורא, כמעט רגע, צופים הליכות קרית ספר וראינו, כי רבו בה בימינו מציבי־ציונים לערי ישראל ועירותיו, קהילות גולה, גדולות וקטנות, אשר היתה בהן יד־הדלדול, השקיעה, הכליה. כבנים המקימים מצבת מזכרת לאמם הורתם, כן הם כל אלה, המעלים עתה, איש איש ככחו לצור צורה, זכר עיר ועיר, דמות־חייה וחיי דמויותיה, במגילת־ספר. שעל כן אל תתמה בראותך כי יעזב איש ענינו ודרכו וינד על עיר מולדתו לעשות לה נפש. אכן, כגל־אבנים הם ספרים אלה וכאלה, אבני מצבה חיות וממללות.

ובין האבנים האלו שים לבך לציונים, אשר הציבו בני פרובינציה יקרה לערי מולדתם בגולה, ערי גליציה. אשר הפליא להוליכנו בלבבי־ימים וסיפר סיפורו הפשוט והביאנו במשעוליו בשובה ונחת, ירד כאורח נטה ללון לעירו בוצ׳ץ לראות אחרית אורה וצלה בשכול תוגתה; אשר הראנו דרכו של יעקב רודורפר בכפר ועיר וצייר תמונות מבית מבשל השכר והפליג למעשה גננים בעיר־ארצנו, שב ללופאטין הקטנה לתארה ביסוד: אלה אזכרה; אשר בא אלינו במסות, כמעשה־חושב, על הקרוב קרוב, מרצה עניני ילדותו ומסגרתם ורושם בראשם שם, שסיומו סימן קריאה: זבורוב, עיר מולדתי; אשר שר בבלדה לטלוסט של ימי הבעש״ט ישיר בשעת חרדה לטלוסט של ימינו; ואף אשר לא ניסה כתובי, איש נחבא ועני, מספר על ח״י שנותיו בסטרליסק. ומה טוב, כי עתה באה לפניך, הקורא, מגילת ספר על עיר מצער, עיר גלינא, והיא פינת יקרת ופנינת יקרת, שקיום זכרונה הוא דבר חיבה ודבר חובה כאחד.

אזכרה ימי ילדות, בפתח שרפת העולם, נמלטנו כשני מנינים, מפני האויב, שהחריב עירנו, כיתתנו רגלינו בחורב־יום וצינת־לילה ובאנו בשרב־צהרים לעיר רביים נודעת, ישבנו יגעים ומפורכים באבק הרחוב, ומה פחד לבנו על כי לא נמצא איש אשר ידאג לאחינו הנרדפים, אם בקורת גג, ואם אפילו בטיפת מים. אולם למחרת, עם ערב, בבואנו, לאחר טלטול בדרך גממות ושקערוריות, לעיר מצער זו, עיר גלינא, מה רחב לבנו על שלהבת־האהבה שאפפתנו, מאירה ומחממת, אהבת ישראל והיתה לנו כמשיב נפש. אך עשרה ימים עשינו בה, אך אלו היו ימי חויה של עיירת ישראל, שנזדווגו בה תום ונדיבות, רחמים וטוהר — בבואת־הנפש הישראלית באמתה ולאמתה. ומה אשמח עתה, בראותי הספר שלפנינו והוא מתאר לתומו את העיר, הליכותיה ואישיה, שלל־דיוקנאות ומעשים, שפעת ענינים ופרטים, החושפים מקור אורה המשולש: אור אהבת התורה שבה — לא מקרה הוא לה, כי רבה, ר׳ מאיר שפירא, נעשה בונה ישיבת חכמי לובלין; אור אהבת ישראל שבה — לא מקרה הוא לה, כי בנה, ר׳ מרדכי בן יחזקאל, נעשה כשֵׁר־אוצר לאגדת־העם ושליט במכמני־סיפורי מעשיותיו; אור אהבת ציון שבה — לא מקרה היא לה הגלריה של אנשי־העם, התמימים והישרים, הציונים והמצוינים, ומחבר הספר, ר׳ אשר כורך, בכללם.

אזכרה שאלה נפוצה, שנשמעה מקצה לקצה וכך לשונה: גליציה זו, היש בה גם ציונים שאינם דוקטורים. היתה זו שאלה, שבאה להרמיז, כאילו גולה זו ידעה את תנועת הציונות לא כשורש וגזע המעורים במעבה-העם, אלא כצמרת בלבד המרפרפה באוירו. אמנם, אנו הקרובים לחללה וקרקעה, ידענו עד מה השאלה ההיא, בין שנשמעה דרך בדיחה ובין שנשמעה דרך ליעוג, אין בה מדקדוקה של אמת, אך מה נעשה והצמרת כשם שנראתה למרחוק, כך רשרושה נשמע למרחוק, ואילו חלחול-העסיסים בשורש ורחשם בגזע לא נראו ונשמעו כל כך, אף כי הם-הם היסוד המעמיד והמקיים. שעל כך יש בספר שלפניך גם מתיקון-המעוות — כי הוא מספר לא על סוג-האדם שבהיקפם וצדיהם של חיי-העם, שהוא אם במעט ואם בהרבה, כחוזר בתשובה, השב אל העם ובא אל הציונות, אלא על סוג-האדם שבמרכזם ובתוכם של חיי העם, שבשביל שלא היה מעולם בחינת עוזב ויוצא לא תחול בו בחינת חוזר ובא. מעגלו הוא מעגלה של הוית-עם מתמדת, שפירודיה מריבי-בית ואיחודיה שלום-בית. בספר שלפניך ניתן לך מראה מעגל כזה, שרבדיו — המסורת, הלמדנות, החסידות, ההשכלה חבת ציון ושיבת ציון — נחים זה על גבי זה, מפרנסים זה את זה ומתפרנסים זה מזה, מעגל הרציפות, קו-החיבור.

אזכרה סיפור מועט ונאה בסיפוריו של אותו בעל מלאכה, שהניח מחטו ונעשה סופר נודע וחביב, פטר רוזגר, ושמו: משנחרב ביתו של מכסל הקטן, שעניינו כשמו ועיקרו בסיומו — למחרת השריפה יושב מכסל וצופה פני החורבה, פניו כבושות בכפותיו וכל עצמו מתאבל על חורבנו, אך באחרונה הוא עומד על רגליו, נובר בגל-האפר, עד שהוא מעלה מתוכו את קרדומו ומשמצאו הוא עושה לו נציב חדש ואנו יודעים: בתנופת קרדום ראשונה וחדשה כבר גלום הבית החדש, אשר יקום מחר, מחרתיים. סמל כולל הוא לאיש קרדום, בעל מלאכה, אוחז בכלי, אשר בשבתו אל החרבות הוא יודע באמת את האבל — הלא חורבת עמלו הוא, אך הוא גם יודע באמת את הנחמה — הלא הוא הקרדום אשר העלה מעיי-החורבה וְרַמָּצָה. אכן, איש הקרדום הספדו הספד — אבל ונחמה ממוזגים בו וחותמם אמת.

ואומר, כי אני הכרתי אותו איש-קרדום מקרוב — הוא בעל המלאכה, שלמדתי בביתו מלאכת נגרים, ואשר בעמידתו, בתוך העיירה השוממה והחרבה-למחצה, עמידת אדם מחריש ועמל, נראה לי כסמל — דומה, שהיה חושש להניח, ולוּ כהרף עין, כליו מידו, ואפילו בצאתו לשוק לא הסיר חגור-האומנים הכחול. אולם פעם אחת, לעת ערב, הניח בטרם עת את כליו, פשט חגורו, יצא לשעה קטנה, ובשובו לא לבש עוד חגורו, כי אם ישב לשולחנו ואמר: הלכתי לומר קדיש, היום יום פטירת אמי. עמוד, קורא הספר, והקשב: ר׳ אשר כורך, פועל נאמן, איש קרדום, הניח כליו והוא אומר קדיש לעילוי עירו־תורתו.

דב שטוק

א. משפחתי.

נולדתי להורי יצחק וסימה קיילה ז"ל במוצאי שבת קודש ו' טבת תר"מ [1]) בעיר גליניאני [2]) מחוז פרומישלאני בגליציה המזרחית. על משפחתי איני יודע הרבה. אבא ע"ה נולד, כפי שספר לי, בעיר ראדזיחוב היושבת על גבול רוסיה ואוסטריה, סמוך לעיר בראדי, ושמות הוריו קהת צבי ואיידעל ז"ל. אביו ר' קהת צבי נולד בעיר הספר שמעבר לגבול אוסטריה ברוסיה, ושם משפחתם היה לפנים קוקיש. בהיותו ילד הביאוהו הוריו אל קרובם אשר בראדזיחוב, מפחד חטיפת הילדים לצבא ניקולאי הראשון, קיסר רוסיה, ובבית קרובו זה נתחנך. כשגדל — כך ספר לי אבא ע"ה על אודותיו — והתחיל לחשוב מחשבות על מצבו, כי רחוק הוא מבית הוריו ואוכל לחם חסד על שולחן קרובים, בא לידי החלטה לשים קץ למצב המחפיר הזה. הוא נכנס אפוא לכורך ספרים אחד שגר בשכנותם של קרוביו, ולמד אצלו את המקצוע.

---

[1]) את התאריך מצאתי כתוב בדף האחרון של הספר „שערי ציון" הנמצא אצלי מעזבון אבי ז"ל. בימים ההם נהגו לרשום שמות הילדים הנולדים ושמות הנפטרים בדף הראשון והאחרון של ספרי השמוש, כגון חומשים, מחזורים וכדומה. התאריך של שנת האזרחים הוא 22.12.1879.

[2]) העיר גליניאני, שהיהודים קוראים לה גלינא, נמצאת מזרחית דרומית מלבוב בירת גליציה, במרחק של שלשים ק"מ ממנה. בשנת 1900 היו בה כארבע מאות וחמשים משפחות יהודים: אלפים ומאתים נפש, וכחמש מאות משפחות נוצרים: אלפים וחמש מאות נפש פולנים ואוקריינים. ושיכת היתה באותו זמן לפוב'יאט וסטארוסטווא של פרומישלאני, הרחוקה 15 ק"מ מעירנו, במשפסים פליליים — לעיר המחוז זלוטשוב, ובענייני צבא — לעיר המחוז בו'ע'אני, מקום חניית חיל המצב גדוד מספר 55.

כשיצא סבא לעמוד ברשות עצמו, נשא אשה והוליד ה' בנים וה' בנות, שאח"כ נתפזרו למקומות שונים. מהם הכרתי את הדוד דוד מראדזיחוב, את הדוד ישראל מלבוב, את הדוד יהושע מבודאפֶּסט, את הדודה רחל מטרנופול, ואת הדודה רוחה מלונדון. את האחרים לא ידעתי פנים אל פנים. אבא ע"ה ספר לי, שהדודה רחל נישאה לבעלה ר' חיים כץ מטרנופול ב„שבת ראַפטים". ומה זה שבת ראַפטים? בימים ההם בתחילת המאה השמונה עשרה, הוציאה מלכות אוסטריה חוק, שאסור לגברים לשאת אשה לפני מלאות להם עשרים וארבע שנים. לרגל החוק הזה פשטה שמועה, שהקיסר יגזור בכלל על הנשואים אצל היהודים. השמועה נפוצה מהר וגרמה לבהלה גדולה בארץ, ובכל עיר ועיר ובכל כפר וכפר נתקיימו מדי יום יום עשרות חתונות לגדולים ולקטנים ואפילו לפעוטות. ולאותו זמן קראו בשם „שבת ראַפטים". (שבת — על שם השבתות שבהן היו קוראים את החתנים הפעוטות לתורה קודם החופה: ראַפטעם — פירושו „בחפזון" בפולנית.) הדוד והדודה למשפחת כ"ץ היו אח"כ עשירים מאד, והיו להם בנים ובנות. ר' חיים כ"ץ בטרנופול יסד כמה חברות צדקה ובתוכן חברת „יד חרוצים". הוא היה מחשובי העיר. זקני כינה א"ע בשם בוכבינדר, כי בימים ההם יצאה פקודה מאת הממשלה, שלכל אדם יהיה גם שם משפחה נוסף על שמו הפרטי, ורבים בחרו את שם אומנתם לשם משפחה. שם משפחת הסבתא היה שווארצוואלד. זקני ר' קהת צבי וזקנתי איידעל ע"ה שניהם נפטרו בשיבה טובה בעיר ראדזיחוב. מקרוביו של אבא הכרתי את הרב ר' יענקעלי קאהל ז"ל אבד"ק ביליקאמין. זכורני שהייתי פעם עם אבא ל„שבת" אצל אחותי איידעל, שגרה בעיר ביליקאמין. אני הייתי באותו זמן ילד כבן עשר. בשבת שלחו מבית הרב ר' יענקלי לאחותי יין וקוגיל (פשטידה) לכבוד אבא, ואחר הצהרים הלכנו לבקור לבית הרב. הם שמחו לקראת בואנו, ישבנו על יד השולחן עם הרב והרבנית וילדיהם, והרב שוחח עם אבא בדברי תורה ועוד. לי הראה חיבה גדולה, ואחרי בחנו אותי בדפי הגמרא שלמדתי בחדר „כיבד" אותי בדברים טובים. כשהיו בני הרב באים לעירנו

היו גם הם מבקרים בביתנו כקרובי משפחה. גם „נכדים" של רביים היו מבקרים בביתנו והיו מקבלים כסף מאבא בתור קרובים. בסביבות העיר ראדזיחוב ובעיר בוסק היו עוד קרובים סוחרים ובעלי אחוזות, וגם הרבה מקרובינו אלו היו מבקרים בביתנו לעתים תכופות.

אמי ע"ה נולדה בעיר גלינא להוריה אריה ליב וחנה בריינע קלאטץ. להם היו ארבעה בנים ושתי בנות, ואלה שמותם: נטע, שלמה, אהרן ושמחה. חיה זיסיל ואמי סימה קיילה, כולם השאירו אחריהם זרע, פרט לאהרן, שנפטר בלי בנים. מנהג היה שחשוכי בנים היו כותבים בכספם ספר תורה לבית הכנסת. ועדיין אני זוכר את השמחה והסעודה הגדולה בביתם של הדוד אהרן והדודה עטיל אשתו, בזמן שסיימו את כתיבת ספר התורה. הבית היה מלא אורחים, כבדו את הרבי ר' בצלאל, את הרב ר' יצחק אליעזר, את הנכבדים ואת הקרובים בכתיבת אותיות בסיום הספר, והדוד בעצמו כתב את האותיות „לעיני כל ישראל". האותיות היו רשומות על ידי הסופר סת"ם והם רק מלאו אותן דיו. אח"כ הובילו הקהל וכלי־זמר בראש את הדוד ואשתו תחת החופה וספר התורה בידו לבית הכנסת. בדרך רקדו ושמחו לקול נגינת הכלי־זמר. שם הוצאו כמה ספרי תורה מארון הקודש והלכו אתם לפגוש את הספר החדש, אחר כך עשו הקפות בבית הכנסת וכבדו את הקהל להחזיק בידם לרגע את הספר. החזן עם הקהל אמרו מזמורים, והיו רקודים עם ספרי התורות. לסוף הכניסו את ספר התורה לארון הקודש ביחד עם הספרים שהוציאו. כלי־זמר לוו את כל התהלוכה בחזרה והיתה השמחה במעון „המחותנים" והתענגו באכילה ושתיה וברקודים. בשבת הלך הדוד עם קרובים לבית הכנסת להתפלל וכבדו אותו במפטיר, וכשעשו לו את ה„מי שברך" נדב למוסדות של צדקה ואת התורה נדב לבית המדרש של הרבי ר' בצלאל למקום שבו התפלל בסוף ימיו, ובשם אשתו נדב „כתר" וטס של כסף טהור. אחר התפלה הלך כל הקהל לביתם לקידוש, וברכו אותם על שקיימו את המצוה של כתיבת ספר תורה. השמחה נמשכה כל היום

ועל ביאת משיח צדקנו להשיב בנים לגבולם; אח"כ היה יושב ולומד את שעורו בגמרא ובזוהר והלך להתפלל ותיקין. לאחר מכאן היה עוסק במלאכתו כל היום. ובלילה שוב לא היה עולה על משכבו עד שלמד שעוריו בגמרא, זוהר ועוד.

זוכרני, שפעם נתעוררתי באמצע הלילה וראיתי את אבא יושב על שרפרף קטן ובוכה. נבהלתי והתחלתי גם אני לבכות. קם אבא ונגש אל מטתי ושאלני למה אני בוכה. שאלתיו אני מדוע הוא בוכה, אפשר כואב לו דבר מה? ליטף אותי אבא ואמר לי שאמשיך לישון, ומחר יגיד לי את טעם הבכיות שלו. ממחרת היום שאלתיו שוב אז סיפר לי על ארץ ישראל, על ירושלים עיר הקודש ועל בית המקדש שחרב מפני חטאינו. ולשם זה — אמר לי — מתפללים אנו בלילות לשם יתברך שימחול לנו את עוונותינו הרבים וישלח לנו את משיח צדקנו לגאול אותנו מן הגלות ולהביאנו לארץ קדשנו, ושם נשוב ונבנה את בית המקדש, וישובו הכהנים והלויים לעבוד את עבודת הקודש כימי עולם וכשנים קדמוניות. יתכן שחיבתי לארץ אבותינו מקורה הראשון הוא בזכרונות הילדות על ליל פלאים זה...

בלילי שבת היה אבי נוהג לקום לקול הקריאה הידועה של השמש: „עם קדוש, שטייט אויף און גייהט לעבודת הבורא, כי לכך נוצרת". היתה זו שעה שבין שתים לשלוש אחר חצות הלילה. והיה אבא הולך לבית המדרש העירוני לומר תהלים. אח"כ למד שם עד שהגיע זמנה של תפלה, ובשבת לאחר שינת הצהרים למד שוב עד זמן תפלת מנחה.

זכורני את סעודת המצוה שהיתה פעם בביתנו לסיום הש"ס של אבי ז"ל. השתתפו בה חשובי העיר והרבה לומדי תורה. אחרי שאמרו את ה„הדרן" שתו „לחיים" על כוס י"ש, אכלו דובשן וברכו את אבא שיזכה לחיים ארוכים ויזכה ללמוד הרבה תורה. אח"כ נטלו ידיהם וסעדו את לבם בבשר ודגים ומשקה.

בכל מוצאי שבת היתה נערכת בביתנו סעודת מלוה מלכה, שהשתתפו בה חסידים ולומדי תורה. והרבי שלי ר' שמחה מלמד

ז"ל, ידידו של אבא ז"ל, היה בא בכל מוצאי שבת לסעודת מלוה מלכה, וקודם הסעודה היה לומד ביחד עם אבא שיעור בגמרא ובתוספות. אחרי הסעודה היו המסובין נשארים עוד זמן רב וספרו ספורי מעשיות ומופתים מצדיקים. זוכר אני כמה נתפעלתי מספורי מעשיות אלה ששמעתי מפי ר' הענזיל מלמד ומפי גיסו ר' מושקי וואלף ומפי ר' יוסלי שוחט, שהיו מומחים באומנות הסיפור, ולא אחת היו מאריכים בסיפורים עד אחרי חצות הלילה.

אבא היה עסקן בעניני מצוה, היה ממיסדי החברות לתלמוד תורה, בקור חולים ולינת לילה. בלכתו לבקור חולים היה מביא להם את התמיכה כמתן בסתר. בעניני פוליטיקה לא התעסק מעולם, אלא בילה כל ימיו בעסקי החברות הנ"ל. זכורני כיצד היו באים מלמדי תלמוד תורה ותלמידיהם ביום השבת אלינו, ואבא ועוד גבאי אחד עמו היו יושבים לבחינת התלמידים, ואמי ע"ה היתה נותנת למלמדים ולתלמידיהם „שבת אויבס" (פירות לשבת). בכל שבוע ושבוע שהגיע תורו של אבא ללכת לאסוף דמי שבוע לטובת החברות, היה הולך וסובב מבית לבית עם השמש. בידי השמש היתה הקופסא, והפנקס היה בידי הגבאי. השמש היה זורק את המעות לקופסא והגבאי היה רושם בפנקס את שמו של הנותן. את הכסף הביאו אח"כ לגזבר החברה ואסור היה לעשות על חשבון הכסף הזה איזו הוצאה שהיא בלי פתקא חתומה בידי שני גבאים. אבא ע"ה היה גם בעל תפלה והיה עובר לפני התיבה בבית המדרש אצל הרבי ר' בצלאל, ובקלויז במשך חמשים שנה, בימים הנוראים וגם בימי השבת ובימים טובים. הוא היה בעל מלאכה טוב, אוהב את העבודה, והיה כל ימיו נהנה רק מיגיע כפיו. כפי שהזכרתי לעיל דרש אבא ע"ה לפני מותו, שירשמו על מצבתו, כי היה כורך ספרים. הוא נפטר בשיבה טובה בשנת השמונים ושבע לימי חייו ביום ט"ז לחודש אדר, פורים של שושן שנת תרע"ה (1915), כשהיתה עוד עירנו תחת עול הכיבוש הרוסי.

אמי ע"ה היתה אשה חכמת לב, חרוצה מאד ובעלת מרץ. ואף על פי שישבנו בדירה קטנה, היה הנקיון בכל פינה ופינה. היו לה גם

נפלתי למשכב וחליתי שנה שלמה. אמי נסעה אתי לרופא בלבוב ושם נעשה לי נתוח באף שניזוק מבעיטת סוס.

אמי אהבה אותי מאד, אבל אף פעם לא נשקה לי בפנים, כי היא התנגדה לכך, שיהו נושקים לילדים בפניהם. היא היתה לוחצת אותי אל לבה, ועונג מיוחד היה לה להחזיק את ראשי בחיקה תוך סנורה וללטף את ראשי ולחיי מרוב חיבה. ואז היתה מספרת לי מעשיות. היה לה כשרון לספר, ולפעמים היה גם אבי עוזר לה בספוריה, כדי להזכיר לה את הזמן המדויק אשר מש מזכרונה, או כשטעתה באיזה דבר. ברובן היו אלה מעשיות מימים עברו ועל תקופות שונות, וגם מעשיות מצדיקים. כשהיתה נוסעת ללבוב לקנות סחורה לבית מסחר ספרים שהיה לנו, היתה מביאה לי חוברות ספורי מעשיות באידיש, הוצאות ר' יענקלי עהרנפרייז, אביו של הרב הד"ר מרדכי עהרענפרייז, שעל אחדות מהן אמרו, כי בנו מרדכי הנ"ל היה מחברם.

ספרו עלי, כי הייתי ילד זריז ורגיש, מתרשם מכל דבר, גם בעל מרץ רב, ואף פעם לא ישבתי בטל. אחרי הלמודים ב„חדר" קראתי ספורי מעשיות, אף עשיתי איזה דבר בידי, או טיילתי עם החברים. התלמידים בחדר אהבו אותי, כי לפנות ערב בין השמשות, בזמן שהרבי הלך להתפלל מנחה ומעריב, הייתי מספר להם מעשיות. גם שובב הייתי והשתתפתי תמיד עם החברה במלחמות נגד „השקצים" (ילידי הנוצרים) מעבר לנהר ובדרך ליער. כשבאתי לפעמים הביתה פצוע בפנים או במקום אחר, היתה אמי אומרת, כי צריכים לראות גם את מצבו של הצד שכנגד. גם ידעתי להשלים בין החברים בחדר או בין תלמידי החדר שלנו ובין תלמידי חדר אחר. וכך היה טכס השלום: היו עומדים שני הצדדים זה מול זה, ונתנו הזרת שלובה בזרת ושרו את השיר: ריגאלי, ריגאלי רוגז, איך בין מיט דיר ברוגז, ריגאלי ריגאלי ריק, איך בין מיט דיר חבר צוריק". מכאן ואילך היה השלום ביניהם. המחלוקת באה כרגיל בין תלמידי שני חדרים בגלל הכנוי שהיה אחד מכנה את ה„רבי" (המלמד) של חברו כגון משה צוואָק (מסמר), אברהם קנאָביל (שום), נחום משה לעק

(פאות גדולות) וכדומה. כי לכל מלמד היה כנוי, וכשרצה תלמיד להקניט את התלמיד היה מזכיר לו את הכנוי של ה„רבי" שלו.

כשמלאו לי שלש שנים הביאני אבא למלמד דרדקי ושמו ר' בֶּירך מלמד, שהיה זקן כבן שבעים. אחרי מותו של ר' בֶּירך ע"ה, הביאוני הורי ל„חדרו" של ר' נטע קנאביל. עודני זוכר כיצד היה הלה מלמד את התינוקות והקאנצ'וג (מקל קצר ורצועות עור קשורות בקצהו) בידו, וכל תינוק שסרח היה נתון לאחד משני עונשין, שמייסען או קונע, או שניהם יחד. שמייסען כיצד? היו פותחין את המכנסים ומשכיבים את התינוק על הספסל, כשחלק גופו התחתון מופנה כלפי מעלה, והרבי עמד על גבו וברצועה שבידו היה מלקה ומונה והכל לפי גודל החטא שנעשה. הקונע היתה בגדר עונש חמור מזה: לאחר שקבל את השמייסען, היו מפשילין את כתנתו על ראשו ותלו חבילה על כתפותיו, העמידו את התינוק בפינת החדר, ונתנו בידו מטאטא, וכל התינוקות היו מכרכרים ומפזזים סביבו. עונשין כאלה ניחנו גם לתינוקות שפגרו בלימודים.

מחדרו של ר' נטע עברתי לחדרו של ר' וואלף מלמד. הוא היה יהודי בעל צורה: גבה קומה ורזה ופניו כפני תרנגול. בחדרו של רבי זה התחלתי ללמוד חומש. ובשבת של אותו מאורע נערכה סעודה גדולה בביתנו, ובאו הרבה אורחים מבני משפחתינו, שכנים וידידים. אותי הלבישו בגדים חדשים ובשעת הדרשה היינו אני וה„אבפרעגער" מקושטים בשעונים ושרשרות של זהב. סדר הדרשה כך היה: העמידו אותי ואת האבפרעגער, שהיה תלמיד מחדר שלי, והוא גם כהן, על השולחן. מסביב לנו עמדו כל הקהל. האבפרעגער שאל: וואס לערנסט דו, אינגאלי? ואני עניתי: חומש צו מזל. האבפרעגער: וואס איז דאס חומש? אני: חומש הייסט חמשה חומשי תורה, די הייליגע פינף ספרים, וואס גאט האט געגעבען צו משה'ן אופן בארג סיני. האבפרעגער: ווי הייסען זיי? אני: מניתי על אצבעותי בראשית איז איינס, שמות איז צוויי, ויקרא איז דריי, במדבר איז פיער, דברים איז פינף. האבפרעגער: וואס פאר אַ חומש לערנסט דו, אינגאלי? אני: די ערשטע פרשה פון חומש ויקרא. האבפרעגער: וואס שטייט

לפעמים צרור טבק בעד שמונה קרייצר. באותן השעות היה לבו טוב עלינו. כשהגיעו ימי החנוכה עשה לנו בנו יחזקאל, שהיה נגר, תבניות בשביל לצקת את הסביבונים. והרבי היה מרשה לנו לצקת סביבונים בחדר.

ד. בר מצוה.

כשהייתי בן אחת עשרה ומחצה (שנת תרנ"ב) עזבתי את חדרו של ר' מרדכי שמעון'ס ובאתי לחדרו של ר' שמחה מלמד. כבוד גדול היה זה לנער כשנתקבל לחדרו של ר' שמחה, ולא כל אחד זכה לאותו כבוד, חוץ מן בני העשירים. ר' שמחה לא החזיק יותר מעשרה תלמידים, ושכר הלמוד אצלו היה גבוה מאד. הורי ע"ה שלא קמצו מעולם לבניהם, הכניסו גם אותי לחדרו של ר' שמחה. ר' שמחה היה תלמיד חכם גדול, ובזמן שהרב ישן או נעדר מהעיר, באו בני העיר לשאול מר' שמחה שאלות של איסור והיתר. הוא היה פקח גדול וחסידו של הרבי מבלז. הלמודים בחדרו היו גמרא ותוספות, יורה דעה, מגיני ארץ וחומש עם אור החיים. הוא היה הולך עם תלמידיו לבית המטבחים בשעת שחיטת בהמות והראה להם את מלאכת השחיטה, את תוך תוכה של הפרה, כדי שיבינו היטב את הדינים בשאלות הריאה. אני למדתי אצלו בבא בתרא, חלק מנדרים, חולין ועוד, הלכות מליחה, בשר וחלב, תערובות, הלכות ראש השנה, הלכות סוכה והלכות פסח. הוא היה נותן „ליינען" (ללמוד בעצמו דף גמרא), כדי להרגיל את התלמידים ללמוד בלי עזרתו.

בחדר של ר' שמחה התחלתי להניח תפילין. כמה חדשים קודם שהגעתי לשנת השלש עשרה התחילו ההכנות, הרבי לימד אותי „פשטיל", אבא הזמין זוג תפילין אצל ר' יהושע סופר סת"ם. הוא היה חברו של אבא, ושניהם היו גבאים בחברת תלמוד תורה. אבא עשה בעצמו את הנרתיקים (בית'לאך) בשביל התפילין, מצופים עור ומוזהבים יפה ועליהם התיבות „של ראש" ו„של יד", בצד גם שמי. הכל באותיות זהב. אחותי רקמה את הכיס של התפילין: זר פרחים עשוי משי

צבעוני על קטיפה כחולה, באמצע מגן דוד ובתוכו רקום שמי ומספר השנה. זה היה בשנת תרנ"ג ששה ימים בחודש טבת. במוצאי שבת היתה אצלנו סעודת מלוה מלכה גדולה, באו הרבה אורחים וסעדו בבשר ודגים, בירה, יין ו„טשייי" (טה עם יין אדום). ביום ראשון בבוקר הלכתי עם אבא לטבול במקוה, ואח"כ באתי להתפלל אל הקלויז בבנדי יום טוב, היינו: בעקישי חדשה, כובע חדש, ושטיפעליך (מגפים), וכיס עם תפילין תחת בית השחי, העמידו אותי בכותל המזרח על יד ארון הקודש, וחברי הגדולים ממני בשנים סייעו בידי לקשור את התפילין. הרצועות היו עדיין חדשות וקשה היה להחזיק את הקשר של ראש בקדקדי. למדו אותי לעשות את ה„שין" על היד ולעשות מרצועות התפילין כנפי יונה. אני התפללתי בכונה מלה במלה, ואחר התפלה חלק אבא למתפללים „לעקיך" (דובשן) עם יי"ש וכל אחד לחץ את ידי וברך אותי. קרובים וידידים שהיו בין המתפללים הלכו אתנו יחד לביתנו לסעודת מצוה. בבית היה יום טוב, השלחנות היו מכוסים במפות לבנות, האורחים ישבו סביבם, וכל מיני כיבוד הכינו לכבודם. הם נטלו את ידיהם וישבו לסעוד בבשר ובדגים. לפני אכילת הלפתן דרשתי את הדרשה, והורי הורידו דמעות שמחה. אני קבלתי שעון במתנה והרבי קבל שני גולדען ואוז שמן לשומן לכבוד חג הפסח וכתונת חדשה. בשבת הבאה נקראתי לעלות לתורה ל„מפטיר", ואחר הברכות ברך אבי את הברכה „ברוך שפטרני".

ר' שמחה היה אוהב את המצוינים שבתלמידים, וכשתפס אחד התל־מידים את דברי התוספות או המרש"א היה שמח שמחה גדולה. כמה תלמידים שלמדו אצלו קבלו אח"כ היתר הוראה. לא היתה דרכו להכות את התלמידים, אבל בשעה שהרגיזוהו היה חובט במקלו שנשען עליו (חגר היה ברגלו האחת). וזוכרני שגם אני קבלתי פעם ממנו מלקות. הדבר קרה כשדרש הדרשן גינצברג בעהמ"ח ספר עתים לבינה עם לוח העיבור. הרבי הבטיח לנו חופש אחר הצהרים כדי שנוכל לשמוע את דברי הדרשן. לפני הצהרים הלך הרבי לברית מילה ולסעודת מצוה, ואנחנו נשארנו ללמוד את השעור, ואז התעורר בנו הרצון ללכת הביתה קודם הזמן הקבוע. נגש אחד מחברנו להסב

את מחוג שעון הקיר, ובמקום להסב את המחוג הגדול הסב את המחוג הקטן וקלקל את השעון. אימה גדולה נפלה עלינו, רצינו לתקן את השעון, אלא שלא הספיקה לנו השעה, והרבי עמד לחזור. הסכמנו בינינו שלא לספר לרבי, מי הוא החייב. אבל מכיון שהיה בתוכנו מלשין בן מלשין, שהיו קוראים לו בשם „מסור" (ז"א המוסר), סנינו אליו בבקשה שלא יספר. הוא גמגם ולא רצה להבטיח. החלטנו להכותו קודם שילשין. כל החבריא היתה צריכה להשתתף בנתינת המכות, וסוף הדבר היה שקבל את חלקו מכולנו. אח"כ אמרו, שמסיבה זו נפל למשכב. אבל הדבר נודע לרבי עוד באותו יום ונתמלא כעס. וכשהלכתי לבית הכנסת אל הדרשה ראני הרבי וקראני אליו, נגשתי והוא הרים את מקלו ובלי אומר ודברים חלק לי מקלות בלי חשבון. כשגמר את מלאכתו הלכתי לבית הכנסת ושמחתי, שאיש לא ראני בקלקלתי. בבוקר כשבאו התלמידים אל החדר קבל כל אחד את חלקו חוץ ממני שקבלתי אתמול.

במוצאי שבת כשבא הרבי לסעודת מלוה מלכה שאלה אותו אמא שתי שאלות: א) איך מכים בחור כזה באמצע הרחוב? ב) מדוע לא חשש שמא אחזיר לו מכות: והיא הוסיפה לספר, שעמדה על יד בית הכנסת וראתה את המעשה והתכוננה לבוא לעזרתי, אלא מאחר שראתה שקבלתי חלקי ונפטרתי מהרבי בשלום, לא התערבה ולא רצתה לומר לרבי, עד שיבוא לסעודת מלוה מלכה. הרבי התביש מאד, וספר לאמו את מעשה השעון ואת ענין המלשין שנפל למשכב מרוב מכות. כשהיה מורגז מאד—ספר הרבי—וראה אותי, הניח שגם אני הייתי שותף לאותו מעשה, לכן המטיר עלי מטר מלקות. על השאלה השניה ענה, שהעמיד אותי על חזקתי, שלא אבוא לידי מעשה כזה. אמי ז"ל ספרה לי אחר כך את כל המעשה הזה. אצל ר' שמחה למדתי שנתים והייתי בן שלש עשרה ומחצה (ש. תרנ"ג) כשעזבתי את חדרו.

ה. נפתחו חלונות בבית המדרש

התלמידים שיצאו מחדרו של ר' שמחה, חלק מהם הלכו אל הקלויז ללמוד, וחלק מהם הלכו לבית מדרשו של הרבי ר' בצלאל. לכל אחד משני המקומות האלה היה אופי מיוחד משלו. בחורי הקלויז נחשבו למתקדמים. הם למדו תנ"ך והיו חשודים בהשכלה. „מתנגדים" היו. בנגוד להם היו בחורי בית המדרש משמרים ודבקים בחסידות ולא נחשדו בהשכלה. ואף על פי כן נחשבו בחורי הקלויז ליודעי תורה יותר מבחורי בית המדרש, וכל תלמידי החכמים, הרבנים והדיינים, מבין לומדי הקלויז יצאו. אני נכנסתי תחלה אל הקלויז, אולם אח"כ חלקתי את זמני בין הקלויז ובין בית המדרש. באותו זמן למדו בקלויז הבחורים הגדולים: ברוך בֶּסֶס, בעריל גולדבערג (רוכטשעס), אח"כ דיין בעירנו, הלל פינליש, שמעון פריינדליך, כולם כבר בעלמא דקשוט, ויבדל לחיים הבחור יחזקאל הוכברג, כעת רב בגלינא. היה שם עוד חוג של צעירים ואחריו החוג שלנו. כולם היו תלמידי ר' שמחה, אך שונים היו בגילם. שנים שנים ישבנו על יד הגמרא, הגדולים באויו לנו את המקומות הקשים בגמרא ותוספות, ורשות היתה בידנו להכנס אל רבנו ר' שמחה, שביתו היה על יד הקלויז, לשאול אותו מקומות הקשים שלא היו בידי הבחורים הגדולים לתרצם. והרבי העמיד כל דבר על אפניו והיה נהנה הנאה גדולה, כשראה את תלמידיו לומדים תורה.

באותו זמן שהייתי גם אני בין חובשי הקלויז, התחילו מחשבות שונות לנקר במוחי... המחשבות האלו באו לי לאחר שנכשלתי בתכנית שלי לנסוע ללמוד ב„ישיבה". וכך היה המעשה: בשעת השיחות בקלויז שמעתי ע"ד ישיבות ליטא ועוד, וחשקה נפשי לנסוע ללמוד שם תורה. הצעתי את דרישתי לאבא, אך הוא לא חפץ לשמוע על זה. החלטתי אפוא להציע את רעיוני זה לפני הרבי מאלעסק שאבא היה מחסידיו. עשיתי מעשה: סכום קטן היה בידי, לערך חמשים קרייצער (קרוב לשילינג אנגלי) שחסכתי לי ממתנות שהייתי מקבל מהורי. הכסף היה טמון בגביע שהיה משמש כוסו של אליהו הנביא ב„סדר" של פסח. הוצאתי את המטמון שלי ממקומו. כמו כן הוצאתי מהארון

בגד לשבת, כתנת, את התפילין והסדור ושמתי בזהירות לתוך שק קטן וברחתי רגלי לתחנת הרכבת זאדווארזע. משם נסעתי ברכבת עד תחנת הרכבת השניה אוז׳דוב, ונכנסתי ברגל לעיר אלעסק מקום מגוריו של הרבי. בלילה אחר תפלת מעריב נכנסתי אל הרב לקחת שלום ומסרתי לו את הפתקא, שבה היתה רשומה בקשתי הנ״ל. הרבי שאל אותי על דעתו של אבא, אמרתי לו, כי מבקש אני ממנו שהוא ישפיע על אבא שיסכים לדרישתי זאת. הרבי חשב מעט ואמר שאלמד כמה ימים בבית המדרש שלו, אח״כ יודיע לי את דעתו. אני נשארתי בבית המדרש שהיה גם האכסניה שלי. בינתים הודיע הגבאי של הרבי לאבא על אודותי, ובעוד שלשה ימים בא גיסי פסח ברנשטין מעיר ביליקאמין הקרובה לאלעסק והחזיר אותי לעירי ולביתי. (לא ידעתי אז, כי הרביים הם מתנגדים לישיבות ליטא). את חלקי קבלתי מהורי... נודע לי כמה הם סבלו מזה שנעלמתי מהבית — והתחרטתי על מעשי. זמן ידוע התבישתי לבוא בין הבחורים בקלויז ובבית המדרש. כבן י״ד שנה הייתי אז — ואחרי המעשה הזה בא שנוי במהלך מחשבותי.

ראשית כל: מדוע יושב אני בקלויז ואבי עמל ועובד כל היום? וכי לא כדאי והגון יותר לעזור לאבא בעבודתו? ושנית מן הבחורים הלומדים בקלויז שמעתי על אודות ספרים אחרים חוץ מאלה הנמצאים בקלויז. באותו זמן ראיתי עתונים עברים וקנאתי בקוראיהם: גם אני חפצתי לקרוא בהם. לא ידעתי את חכמת הכתב בשום לשון והחלטתי לדבר בענין זה עם אבא. הוא התנגד לכך ואמר שאמשיך בלימודי בקלויז, ואספיק לדעת את המלאכה בעוד כמה שנים. אני הצעתי לו שאקום בשלוש לפנות בוקר ואלך ללמוד עד זמנה של תפלה. לאחר התפלה אעבוד עמו עד אחרי הצהרים, מאותו זמן אלמד עד שעה מאוחרת בלילה. וכך היה. ביום עבדתי ובלילה למדתי. ובחורף בפרשיות שובבי״ם ת״ת הייתי בכל יום חמישי בשבת, ז״א אור ליום הששי, ער כל הלילה ולמדתי חומש עם „אור החיים״ ועוד, ובבקר אמרתי עם הקהל תהלים. בבקר למדתי בקלויז ובלילה בבית המדרש.

בין חברי היה אחד ושמו אשר שטריקער. הוא היה בזמני מהראשונים שלמד בבית ספר ממשלתי בחברת „שקצים" ו„שקצות", והיה מלמד את בני העשירים שחפצו לדעת פולנית וגרמנית מבלי לבקר את ה„שקאָלע". חברי זה הציע לפני ללמדני קרוא וכתוב חנם. אחה"צ למדתי את השעור בביתו והוא נתן לי שני ספרים למתחילים, בגרמנית ובפולנית, שיהא בידי לשנן את למודי בבית. ומכיון שלא היה לי חדר מיוחד בבית, בחרתי לי מקום מתחת למדרגות, כדי שאבי לא ירגיש בזה. בכל זאת נודע הדבר והיתה צעקה גדולה בבית, שיושב אני וקורא „ביכער", „טריפה פסול'ס", וזוהי אפיקורסות המביאה לידי שמד. הוכרחתי אפוא להפסיק את הלמודים בבית.

חברי השני היה יצחק אהרן גערסטל בנו של ר' אבלי שוחט ז"ל. הוא היה בחור בעל כשרונות ולמד בבית מדרשו של הרבי ר' בצלאל. הוא היה שונה משאר הבחורים. הוא רצה לדעת חוץ מדף גמרא גם מה שנאמר בספרים אחרים בעלי אותיות עבריות. בביתם היה מצוי העתון של החברה „מחזיקי הדת" שיצא לאור בלבוב, עתון שהוכשר בהכשרו של הרבי מבעלז. אביו ר' אבלי שוחט היה ת"ח ואדם הגון וישר. בבית המדרש רננו אחריו שנתפס להשכלה. וספרו עליו שלבש פעם מכנסים ארוכות של ארג (טוך) והוא יודע תנ"ך. בין הספרים שלו היה תנ"ך שהוגה ע"י לעטריס. היה לו בית משלו ברחוב שעל יד הנהר ונקיון גדול שרר שם. בגן שמסביב לביתו תקן ערוגות של ירקות ונטע עצי פרי וידע לתקן את גדרו בידיו. כמו כן היה בגן על שפת הנהר מקום מסודר להתרחץ בקיץ, ובחורף לקחת מים להשקות את הפרה ובשביל כביסה. חוץ מזה ידע גם לקרוא דייטש. וכשהגיע פעם אל הרבי מכתב כתוב גרמנית, קראו לאבלי שוחט שיקרא את הכתוב בו. מבני משפחתו היו בעלי אחוזות גדולות.

בבית המדרש היינו אני ויצחק אהרן, בנו של ר' אבלי, לומדים יחד גמרא, תנ"ך ומגיני ארץ. הוא היה מביא את העתון „מחזיקי הדת", ואני הבאתי לו ספרי מפו וסמולנסקין ואת העתון „הצפירה". ישבנו בבית המדרש וקראנו בהם בסתר בשעה מאוחרת בלילה. פעם ביום החמישי בלילה הבאתי לו את החוברת הראשונה של „השחר החדש" למשה

אורנשטיין וקראנו בה. כאשר עיפנו סדרנו לנו משכב על הספסל על יד התנור. את החוברת עטף חברי במעילו ושם אותו מתחת לראשו וכך נרדמנו שנינו. אבל בין החברים בבית המדרש היה בחור אחד מלשין נורא, והוא ספר לרבי ר' בצלאל שאנחנו קוראים עתונים ו„ביכלאך טריפה פסול׳ס", והעיד עלינו שאנו אפיקורסים. אולם הרבי לא האמין לו. באמצע הלילה הקיץ חברי וראה שהחוברת איננה. הוא העירני ופחד גדול נפל על שנינו, כי חברי היה בן שוחט, ואם תגיע החוברת לידו של הרבי יהא הדבר אסון לחברי ולאביו. תיכף ידענו שזוהי עבודתו של המלשין, ולהכין לנו מטעמים על שלחנו של הרבי נתכוון. החלטנו שלא לעורר רעש ורק השתדלנו להוציא את המלשין מבית המדרש החוצה בשתיקה. מה עשינו: הרימונו קול פחדים ששריפה בעיר. ואותו בחור רץ תיכף החוצה לראות היכן היא השריפה ובחוץ קפץ עליו חברי וסתם את פיו במטפחת ואני החלותי להמטיר עליו מכות מכל צד. אמרתי לו שאם לא יחזיר את החוברת, פה תהא קבורתו. הוא נשבע בכל קודש, שאינו יודע ע"ד החוברת ולא כלום. ועד כמה שאפשר היה לו להוציא הגה מפיו הסתום צעק בקול עמום: „גוואלד! מכים את הראש הקדוש! סותמים את הפה הקדוש שלומד תורה!" וכאלה וכאלה. אולם אנו לא האמנו לדבריו והוספנו להרביץ בו, עד שבקש שנחדל, והודיע לנו שהחוברת תקועה בארובת העשן של בית ר' יוסלי שוחט. קשרנו לו את פיו במטפחת והוא הלך אתנו להוציא את החוברת ממחבואה. אחרי זה המשכנו ללמוד ולקרוא, אבל בזהירות יתירה.

ו. יהושע בַּסָכָס ור' הלל פינעליש.

בימים ההם שלמדתי בקלויז הכרתי לדעת את הדעות ששררו בין הבחורים. היו אז בקלויז שני סוגי בחורים, היו שלמדו תורה ונתכוונו ללמוד עד שיקבלו היתר הוראה, והיו שלמדו ענינים קלים יותר, למדו נ"ך עם מלבי"ם, דקדוק, וקראו בספרי השכלה. מבין הבחורים הגדולים היו ר' יהושע בסכס ור' הלל פינעליש. שני „מפיצי ההשכלה" בעירנו,

ኒ/ ሀዲስ ዓለማየሁ

ኒ/ ሃና ዓቢይአሊ

אני הכרתי אותם כשהיו מבקרים את אחי צבי, שהיו חברים לו. אחי צבי היה לומד בבית המדרש של הרבי ר' בצלאל.

זוכר אני את פעולותיו של ר' יהושע בסכס מזמן היותי עוד בן עשר או שתים עשרה. היה יושב בערב יום כפור בקלויז ועל השלחן עמדו קערות ובתוכן פתקאות מודפסות באותיות גדולות „נדבות בעד ישוב ארץ ישראל". הכסף נאסף אז בשביל יסוד המושבה „מחנים", שנוסדה ע"י יהודי גליציא, ונשלח לחברת „אהבת ציון" בטרנוב, שבראשה עמד ד"ר אברהם זאלץ ז"ל. יהושע בסכס ספר לי אז ע"ד ארץ ישראל שיש שם יהודים עובדי אדמה ומתפרנסים מיגיע כפיהם. עמדתי אפוא גם אני על ידו והייתי מבקש מיהודים שגמרו את התפלה, שיזרקו כמה פרוטות לתוך הקערות לטובת ישוב ארץ ישראל. ממנו נודע לי ע"ד חברת ציון בלבוב ברחוב רינעק מספר 5, וכשהייתי אח"כ בלבוב פקדתי את מעון החברה והכרתי שם את ראשי הציונים בעת ההיא, ד"ר אברהם קורקיס, שלמה שילר, אדאָלף שטאנד ועוד. אפשר לאמור שיהושע בסכס היה המיסד הראשון של התנועה הציונית בעירנו גלינא, עוד טרם תהיה הציונות ההרצלאית. ספרי השכלה נמצאו אז רק אצל יהושע בסכס והלל פינעליש, ומהם אפשר היה להשיג ולקרוא את ספרי ויזל, שולמן, לוינסון, מאפו, סמולנסקין ודומיהם.

ר' יהושע בר' יעקב בסכס היה מתלמידיו של ר' יענקלי חיה אסתר'ס (הכנוי ע"ש אשתו) שבא לעירנו בשנת תר"ל בערך. ר' יענקלי היה מתלמידיהם של חכמי בראדי, והוא היה לומד בכל שבת ושבת בבית המדרש הגדול עם יהודים בעלי מלאכות ועם העוסקים בכל ימות השבוע במסחר, חומש עם אלשיך. הוא היה מסביר מצוין. בכל יום אחר התפלה למד עם המתפללים משניות, ועם בחורים יחידים למד בסתר תנ"ך עם באור של ר' משה בן מנחם מנדלסון, עקדת יצחק, ספר העיקרים, דקדוק ועוד. הוא ספר לבחורים אלו ע"ד מציאותם של ספרי השכלה וספרי דקדוק. זה היה בשנת תרמ"ה — ו. יהושע בסכס היה הראשון בעירנו, שרכש לו את הספרים האלה. הוא השפיע על קרובו הלל פינעליש לקנות ספרי השכלה ולהצטרף לרעיון הציוני, ואחר חתונתו של יהושע בסכס, כשעבר לגור לעיר לבוב, נשאר הלל

תרבותי או סוציאלי בעיר ובסביבה מאיזו מפלגה שהיא, שר' הלל לא השתתף בו בכספו.

ידוע לי, כי היתה אצלו החלטה ברורה לסדר את רכושו ולעלות להתישב בארץ ישראל, לולא המחלה שתקפה אותו והוא נקטף בדמי ימיו בשנת המ"ב לחייו. מיתתו היתה מיתת נשיקה מרחוק לארץ ישראל. המלה האחרונה שהוציא עם יציאת נשמתו הטהורה היתה המלה „ארץ ישראל". נפטר ביום א' תמוז בשנת תרע"ג ומנוחתו כבוד בעיר גלינא.

בצואתו הקדיש את ספריתו, שהיו בה ספרים מן הספרות העתיקה והחדשה, לארץ ישראל. היא נמצאת היום בבית מדרש למורים „מזרחי" בירושלים. הוא השאיר סכום כסף לקנות ספרים עברים לספריה של חברת ציון בעירנו, וגם סכום כסף להחזקת בית ספר העברי „שפה ברורה". ציוני גלינא נטעו חורשה על שמו ביער הרצל במרחביה, והיא רשומה בספר תרומות העצים של הקרן הקימת לישראל דף 14, מספר 119. כמו כן נרשם בספר הזהב של קרן קימת לישראל כרך א' מספר 4448 וכרך ב' מספר 424. במותו אבד לי אוהב וידיד נפש שאין לו תמורה.

הזמן שהיה ר' הלל פינעליש לומד עוד בקלויז חל בסוף המאה שעברה. הימים ימי התבגרות רוח הדימוקרטיה בעולם הגדול, וזה השפיע גם על עולמנו הקטן בעירתנו. אפילו הוויכוחים בקלויז שינו צורה. נשתנה לגמרי היחס אל הסביבה, אל עולם „הגויים". נשמע קולו של הנוער העברי, המתעב את שנאת הדורות ההדדית, והדורש כי עלינו להתחיל במצוה, לעקור שורש פורה ראש ולענה. בהשפעת העולם הגדול בא גם שינוי ניכר ביחסי המעמדות. נשתנה היחס לעניים ולמדוכאים, לבעלי המלאכה. ור' הלל היה הזורע את הדימוקראטיות בין בחורי הקלויז. כולם שמעו לו וכל מה שאמר נעשה. הרוח החיה בין הבחורים היה גם שלמה, המכונה קוגעל, בנו של ר' מרדכי כץ. ר' מרדכי זה היה בעל כוח יוצא מן הכלל, שריד אמיתי מן הדור הקודם. פעם—זוכר אני—בא לביתנו למלוה מלכה ודרש דבר מה, וכשלא קבל, הכה בידו על השולחן ושבר חלק ממנו. ספרו עליו

الملك فؤاد الأول في شبابه

الملك فاروق في شبابه (الحالي)

שפעם אחת בלכתו בדרך התנפל עליו שודד, אך הוא חבק את השודד ולחץ אותו אל גופו, עד שהוציא הלה את נשמתו. הוא היה סוחר בעזים, ואף היה מוכר בשר עז, ופעם אחת נתן עז שלימה לסעודת סיום הש"ס בקלויז. — כזה וכזה היה כוח האב, אולם כוח הבן היה נתון לעניינים אחרים, לעניני פוליטיקה עם ווכוחים בלי סוף ולעניני צדקה לעזור לנצרכים בשעת דחקם.

זה היה בשנת תרנ"ד־ה'. מאחר שידעוני למאסף נדבות בשביל עניי העיר, שתפוני מיד לפעולות של צדקות, והייתי אחד המיסדים של החברה „תומכי עניים". המיסדים היו שלמה קוגעל, איטשי (יצחק) ענדע ואני. מטרת החברה היתה להשיג עצים להסקה בזול בשביל עניים. שאלת העצים היתה קשה מאד, מסבת הגשמים בקיץ והשלג בחורף, ומסבת הדרכים המשובשות. היו חדשים שקשה היה להוציא את העצים הכרותים מן היער ולהביאם העירה. ורק העשירים הכינו להם עצים לכל ימות החורף, בזמן שהדרך אל היער היתה טובה. סוחרי עצים היו מכינים להם מלאי של עצים במחסנים והיו מוכרים אותם בימות הגשמים והשלגים, המחירים היו גבוהים מאד, ולעניים קשה היה להסיק את הבית כדי צרכם, ודבר זה גרם למחלות שונות בימי החורף. תפקידי החברה „תומכי עניים" היו: א) לאסוף חברים תומכים, שכל אחד מהם נדב שלושה קרייצער לשבוע, ב) לדאוג להורדת מחיר העצים בשביל העניים. עשינו חוזה עם סוחר עצים. הירש מענדיל חנצ'ליס, (ע"ש אביו מענדיל וע"ש אמו חנצ'לה) שהפחית את מחיר העצים לעניים על פי פתקאות של החברה. את הפרש המחיר שלמנו לו מן הכסף שאספנו. אבל תקנה זו לא הספיקה, כי גם אחרי ההנחה היו העצים ביוקר גדול. לפיכך החלטנו לפתוח מחסן עצים משלנו. והיו חברים שהתנדבו לנסוע אל היער להביא את העצים, ובחורים שלנו בקעו את העצים, ואנחנו מכרנו אותם במחיר 16 קרייצר בעד חמשים קילו בקיץ, ובחורף במחיר 22 קרייצער. ואילו הסוחרים לקחו 35 ק. בקיץ ו־50 בחורף. הדבר עשה רושם בעיר, וגם שאינם עניים נהנו מזה, והסוחרים הוכרחו להוזיל את העצים. אנו הכינונו מלאי גדול של עצים לימות החורף, ופעמים בשבוע מכרנו עצים.

העסק נמשך עד השריפה הגדולה בשנת 1895, ואז נשרף המחסן על העצים שבו.

בזמן ההוא כשהייתי עסוק במכירת העצים, בש' 1895, באה השמועה, שד"ר אחד בוינה פרסם ספר בשם „מדינת היהודים". הספר נדפס גם בעברית, בהוצאת „תושיה" בורשא. הזמנתי את הספר הזה, וכל החברים קראו בו בכובד ראש ובקשי הבנה. הרעיון ע"ד מדינת יהודים הכה שורש והיה לויכוחים בחברה.

ז. „השריפה הגדולה"

בשנת 1895, בימי סיון ותמוז, פשטה שמועה שבא גוי זקן פושט יד והודיע שתהיה שריפה גדולה וכל העיר תעלה באש. על אנשי העיר נפלה אימה גדולה, כל פעם הודיע מי שהוא שראה את ה„בעטלער". הג'נדארמים קבלו פקודה לבקש אחריו ולאסרו, אך לא מצאוהו, אנשי העיר סדרו שמירה בלילה, כי חששו להבערה בזדון. בכל לילה ולילה הלך חלק מבעלי הבתים לשמירה, וכפעם בפעם מצאו גוי שבא לגנוב וכבדוהו במכות ומסרוהו לג'נדרמים. אנשים פחדנים לנו בלילה בחוץ, טלטלו חפצים ממקום למקום שחשבוהו למקום בטוח. אחרים אמרו שהסוכנים של חברת בטוח בתים הפיצו את השמועות הללו, כי רבו הסוכנים באותו זמן בעירנו, ורבים הבטיחו ביתם ורכושם וקבלו אח"כ דמי בטוח.

סופו של דבר היה שנבואתו של ה„בעטלער" ההוא נתקיימה, ולא בלילה כי אם בעצם היום. בין 12—1 צלצל הפעמון העירוני שלש דפיקות, סימן לדליקה, והודיעו על הדליקה שפרצה באסם התבואה של הכומר היוני־הקתולי רושטאלוביץ. מקום השריפה היה בקצה העיר, בסוף הרחוב הקיליקובי. מיד קמה בהלה גדולה, והרבה אנשים רצו להציל את הבתים והחפצים של היהודים שגרו קרוב למקום השריפה. אני הלכתי לבית אחי, שגר ברחוב ההוא. אמי ואחי לא היו בבית, כי אמי נסעה עם אחי למקום הרחצה ל ו ב י ן שעל יד לבוב, כדי להתרפא ממחלת השגרון. ונפלא הדבר באיזה מהירות

התפשטה הדליקה. חום גדול היה באותו יום, הגגות היו עשויים עץ, והיו גם גגות מצופים קש. ובמשך שעה אחת עמדה הדליקה בכל העיר, ולא היתה אפשרות להציל שום דבר. אני הבאתי חפצים מבית אחי לביתנו וגם אצלנו נשרפו. כאשר באתי לביתנו, עמד אבי ע"ה ובכה, כי גם ביתנו כבר בער באש. אבי לקח חלק מהחפצים והלך אתם לחצר הרבי על שפת הנהר, ואני הוצאת את שאר החפצים החוצה. פתאום ירד העשן מלמעלה, ולא יכולתי להמלט לשום מקום. מה עשיתי, טבלתי שק בחבית המים שעמדה מוכנה בשביל הדליקה, ושמתיו על ראשי כדי להנצל מן העשן המחניק, ובפשוט ידים ורגלים זחלתי על האדמה, עד שבאתי לחצרו של הרבי. אבל גם משם הוכרחנו לנוס, כי בית הרבי ובית המדרש בערו באש. עברנו לחצרו של ר' אבלי שוחט, שגם הוא היה על שפת הנהר. לאמי ז"ל נודע אודות השריפה וחזרה מיד, למחרת היום. היא ראתה את החורבן ובכתה מרה. מרוב העבודה שעבדתי חליתי במחלת הקדחת. אמי הביאה אותי לבית אחותי לביליקאמין ושם שכבתי במטה. קראו לרופא והוא נתן לי את ה„זלאָטשובער פלעשילי", שהיה רפואה בדוקה לקדחת. ובמשך כמה זמן הייתי בולע חינין. אחרי חדשיים חזרתי הביתה ומצאתי את הורי גרים בבית דודי ר' אהרן קלאטץ ואבא העמיד לו בפינת החצר שולחן והתחיל מקבל עבודה. הרבה עזר לנו בזה הכומר הזקן (הקאַנאָניק), שגר מול בית דודי ר' אהרן. הוא נתן לאבי עבודה ושלם לו מחיר כפול מהרגיל וגם השתדל בשבילו אצל שאר כמרים וגם אצל הפריץ. וכומר אחד שידע את עבודת הכריכה נתן לאבא את כל החמרים לכריכה שהיו לו, כדי שיהא לאבא במה לעבוד.

התחלנו לדאוג לדירה בטרם יבוא החורף, עשינו חוזה עם ר' מענדעל חנצ'ליס לתת לו הלואה במשכנתא מאתים רייניש, כדי שיגמור את ביתו ויתן לנו שני חדרים לדירה. בדירה זאת גרנו שנה אחת ובמשך הזמן הזה בנינו את ביתנו מחדש ובסוף השנה נכנסנו לדירתנו החדשה.

ח. מרדכי בן יחזקאל.

אחרי השריפה נשתנתה העיר. הרבה בתים חדשים נבנו, ולא נשארו אלא בתי העניים, שלא השיגה ידם לבנות להם בתים. גם הקלויז וגם בית המדרש של הרבי ר' בצלאל טרם נבנו אז מחדש, והמתפללים התפללו בבית המדרש השני שלא נשרף, הוא ה„עירוני", או כמו שקראוהו אז „של היונים" (מתפללי בית המדרש „מתנגדים" היו, ולכן קראו להם החסידים „יונים"). בתוצאות השריפה נתמעט מספר הבחורים לומדי התורה ורק יחידי סגולה ישבו בבית המדרש. בפינת בית המדרש קבע אז מושבו ילד אדמוני צנום, שעליו אמר הרבי ר' שמחה ז"ל, שעתיד הוא להיות עלוי בישראל. הוא היה יושב על מקומו ולומד מן הבוקר עד שעה מאוחרת בלילה. זה היה מ ו ט י ק (מרדכי) יחזקאל דעם מעשענעמס (כך כינו את ר' יחזקאל על שם זקנו הצהוב „כעין נחושת קלל"...). מוטיק זה נולד בעירנו גלינא בשנת 1883 להוריו יחזקאל וחנצ'ה. מרובה היה צער גדול בנים שסבלו הללו, כי רבים מילדיהם מתו בדמי ימיהם.

אני הכרתי את אביו ר' יחזקאל והייתי רואה אותו כשחזר מן הכפר ושק הסחורה על כתפיו. הוא היה הולך לכפר פארנויוב הסמוך לעירנו כתחום שבת, והיה קונה מהאכרים מעט תבואה, פשתן ועוד, והביא את הסחורה על כתפיו לעיר למכירה והיה מפרנס מזה את משפחתו בצמצום רב. כמו כן היה מומחה לניקוי פשתן לסוגים יותר טובים והיה עובד אצל שכננו ר' אברהם ריקובר בעבודת ניקוי הפשתן. בבית המדרש ראיתיו, כשעמד על יד התנור וספר בידו. כולנו היינו מכבדים אותו, איני יודע מדוע, אם מפני שהיה יהודי יודע ספר, או מפני שהיה בעלה של חנצ'ה, או אולי משום שהיה אב לבנו מוטיק.

ר' יחזקאל נפטר בשנת 1902 והשאיר אחריו שני בנים, האחד מוטיק שהיה אז בן 19 והשני חנוך כבן 12 או 13. את חנצ'ה אמם של אלה הכרתי היטב. היא היתה מומחית למחלות ילדים, שהכירה וודאי מתוך צער גדול הבנים שהיה לה. היא השתמשה ברפואות ובסגולות, וכשהיה ילד חולה בעיר היו קוראים לחנצ'ה והיא נותנת

עצות. והרבה אמהות ספרו שחנצ׳ה הצילה את בניהם ממחלות שונות. כלפי בנה מוטיק בעצמו, שהיה ילד חלש ומפונק, ועם כל זה שובב גדול, השתמשה ג׳כ ב״סגולה״, כדי ל״שמרו מפני המזיקין״: הלבישה אותו חליפה של בד טבעי, עבודת אכרים, וגם שמה על צוארו כיס קטן ובתוכו היו עינים של עכבר, שנקרו והוציאו ממנו — הוי ברבריות של אמונת הבל! — בעודו חי... מלבוש זה וחסון זה מפני ״הלא טובים״ היה מוטיק לבוש עוד בלכתו אל ה״חדר״.

כשהיה עדיין ילד קטן הכירו בו, שהוא בעל כשרונות, ובחדר כבר הכינו אותו לרבנות, למד גמרא, תוספות, פוסקים ועוד. גם הוא לא חשב אחרת. כשגמר את זמן לימודיו בחדר של ר׳ שמחה, והוא אז עדיין ילד קטן, נכנס ללמוד בקלויז ביחידות, בין הבחורים הגדולים, והיה מתמיד גדול. כשנשרפה הקלויז בשריפת העיר בשנת 1895, נכנס ללמוד בבית המדרש. שם משך עליו עיני רבים והתעניינו בו כמה תלמידי חכמים, כגון ר׳ יוסלי שוחט ואחרים. בין רבותיו היו הרב ר׳ ברוך בסכס, ר׳ בעריל גולדברג (רוכטשעס ע״ש אמו) הדיין, והרב ר׳ אשר זעליג מרפלד חתנו של ר׳ אבלי שוחט.

את מוטיק הכרתי, כשהיה ילד בין הילדים והיו קוראים לו עדיין מוטיק חזקאל דעם מעשענעמס. אחר כך נקרא מוטיק הלפרין, וכעת מרדכי בן יחזקאל. זהו השם שבו חתם על מאמרו הראשון בהשלוח ״למהות החסידות״. אנו הכרנו זה את זה בשעה שלמדנו בבית המדרש העירוני, לאחר השריפה בשנת 1895, והיינו מתכנסים לעתים קרובות בדירתנו, בית הדוד ר׳ אהרן קלאטן. מאז היינו הולכים ומשיחים יחד, והייתי שואל אותו לפעמים פירוש המקומות הקשים שבגמרא. רבים נבאו עליו שיהיה רב בישראל. הוא היה אז כבן 13 ואני כבן 16. ומאותו זמן ואילך נתקשר ביניגו קשר של ידידות. בן יחזקאל שהיה חלש מטבעו, עוד הלך ונחלש ובריאותו נתרופפה מסיבת התמדתו הגדולה בלמודים כל היום וכל הלילה, והיו חוששין לו משחפת, כי היה יורק דם. בהשתדלות חברים נשלח לקיטנה לעיירה סקוליה בהרי הקרפטים, ומשם חזר בריא. הוא היה סובל גם ממחלת השגרון. פעם חלה בטיפוס והרופא הממשלתי סגר עליו את

הבית ואסר את הכניסה על כל אדם. אולם אני ישבתי למרות זאת על יד מטתו, הייתי רוחץ את גופו בחומץ ומניח תחבושות. קרה מקרה שבזמן שהייתי בביתו בא הרופא הממשלתי, אולם אני דחקתי את עצמי לתוך הארובה ושהיתי שם עד שיצא הרופא. וכך ישבתי על יד מטתו עד שהבריא.

באותו זמן הכיר בן יחזקאל את ר' הלל פינעליש, ופה נפתח לו מקור לשאול ממנו ספרי השכלה לקריאה וספרי מדע ולשון. את השפות היה לומד מתוך המלונים, ובכלל היה סופג לתוכו כל מה שקרא. חל זה באותו זמן, שבו התחילה הציונות ההרצלאית לנצנץ בעירנו ונתמעטו לומדי הקלויז.

בשנת 1895 נפתח בעירנו בית הספר מיסודו של הברון הירש. המורים שבאו ללמד בבית ספר זה היו בחלקם מורים שגמרו סמינריונים, והיו כאלה שהיו אקדמאים, מהם בעלי תואר דוקטור, ומהם בלי תוארים, שמחמת מצבם החומרי הקשה לא יכלו לגמור את למודם המקצועי. הם נתקבלו כמורים לזמן ידוע לבתי ספר הנ"ל. (הדבר הזה היה כעין תמיכה מצד הקוראטוריום לאינטלגנטים מסוג זה, כדי לתת להם אפשרות לגמור אח"כ את לימודיהם, או להתמחות כמורים, ועליהם היה להבחן במשך הזמן ולהתקבל כמורים קבועים, או לעזוב אח"כ את המוסד). בין המורים בבית הספר שבעירנו היו אז שנים שהצטיינו באישיותם ובהשפעתם: המנהל ד"ר חיים דוד ליפע, ד"ר לפילוסופיה ומלומד גדול, (הוא היה חוקר בתורת ניטשה) ומר מאיר בַּבַּן, היום פרופיסור באוניברסיטה בוורשא. השפעתם של שני אלה היתה גדולה על אנשי עירנו, ביחוד על הנוער, החל מתלמידי בית הספר ועד לבחורי הקלויז. בהיותם מבקרים תדירים בבית ר' אפרים כ"ץ, שהיה כבית ועד לחכמים, וגם בן יחזקאל היה מבאי הבית הזה, נתוודע שם בן יחזקאל להם. התוודעותו של בלבן לבן יחזקאל היתה לברכה לשניהם. כל אחד השפיע על חברו, האחד כוחו גדול בתרבות הכללית, והאחד בתור למדן, בקי בכל חדרי תורה. הם למדו יחד כל עוד היה בַּבַּן בעירנו, והמשיכו את לימודיהם גם בזמן ששניהם עברו ללבוב.

בן יחזקאל כמורה פרטי ובלבן כמורה בגמנסיה. בלבן אמר לי אז, כי בן יחזקאל הוא מורו ורבו וכי הוא לימד אותו עברית.

עם בואו של הד״ר יעקב קורקיס ואשתו בשנת 1906 נתוסף לעירנו בית תרבותי וכוחות אינטילקטואליים חשובים. גם העוזרים במשרדו היו תמיד לאומיים וציונים, שהשפיעו הרבה על התפתחות הציונות. בית קורקיס שהיה דוגמא של בית יהודי תרבותי, היה נוהג יחס מיוחד של כבוד וידידות לבן יחזקאל. כשביקר בן יחזקאל בביתם בגלינא, או אחר כך בלבוב, היה תמיד אצלם האורח החשוב והחביב. ובזמן שהכין את עצמו להכנס לאוניברסיטה, היה הד״ר קורקיס מורהו ללמודים ההומאניסטיים, ובן יחזקאל היה המורה לעברית לד״ר קורקיס ואשתו וילדיהם.

תסיסת ההשכלה הלאומית, שקמה באותו זמן בקרב הנוער היהודי בגליציה, הביאה הרבה בחורים לומדי הקלויז ובתי המדרש מהעירות הקטנות ללבוב, בעיקר כדי להשתלם בלמודים ולהכין את עצמם לכניסה אל הכתות העליונות של הגמנסיה, או לבחינת גמר כדי להכנס לאוניברסיטה. באותה שעה נוסד בלבוב ועד לתמיכת התלמידים האוטודידקטים. בראש הועד עמדו היועץ הקיסרי מר יעקב שטראָה, קרל שטאנד (אחיו של מנהיג הציונים בגליציה אדולף שטאנד ז״ל) ועוד. הועד היה נותן תמיכה לתלמידים ההם, או בצורת פתקאות לבית תמחוי בשביל ארוחת הצהרים, או בצורת סטיפנדיות כספיות קטנות בכל חודש. גם ספרים השאילו להם ללמודיהם. לפעמים היו משתדלים גם אצל המורים הבוחנים להקל מעל המועמדים את הכניסה לגמנסיה.

ביזמתו של ידידו מר דוב מעהלמן נסע בן יחזקאל בשנת 1897 ללבוב למען הכין את עצמו לגמנסיה. כדי לקבל את תמיכת הועד הנ״ל היה צורך שאחד ממכיריו של מבקש התמיכה ישתדל אצל אחד מחברי הועד ויעיד עליו, כי בחור מוכשר הוא וראוי ליהנות מן התמיכה. ומכיון שבן יחזקאל לא הכיר עדין שום איש בלבוב שישתדל בעדו, ולו בעצמו לא היה הכשרון לבקש בשביל עצמו, ובינתים אזלו הפרוטות מכיסו, חזר לאחר שלשה שבועות לעירנו. הוא התמסר

שוב ללימודים עבריים וכלליים, בעיקר להשכלה עברית. וכל כמה שלמד בספרי השכלה ולמד לדעת לשונות, לא פסק מללמוד יום יום גמרא ותוספות. נוסף על אלה היה מעיין גם בספרי מוסר וחסידות חדשים ועתיקים, והוציא מתוכם את „ניצוצות הקדושה", ורשם לעצמו את כל מה שמצא.

והיה מקרה בשנת 1902 שהגב. חיה כ"ץ אשת ר' אפרים כ"ץ ז"ל, שהיתה במקום הרחצה א י ב ו נ י ץ', קבלה מכתב מבן יחזקאל, ובמקום ההוא שהה אז גם ידידנו ר' אליעזר מאיר ליפשיץ מעיר לבוב. המכתב הגיע לידו ומתוך שורותיו הכיר שכותבו בעל כשרונות הוא. ר' אליעזר מאיר אמר לגב. כ"ץ, שבן יחזקאל ייטיב לעשות אם יבוא ללבוב, והוא וודאי ימצא שם מקור פרנסה. כך נסע שוב בן יחזקאל ללבוב ושתי כוונות בלבו: להרויח כדי פרנסה וללמוד. אבל גם הפעם לא הצליח, כי מעט השעורים שמצא לו בלבוב, לא הספיקו לו אף בשביל פרנסתו, ולא יכול להסתדר כדי להגיע למטרתו. לאחר ששה חדשים של יגיעה רבה מוכרח היה לעזוב שוב את לבוב וחזר לעירנו. במשך הזמן שהיה בלבוב בקר בספריה הגדולה של הקהלה ועיין בספרים הרבה. הוא גם קנה לו ספרים, ספרי חסידות ועוד, שאין להשיגם בעירנו. וכך ישב בחדרו הקטן שבבית אמו, למד וחקר, אסף וכנס, עיבד חומר ספרותי, גדל והתפתח. ואחר שלש שנים, בשנת 1905, שם שוב פעמיו ללבוב, אך הפעם ביתר כח וביתר עוז, מזוין בחכמת התורה והשכלה כללית. בלבוב מצא בזמן ההוא כר נרחב לעבודתו. חוג של חברים שגם הם התפתחו במשך הזמן ההוא, כגון ר' אליעזר מאיר ליפשיץ, מר אשר ברש, מר חנוך ילון (אז דיסטנפלד), הגב. דבורה שפינר, כעת רדלר־פלדמן, מר רפאל סופרמן והמורה המחנך יצחק שורץ ז"ל. כולם עבדו בשדה החנוך. לרגל התנועה הלאומית נוסדו אז בלבוב חוגים של מתלמדים ללמוד את השפה העברית וספרותה, והאישים הנזכרים היו המחנכים בקורסים האלה, ויש מהם שלימדו עברית וידיעות היהדות גם בבתים פרטים. בן יחזקאל היה אחד המורים האלה ומצא את פרנסתו בריוח. כעת הרגיש את עצמו במקומו הנכון, כדג במים חיים. חוג החברה

הנ"ל התרחב הרבה, ובמחיצתם נמצאו גם הד"ר אברהם קורקיס ושלמה שילר ז"ל, שהיו בזמן ההוא המרכז, שסביבו התרכזו כל הכוחות הפעילים לטובת התפתחות התרבות העברית והעבודה למען ארץ ישראל. המלחמה שפרצה אז בין רוסיה ויפן הביאה זרם פליטים לגליציה, וגם צעירים אינטליגנטים, מורים וסופרים, ביניהם גם את משה קליינמאן, ג. שופמן, י. ח. ברנר ועוד. אלה היו ימי הפריחה של השפה העברית בלבוב. באמצעות העתון האידי היומי "טאגבלאט" שהוציאה ההסתדרות הציונית הגליצאית בלבוב בעריכת משה קליינמאן, (משנת 1904 עד עזבו את גליציה ושובו לרוסיה בשנת 1908), חדרה ההשפעה הציונית העברית לכל פינות גליציה. נוסדו בהרבה ערים בתי ספר עברים לילדים וקורסים לגדולים, נוסדו חברות "שפה ברורה" ברשיון הממשלה ונוסדה חברת בתי ספר עברים, שקבלה עליה את התפקיד, לשלוח מורים לבתי הספר שבכל רחבי המדינה. לבוב נעשתה אז למרכז של התרבות העברית בגליציה.

התלבטויותיו של בן יחזקאל להשתלם כדי להגיע לגמר בית ספר תיכוני הביאו לו אכזבה מרובה, אך הוא לא התיאש, אף נסה כמה פעמים ולא הצליח. במשך כל הימים האלה לא עזב, כאמור, אף לרגע קל את הספרות העברית הישנה והחדשה, ובכוח התורה בלבד סלל לו דרך בחיים.

גדולה היתה השפעתו של בן יחזקאל על הסביבה שלו: ידידיו וכל אלה שנפגשו עמו, היו מתיחסים אליו מתוך כבוד ודרך ארץ כאל תלמיד חכם ומלומד מודרני גם יחד. בהרצאותיו בבית הלאומי בגלינא, או בשיחה ארעית במסיבת ידידיו, היתה שיחתו שוטפת רעיונות כמעין המתגבר והערותיו המזהירות לכל השאלות העומדות על הפרק היו נותנות ביטוי לשכלו החריף והישר ולרגש של הכרת אחריות עמוקה לכל דיבור שהוא מוציא מפיו.

במשך הזמן (בשנת 7—1905) שבן יחזקאל ישב בלבוב, עיבד וסדר את החומר הספרותי מהרשימות שרשם לפניו בשעת קריאת ספרי חסידות ועוד. גמר שני דברים חשובים מאד האחד מחקר בשם "למהות החסידות" שהופיע בהשלוח בארבעה המשכים, בכרך יז, כ,

כ"ב וכ"ה, והשני ספר גדול „תולדות הרבי ר' אלימלך מליזנסק".
בזמן השרפה עם כניסת הצבא הרוסי בשנת 1914 נשרפו כל ספריו
ורוב כתביו, ביניהם גם הספר הנ"ל.

זוכר אני את היום שנתקבל בו „השלוח" חוברת ג' מכרך י"ז, שנת
תרס"ז-סח. ובו מאמרו הנזכר של בן יחזקאל. הדבר נחשב למאורע,
גדול בעירנו ועשו לכבודו סעודה גדולה באולם הבית הלאומי בעירנו,
שבה השתתפו הרבה אנשים מידידיו וחבריו של בן יחזקאל, וגם אמו
הזקנה ישבה בראש השולחן. אותה סעודה היתה גם סעודת פרידה
לאחיו העניך (חנוך) שנסע באותו שבוע כבעל מלאכה לארץ ישראל.
חנוך היה הסנונית הראשונה שיצאה מעירנו לארץ ישראל (בשנת
1908). הוא היה חייט מומחה, אך תנאי הארץ היו קשים עליו, והוא
חזר בשנת 1909 מארץ ישראל לעירנו. אחיו זה של בן יחזקאל היה
ציוני פעיל עוד בנעוריו, ואחד המיסדים של החברה „פועלי ציון"
בעירנו עוד כמה שנים קודם נסיעתו לארץ ישראל, והיה גם כמה
שנים נשיאה. בפעולה זו השתתף גם חברו ארטשי (אהרן) מאנדעל
בנו של ר' יוזיפ. גם הוריהם ר' יחזקאל ור' יוזיפ היו ידידים. וזכורני
שפעם אחת בפורים הלכו גבאי צדקה לאסוף נדבות לטובת חברות
צדקה שבעיר, והיו גם ר' יחזקאל ור' יוזיפ בין הגבאים. היה לו גם
כשרון ספרותי והיה כותב באידיש, בעתון „דער אידישער ארבייטער"
שיצא לאור בלבוב. בשנת תרע"א או תרע"ב נסע לאמריקא, ושם הוא
גר עם משפחתו עד היום, עוסק במקצועו כחיט וגם עסקן צבורי
בחוג אנשי עיר מולדתו. בשנת 1909 נסע בן יחזקאל מלבוב לעיר
ב ר ן שבשויץ ולמד שם באוניברסיטה עד שנת 1911, אח"כ חזר משם
ללבוב לתת שעורים בעברית. בשנת 1913 היה ציר מעירנו לקונגרס
הציוני האחד עשר בוינה. בשנת 1914 פגשתיו בוינה מקום שם למד
באוניברסיטה והורה עברית בשעורים פרטיים. לאחר הרצח של יורש
העצר פרנץ פרדיננד ורעיתו בסרייבו, כשהתחילו ההכנות למלחמה,
חזרנו אני ובן יחזקאל בחודש יולי לעירנו. וביום 26 לאוגוסט 1914 ביום
הבהלה, כשהתפרצו הרוסים לעירנו, ברחו בן יחזקאל ואמו ללבוב.
שבועיים לאחר כבוש לבוב ע"י הצבא הרוסי חזר שוב עם אמו

לעירנו, ומכיון שביתם וכל אשר להם נשרף ע"י הצבא הרוסי, ששרפו את רוב בתי עירנו, נכנסו הוא ואמו לגור בביתי, וגרו אצלי עד סוף שנת 1915.

בן יחזקאל נשאר בגלינא עד תום המלחמה העולמית, והיה עוסק במשך הזמן ההוא במעשה צדקה צבורית: הוא היה חבר ועד העזרה בימי כבוש הרוסים, וגם אחרי שוב צבא האוסטריים לעירנו היה חבר ועד בית היתומים וחבר הועד הלאומי בימי ממשלת אוקראינה יחד עם הרב ר' מאיר שפירא ז"ל ועוד אחרים. בראשון לנובמבר 1918 בא הקץ למלחמה העולמית, והתחילה תיכף המלחמה בגליציה בין הפולנים והאוקראינים, כפי שאני מספר בספרי זה במקום אחר.

ביום השבת, עשרים וארבעה ימים לחודש מאי שנת 1919, כבשו הפולנים את העיר מידי האוקראינים. כשנפתח החבור עם לבוב חזרנו אני ובן יחזקאל לשם. לרגל הפוגרום הידוע, שעשו הפולנים עם כניסתם ללבוב, היה מצב היהודים בעיר מדוכא מאד. הפולנים, שחשדו ביהודים שהם נוטים לאוקראינים, הציקו להם בכל דבר, נעשו מאסרים רבים בין הציונים והתגברה השנאה ליהודים בכלל. אז בא הרעיון ליסד גמנסיה יהודית בלבוב, ובהשתדלות של ציונים ולא ציונים נוסדו בבת אחת שלש גמנסיות: גמנסיה קלאסית, גמנסיה ריאלית וגמנסיה לבנות, שמונה כתות בכל אחת, והרבה גם כתות מקבילות, באחת מגמנסיות אלה נתקבל בן יחזקאל כמורה לעברית, ולמד שם עד שנת 1920. באותה שנה הזמינוהו לבוא לארץ ישראל. בארץ היה למורה בבית מדרש למורות וגננות בתל אביב, והורה שם עד סוף שנת 1922. בחודש דצמבר של אותה שנה עזב את בית מדרשו. הוא נסע לברלין ומצא שם את מחייתו בנתינת שעורים פרטיים בעברית. בברלין הכיר את ביאליק, שהתיחס אליו מני אז בידידות רבה. ביאליק עשה אתו חוזה בשם „דביר", שיכין בשביל הוצאת החברה את „ספר המעשיות".

בסוף שנת 1924 חזר בן יחזקאל לארץ ישראל ונתקבל כמורה בבית מדרש למורים „מזרחי" בירושלים, ושם הוא עוסק בהוראה עד היום.

בשנת 1925 יצא לאור ע"י הוצאת „דביר" ספרו הראשון „ספר המעשיות", ועד שנת 1929 יצאו לאור מהם ארבעה ספרים.
ערך גדול יש לשטתו החדשה לחקר „המעשיות", גם בשביל חקירת ההיסטוריה של התפתחותן. הוא בוחן את טיב המעשיות לפי סוגיהן מקורן, אופיין מולדתן, גלגולן וקשר ענייניהן. יש תחת ידו היום יותר מעשרה ספרים מסדר „ספר המעשיות" המוכנים לדפוס, וספריה גדולה במקצוע הפולקלור היהודי.
מדתו זו של ענותנות יתירה, של ספקנות ופקפוקים, לא עזבתו כל ימיו, ומסיבה זו אין לו הכשרון לסדר את ענייניו כמו סופרים אחרים והוא מסתפק בזה שהוא אוגר ומכנס ומוסיף עוד חומר, כותב ומסדר ספרים עד שיבוא הגואל וידפיסם. מאהבתו הרבה לעברית ולספרותה הוא מחבב ומוקיר תלמידי חכמים, גם מבין הסופרים, וגם מן הישוב הישן, ומבלה הוא את ימיו בין ספרים ובין תלמידי חכמים.

ט. ניצני ההשכלה בעירנו

עומד אני כאן בתקופה של בין השמשות: סוף תקופת הדור הישן החרדי, המתנגד להשכלה, וגם לציונות, מפני שהוא מזהה אותה עם ההשכלה והכפירה הדתית — והתחלה של זמן חדש, של השכלה, שתחלתה אסימילטורית גמורה, עד שהיא נעשית פתאום יהודית לאומית ובחלקה אפילו דתית גמורה. ישמשו נא כמה טפוסים של הדור ההוא לאילוסטרציה של רוח זמנם — באותה המסגרת הצרה שאני נמצא בה, בעיירתי.
באותו זמן היו אצלנו רק יחידי סגולה שידעו לכתוב בלשון המדינה, והידיעות שלהם היו: מדרגה נמוכה—כתיבת אדריסות, מדרגה גבוהה —כתיבת בקשות אל הרשות, או מכתב אל הפריץ בפולנית או גרמנית משובשת. את הידיעות למדו בני העשירים אצל הכומר או אצל המורה הנוצרי של בית הספר הממשלתי (ילד יהודי לא בקר עדיין בבית ספר). אני הכרתי אחדים מן הדור ההוא שהיו כותבי בקשות מן הסוג הנ"ל, והיו גם מלמדים לאחרים את תורת הכתיבה.

ר׳ משה ליב לאניס היה כבר זקן כבן שבעים וחמש שנה כשהייתי אני ילד כבן עשר. לא ניכרו בו שום סימני התקדמות, חוץ מנימוסיו ובגדיו הנקיים. בזמני לא כתב עוד בקשות, גם בנו עזריאל ידע כתיבה שלמד מאביו, והוא התגאה בזה. ספרו עליו, כי בבחרותו כשבאו המחותנים לראותו, פיזר נירות, דוגמאית של בקשות מעשה ידיו, על השולחן, כדי שיראו המחותנים שהוא יודע לכתוב בקשות. ביתו עמד בטבור העיר, ובקיר החזית למעלה היתה תפארת קישוטים מעין פסלים. הילדים היו מפחדים מפני הבית הזה. אמרו עליו, כי במרתף מתחת לבית ישנה מאורת שדים ובלילה הם רוקדים עם הפסלים שלמעלה. על הזקן ר׳ משה ליב ספרו, כי הוא חי אתם בשלום, והשדים מדליקים לו את הטבק בתוך הלולקיציבוך (מקטורת) הארוך שלו. ופעם נכנסה אשה אלמנה לגור שם וניזוקה רח״ל, כי קבלה שיתוק ביד אחת. נסעו אתה אל הרבי מסאסוב, ואעפי״כ לא הוטב לה. אנשי העיר אמרו שזה היה מעשה השדים.

השני היה ר׳ ליב וואלף, המכונה ליב שרייבער. גם הוא היה יהודי כשר, אבל מתקדם בדעותיו, בניו היו מתקדמים יותר, כי היו כבר מגולחי זקן ולבשו קצרות. ר׳ ליב היה הראשון בעירנו, שהיה מנוי על השבועון „עסטערריייכישע וואָכענשריפט", שיצא לאור בווינה ע״י ד״ר שמואל בלאָך — והיה כותב בו חדשות מגלינא. בבחרותו ברח מבית הוריו לעיר בראדי ולמד שם כמה שנים ב„פריישול", ששפת הלמוד בה היתה גרמנית. כשחזר לעירנו היה חובש כובע צילינדר. אנשי עירנו שראו בפעם הראשונה כובע כזה, נפל עליהם פחד גדול... וכשיצא ר׳ ליב לרחוב והכובע בראשו, רגמו אותו באבנים ושברו את הכובע לרסיסים, וימים אחדים פחד לצאת את הבית מפחד הקנאים. את אביו ר׳ אברהם מרדכי, שהיה סנדלר הוציאו משום זה מתוך חברת מולודשעס (קוברי מתים) ובבית הכנסת לא נתנו לו לגשת להתפלל לפני התיבה. ור׳ ליב היה לפסול בכל משפחתו החסידית, כי גם אחיו לייזער ובניו כולם היו חסידים.

בכל זאת נעשתה השפעתו במשך הזמן גדולה בכל העיר, כי הוא היה היחיד בעיר שידע כתיבה וידע לדבר עם אדוני העיר והממשלה

בשפה הפולנית והגרמנית. הוא היה עסקן צבורי כל ימיו. בחרו בו כחבר למועצת העיריה, והיה סגן ראש העיריה במשך הרבה שנים. הוא היה המנהל הממשלתי של רשימות הנולדים והמתים (מעטריקל פיהרער), ובני עירנו היו באים אליו לכתוב את בקשותיהם למשרדי הממשלה. ביום הולדת הקיסר פרנץ יוסף נאם ר׳ ליב תמיד מעל במת בית הכנסת לשלום המלך ומשפחתו.

בהשתדלותו נפתח בעירנו בשנת 1895 בית הספר מיסודה של קרן הברון הירש, שהזכרתי לעיל, ואלפי ילדים גמרו בו במשך הזמן את לימודיהם. בית הספר נפתח בביתו הפרטי של ר׳ יעקב ענדע, ואח״כ נבנה בית מיוחד עם גן גדול בשביל המוסד, שהתקיים עד סוף ימי מלחמת העולם. ר׳ ליב היה מעורר את הקהל שישלחו את ביניהם לבית הספר ושילמדום מלאכה, והודות לו נתרבו בעלי מקצוע טובים מילדי עירנו. במשך זמן למודם קבלו הוריהם בעדם תמיכה חדשית מקרן הברון הירש בשביל אוכל והלבשה, ואחרי גמרם את למודם, כ״א במקצוע שלו, השתדל ר׳ ליב בשבילם וקבלו סכום כסף מקרן הנ״ל בשביל מכשירי עבודה, וכדי להסתדר. כמו כן השתדל אצל האפיטרופסים של קרן הברון הירש וקבל מכונות בשביל בעלי המלאכה: חייטים, סנדלרים ונשים תופרות לבנים ועוד, כדי להקל מעליהם את עול פרנסתם.

זוכרני, שבא פעם אל אבי והציע לו להשיג בשבילו מכונות הכריכה מקרן הברון הירש. אבי סירב בדבר ושני נמוקים בפיו. ראשית לא רצה ליהנות מתמיכה, ושנית, אמר, שזהו ענין הבא מן ה״קליפה״ רח״ל, והכוונה היא להעביר יהודים חרדים על דעתם, ועל כן הם מפזרים כסף לרוב, כי לשם מה נותנים הם מכונות בחנם?... דעות כאלה היו שוררת באותו זמן בין יהודי גליציה, לרגל התנגדותם של הרביים לפתיחת „שקאָלעס״ (בתי ספר) מיסודו של הברון הירש בעיירות הקטנות. גם הרבי של עיירתנו ר׳ בצלאל וחסידיו נלחמו בכל כוחם נגד פתיחת בית הספר. כשפרצה השריפה הגדולה ורוב בתי העיר עלו באש, אמרו המקורבים של הרבי, כי השריפה באה כעונש על פתיחת בית הספר. אבל כל כרכוריהם אלה נשארו בלי

השפעה, כי גם מחסידי הרבי שלחו את בניהם לבית הספר. בתחום בית הספר היה מטבח מיוחד בשביל ארוחת בוקר וצהרים לילדי עניים, כמו כן קבלו הילדים מן הקרן הנ"ל חליפות קיציות וחרפיות, מעילים ונעלים. ר' ליב השתדל להכניס עשרה ילדים לבית החרשת לאריגת שטיחים, שנוסד בעירנו ע"י ממשלת אוסטריה בשביל ילדי הגויים, והדבר עלה בידו. הילדים למדו שם והתמיכה לקיומם באה מכספי הברון הירש. כשגמרו את למודם קבל כ"א מכשירי עבודה עם כסף כדי סדורו.

מורי בית הספר, שהיו בעלי השכלה גבוהה, כגון הפרופסור בלבן וד"ר חיים דוד ליפע הנזכרים, דוד זננזיעב ועוד, השפיעו, כאמור, הרבה על ההתקדמות בעירנו, והרבה גומרים של בית הספר הנ"ל היו אח"כ עורכי דין, רופאים, מהנדסים וכדומה. והכל ידעו כי זאת הוא פעולתו של ר' ליב וואלף.

ר' ליב האריך ימים וזכה לבנים, בני בנים ובני רבעים, שהיו כולם אנשים ישרים, ומהם גם עסקנים צבוריים (אחד מנכדיו היה העסקן הציוני ר' אפרים כ"ץ ז"ל). הוא נפטר בשיבה טובה בימי המלחמה העולמית בעיר לבוב בשנת 1915 והיו ימיו מאה ושמונה שנה.

האחרון מהדור ההוא היה ר' משה שטאם ז"ל, מחותנו של ר' ליב וואלף ואביו של הרופא הידוע ד"ר אליעזר שטאם, היושב היום בתל־אביב. ביתו היה כעין בית ספר, כי רוב בני העשירים למדו אצלו ואצל בניו קריאה וכתיבה, באידיש ובגרמנית. הוא היה מחבר שירים באידיש, גם הדפיס בזמנו חלק משיריו והרבה מהם נשארו בכת"י. בדחן נפלא היה ומערים רחוקות היו מזמינים אותו לחתונות של בני העשירים. בניהם של ר' ליב וואלף ור' משה שטאם היו נושאי הקידמה של הדור החדש בעירנו. ועל ידם התרכזו חוג של תלמידיהם, וגם של אנשים אחרים, שידעו לשונות הגויים. החרדים התרחקו מהם והיו שומרים את ילדיהם מהפגש עמם. מחיצה היתה בין שני מחנות אלה.

התנגדותם של החרדים ללמוד כתב ולשון של הגויים היתה קנאית ועקשנית. זוכרני שהיה לי חבר ב„חדר" שלא ידע לכתוב אפילו את האלף בית העברי. שאלתי את אביו, מדוע אינו חפץ ללמד את בנו

כתיבה אף באידיש. ענה ואמר לי: „אינני חפץ שבני יכתוב בשבת וידע לכתוב מסירות על יהודים להממשלה". הוא היה ממשפחתו של ר' ליב וואלף. ספרו בעירנו מעשה שהיה בבן חייט שידע לכתוב בלשונות הגויים ונתקבל כלבלר בבית המשפט וכתב שם גם בשבת בפרהסיא! חפצו להוציא את אביו מבית המדרש שהיה מתפלל שם, אבל פחדו מפני הבן שלא יתנקם בהם וימסור עליהם לרשות. באו וספרו את הדבר להרבי, קרא הרבי ואמר: „ער וועט נישט פישען" (הוא לא יוסיף לכתוב). המלה „פישען" פירושה בפולנית כתיבה ובאידיש — במחילה — להטיל מים... והבחור הזה חלה במחלת השתן ומת בה. לא הועיל הפדיון שעשו אצל הרבי והבטיחו לו שלא יכתוב עוד בשבת, גזר דינו יצא והפיל פחד גדול בכל העיר. זה היה בין השנים תרל"ח-מ. והרבה שנים דברו בענין זה בבתי החרדים. אבל ההתפתחות הלכה בדרכה קדימה, וגם החרדים, וביחוד העשירים שבהם, היו מלמדים את ילדיהם כתיבה ע"י מורים פרטיים. אך רוב בני העיר לא ידעו כתב בשום לשון.

הדחיפה הגדולה להשכלה ולהתקדמות באה ראשית מצד הקנאה בבני העשירים, הידענים והמשכילים, ושנית מפאת קשרי המסחר וקשרי שידוכין עם הערים הגדולות טרנופול, בראדי ועוד. האברכים שהתחתנו עם בנות עירנו הביאו אתם נימוסים אחרים והשקפות חדשות והכשירו את הקרקע להתפתחות ההשכלה בעירנו. על ידם נתגלגלו לפעמים מורים פרטיים לעירנו ולמדו את הילדים כתיבה וקריאה—עד שנודע שהם „אפיקורסים", והוכרחו לעקור מן העיר.

גדולה היתה השפעת ההשכלה על עירנו מצד עיר ב ר א ד י והעיירות הסמוכות לה, שגם הן ינקו את השכלתן ממנה. העיר בראדי עמדה על הגבול בין שתי הממלכות, אוסטריה ורוסיה, והיתה שייכת לאוסטריה. היא היתה באותו זמן המרכז הכי גדול למסחר, לא רק בין שתי הארצות האלה כי גם מארצות רחוקות הביאו הסוחרים לשם את סחורותיהם למכירה וקנו סחורות אחרות למדינותיהם. מכיון שבראדי היתה „פריישטאדט" (עיר חפשית), היו לעיר הזאת זכויות מיוחדות, ואחת מהן היתה: הרשות למדינות חוץ להביא סחורות שונות לבראדי,

מבלי לשלם מכס. אבל כדי להוציא סחורה מן העיר היו חייבים לשלם מכס. הממשלה העמידה שומרים מסביב העיר, שנקראו „פינאנס־רעוויזאָרען", והללו שמרו שלא יוציאו שום סחורה מן העיר בלי תשלום המכס המחוייב. כמו כן היתה בראדי המחסן של תבואה שבין אוסטריה וגרמניה. בבראדי ישבו סוחרי רוסיה ומכרו כל מיני תבואות בכמויות גדולות לסוחרי גליציה באמצעות „ההאנדעלס־קאממער" (לשכת המסחר) שהיתה המתווכת בין סוחרי רוסיה וגליציה, והיו מפקידים אצלה את הכסף מחיר התבואה, עד שעברו קרונות הרכבת מגבול רוסיה לגבול גליציה. הרבה מיהודי עירנו היו נוסעים בכל יום ראשון לבראדי, עסקו שם במסחר במשך השבוע, וביום ששי חזרו לשבת הביתה.

הקשרים האלה עם בראדי הביאו אתם גם שידוכים עם אנשי בראדי והסביבה. בין אלו, כאמור, היו אברכים בעלי תרבות, חדורי רעיונות התקדמות וספוגי ידיעות רחבות בתורה ובהשכלה החדשה, שקבלו מרבותיהם ר' נחמן קראכמאל, יצחק ארטר ועוד. מבני בראדי אלה ראויים אחדים להזכר, כגון ר' יענקלי חיה אסתר'ס, ר' יוסף הורביץ מזאלוזיץ שעל יד בראדי, כמו כן גם ילידי עירנו שלמדו בבראדי, ר' ליב וואלף הנזכר ור' אהרן רובינצאהל, כי הם הביאו את ההשכלה לעירנו וגם עסקו בהפצתה.

ר' יענקלי חיה אסתר'ס (הכנוי ע"ש אשתו בעירנו, בבראדי היה שם משפחתו „ענדע") גר מול ביתנו. והכרתיו כשהיה זקן כבן ששים. אמא ע"ה ספרה לי שכאשר בא ר' יענקלי מבראדי לאחר חתונתו עם אשתו חיה אסתר, היה לבוש יפה, כובע צילינדר בראשו וכפפות על ידיו. זה היה בשנת תק"צ־צה בערך. אשתו „היפיפיה", שגדלה היה ככור תבואה באורך וברוחב, הסירה ממנו תיכף את הכפפות ונעלמו. על הכובע אמרה כי יכשר למדוד בו תפוחי אדמה ותבואה. והוא הסתגל לה, והיה לסוחר זעיר בתבואה. הוא היה הולך בכל יום בהשכמה לכפר הסמוך סארנויוב, ולזמן התפלה היה חוזר משם והביא אתו על גבו בתוך השק מעט תבואה, מעט פשתן, שום, בצל וכדומה. מחמת זה נעשה גבו כפוף. השכנים התיחסו אליו מתוך כבוד ודרך ארץ.

הוא היה ירא שמים ויושב תמיד עם הספר בידו. דירתו היתה בחדר אחד שהכל היה בו: גם הדירה, גם מטבח וגם מחסן לסחורותיו, וגם את הפרה הכניס לחלוב בחדר.

גם בבית המדרש הוקירו אותו מאד, הוא לא התענין בשום דבר של פוליטיקה ואף בעניני הקהלה לא חוה את דעתו, אלא לומד היה את שעוריו לאחר התפלה, ושח עם אלו שבאו לשאול אותו פירוש של פסוק קשה בתנ"ך. ביחוד קרנו פניו בשבת אחר הצהרים, כשישב על יד השולחן בבית המדרש העירוני וקורא לפני הקהל חומש עם אלשיך מתוך החומש הגדול דפוס סלאוויטא. הבית היה תמיד מלא אנשים, חלק ישבו סביב השולחן הגדול וחלק על יד ה„שטענדערס" (עמודים) עם חומשים פתוחים, והרוב עמדו על רגליהם ושמעו. צלצול מיוחד היה לקולו בזמן שהיה מבטא שוא נע ודגש חזק. הוא היה מסביר מצוין. כששמעו החסידים, איך בחורי הקלויז מתווכחים על כללי הדקדוק, אמרו: זוהי תורתו של יענקלי חיה אסתר'ס, ורננו אחריו כי הוא שהביא את ההשכלה לעירנו. בחורים יחידים מלומדי הקלויז למדו אצלו בסתר דקדוק ותנ"ך עם הביאור של בן מנחם; ממנו נודע להם ע"ד ספרי ההשכלה, והוא הראה להם את הדרך בלימוד החדש.

ר' יוסף הורביץ, או כמו שקראו אותו יוסיל אפרים'ס (ע"ש חותנו) ישב בשכנותו של ר' יענקלי, הבית השלישי מביתו. לר' אפרים זה היתה בת יחידה ושמה אלטע. היא לא היתה יפת תואר, אבל לאביה היה רכוש גדול בכסף ובנכסים. חפץ ר' אפרים להשיא את בתו לת"ח, ירא שמים ובן משפחה מיוחסת. בקש ומצא בעזרת שדכנים בעיר זאלוזיץ הסמוכה לעיר בראדי בחור מופלג בתורה עם סמיכה להוראה, נכדו של רב העיר, ושם הבחור יוסף הלוי איש הורביץ, היא המשפחה המתיחסת על השל"ה הקדוש זצ"ל. ר' יוסף, שהיה משכיל וכתב מאמרים בעתון „העברי" מאס ברבנות ונשא את בתו של ר' אפרים, כדי שלא תהיה לו דאגת פרנסה. זה היה לערך שנת תר"מ-מ"א. ר' יוסף היה אברך חשוב ומכובד על כל אנשי עירנו. וכל זמן שחמיו חי ישב על שולחן חותנו בבני חיי ומזוני, התפלל ולמד בקלויז,

התחבר עם תלמידי חכמים ובחורי הקלויז; הוא הראה להם דרכים בלימודים, והם היו כתלמידיו, בקרו בביתו, שוחחו ולמדו אצלו בספרי השכלה בסתר, שלא יוודעו הדברים בקהל. גם עתונים היו אצלו, ישנים וחדשים. אצלו התרכז חוג יותר גדול מאשר סביב ר' יענק'לי חיה אסתר'ס. מצב זה נמשך כמה שנים עד שהקיף את רוב בחורי הקלויז, ובני העשירים שבהם, ר' יהושע בסכס, הלל פינליש, שלמה אונגער, יעקב ראָטה ועוד, היו קונים ספרי השכלה ונותנים לקריאה לאלה שאין ידם משגת לקנות ספרים. והללו היו אח"כ נושאי התרבות בשביל הדור החדש.

אחרי מות חותנו ר' אפרים נשתנה מצבו של ר' יוסף, והרבה גלגולים עברו עליו במשך הזמן ההוא. ר' יוסף ירש את כל רכושו במזומן ובקרקעות. ומכיון שלא היה סוחר מטבעו, הפסיד במשך זמן קצר את כספו המזומן ונעשה לבעל חוב לאחרים. מכר ר' יוסף את ביתו בעיר, שלם את חובותיו ועבר לגור לכפר פארנויוב, הסמוך לעירנו כתחום שבת, המקום שבו השאיר לו חותנו רכוש גדול בקרקעות וחצר גדולה עם בית ומחסנים לתבואה; הוא סידר לו בביתו בית מרזח ומכר משקאות חריפים לאכרים בכפר. אבל גם בכפר ירד מזלו: האכרים ששתו אצלו משקאות, לא שלמו לו דמי המשקה שנתן להם בהקפה. האכרים האריסים, שמסר להם את השדות לעבדם, רימו אותו ולא נתנו לו את חלקו הנכון בתבואה, כפי המדובר ביניהם. סבל ר' יוסף בכפר עוד יותר מבעיר. וחוץ מדאגת פרנסה לא היה בכפר מנין יהודים להתפלל בצבור. בשבת היה בא לעיר וחזר לאחר התפלה. הילדים גדלו וצריכים היו ללכת לחדר. החליט ר' יוסף לעזוב את הכפר, מכר את הבית, את החצר וקרקעותיו, שלם את חובותיו שעשה בימי מגוריו בכפר וקנה לו בית בעיר, וחזר שוב לגור פה. אשתו סדרה לה חנות מכולת והתפרנסה בצמצום רב. ר' יוסף נמצא אז במצב של ירידה, הוא התחיל להתקרב אל החסידים, כלומר לא שהוא נעשה חסיד, אלא מכיון שנשאר בלי חברה, בקש את קרבת החסידים. אולם הם התרחקו ממנו, שחשדו בו, כי הוא קלקל את בחורי הקלויז שנעשו למשכילים. אבל גם בחורי הקלויז שהלכו

בינתים קדימה לא היו עוד בני חברתו. הוא היה בא אל אבי ז"ל לסעודות מלוה מלכה וגם לסעודת היאהר־צייטען של צדיקים (חותנו ר' אפרים היה מידידיו של אבי ז"ל). לסוף באו קרוביו באמריקה לעזרתו והעלוהו לשם, ולאחר זמן קצר נתקבל כרב באיזו עדה, והביא אח"כ לשם את משפחתו והיתה להם פרנסה טובה. כך בילה ר' יוסף את ימי חייו האחרונים במנוחה ובכבוד. חוא נפטר שם בשנת 1915.

בשנת תרנ"ב חזר בן עירנו אהרן רובנצאהל מעיר בראדי, מקום שם למד וגם לימד בתור ריש דוכנא אצל מלמד תינוקות. לאחר זמן קצר יסד בעירנו „חדר", דוגמת מלמדי בראדי, בשביל ילדי ההורים שה„חדר" הקיים לא הספיק להם והם בקשו איזה דבר חדש לפי רוח הזמן. החידושים של החדר שלו היו, שלא קראו לו רבי, רק ר' אהרן, לא לימד תלמוד, רק תנ"ך, דקדוק וכתיבה, והלמודים היו בלשון אשכנז. החדר הזה היה כעין הכשרה מוקדמת להקמת בית הספר מיסודה של קרן הברון הירש שהזכרתי לעיל. כשנוסד בית הספר של הברון הירש היה אהרן רובנצאהל שם מורה לדת.

כשנודע בעיר ע"ד פתיחת החדר החדש של ר' אהרן, קמה בהלה גדולה בחוגי החרדים, וביחוד בקרב המלמדים. הרבי הזמין אליו את ההורים ששלחו את בניהם לחדר הזה, והשתדל להשפיע עליהם להוציא את ילדיהם מן החדר וגם איים עליהם, אבל לא כולם שמעו לו, והחדר נפתח בעשרה תלמידים.

לרגל המחלוקת נחלקה העיר לשני „צדדים", בעד וכנגד. אלו באו בטענותיהם, כי מיסד החדר הוא אפיקורס ויקלקל את הילדים. ואלו באו בטענותיהם, כי בא הזמן לפתוח חלונות בבית האופל ולתת לילדים אויר ואור. בית הורי היו מהמתנגדים לחדר החדש. ופעם אחת בשבת בשעת קריאת התורה נכנס אחי צבי לבית המדרש העירוני, מקום שם התפללו ידידיו של אהרן רובנצאהל. קם אחד ממצדדיו של ר' אהרן רובנצאהל, ר' פינחס מעהלמן, וסטר לו לאחי על ימין ועל שמאל. כששמע אבי בשעת התפלה בקלויז שמכים את

בנו, מהר לבית המדרש, וספג גם הוא מכות. אמי שיצאה מעזרת נשים לראות בבהלה, זכתה אף היא למכות מבנו הגדול של פינחס, ואני — הייתי אז כבן אחת עשרה שנה — נלחמתי בגרשון בנו הקטן של פינחס, ס"ה היה שכולנו קבלנו מכות. אבל לא רק אנו, כי גם שני הצדדים הרביצו אחד בשני. לאחר כמה ימים בא פנחס מעהלמן עם עוד אנשים לביתנו, לבקש סליחה ומחילה על פגיעתו באבא.

בבית אהרן רובנצאהל התרכזו רוב המשכילים נושאי התרבות בעירנו שהיו אח"כ המנהיגים והפעילים בהתפתחות הציונית בעירנו. בכל שבת אחר הצהרים התאספו אצלו והלכו יחדיו לטייל ביער הסמוך לעיר ושם התוכחו בעניני השכלה.

בכלל לא היה אז עדיין שום הבדל חיצוני בין הבחורים החרדים והבחורים המשכילים, כי שניהם היו מתפללים שלש פעמים ביום בקלויז ובבית המדרש, ושניהם ישבו כל היום עד שעה מאוחרת בלילה על יד השולחנות ולמדו את שעוריהם. אלא שאותם הבחורים ש„נחטפו" להשכלה היו עושים את העבודה התרבותית של למוד וקריאה בזהירות רבה מתחת לדפי הגמרא, היינו בזמן שקולות נגוני הלמודים עלו למרום גבהם, היו הללו מעיינים באיזה ספר אחר חמונח תחת דפי הגמרא, או שאחדים מהם נעלמו ועלו לקומה השניה של בית הכנסת, לעזרת נשים, ולמדו שם ב„מסלול" או „בשירי תפארת" וכדומה. כשנודע הדבר, כי בחורי הקלויז הם נגועי השכלה, בלשו החסידים אחריהם, וכשמצאו אותם עם ספריהם הגיע הדבר למכות והספרים נשרפו. עוד בזמני היתה הפאגינציה במספרים סימן לספרים חיצוניים, ולספר כזה היו קוראים „פ פרץ'ל" (ע"ש פרץ סמולנסקין) ודנו אותו לשריפה. הורים חרדים שהתפללו בקלויז השגיחו על בניהם שלא יפגשו עם בחורי הקלויז, ושלחו אותם ללמוד בבית המדרש של הרבי. כפי שהזכרתי למעלה היו בעירנו שני חוגים של בחורים ואברכים לומדים, האחד היה בקלויז, שנחשד בהשכלה ואפיקורסות, והשני בבית המדרש של הרבי, והללו היו שמרנים, חסידי הרבי, או חסידי רביים שבערים אחרות, שהוריהם נהרו אחריהם. גם מתפללי הקלויז היו חסידים, אלא לא של הרבי מעירנו.

אך אחרי התפלה היה הקלויז שייך לבחורים, והיה זה המבצר שלהם. בקיר המערבי עמדו ארונות חספרים, ש"סין עם אלפסי, ארבעה חלקי ש"ע, רמב"ם, תנ"ך, משניות, עין יעקב, שו"ת, ספרי פוסקים ויראים וכו'. בזמני הכניסו את התנ"ך עם פירוש מלבים. לאחר זמן קצר נעלמו כל חלקי התנ"ך, וכנראה נגנבו משום „עת לעשות לה' וכו'". בחורים בני עשירים היו מביאים עמם לתפלה את התנך'ל של לעטריס, או חומש עם ביאור של בן מנחם. הדבר חרה היטב למתפללים חסידים, אבל לא העיזו לפגוע בהם. הרבה עזבו משום זה את הקלויז והלכו להתפלל לבית מדרשו של הרבי. ומגוחך היה הדבר, שכמה מבעלי הבתים יושבי קיר המזרח, עמי הארץ גמורים, היו מראים באצבע על ארונות הספרים בקיר המערבי, כי זהו האסון של הקלויז. לולא זה — אמרו — לא היו לנו בחורים אפיקורסים ... אבל עם כל זה היה ברור לכל, כי בחורי הקלויז הם ת"ח יותר גדולים מבחורי בית המדרש של הרבי, וסופם הוכיח על כך. מבחורי הקלויז יצאו רבנים, דיינים שוחטים, מהם האחים הרבנים הוכברג, ר' חיים ברוך בעיר ניז'נוב, ור' רפאל יחזקאל בעירנו, הרב ר' ברוך בסבס, הדיין ר' בעריל (דוב) גולדברג והרבה תלמידי חכמים אחרים. ומבית המדרש — אף לא אחד. אבל במשך הזמן באה ירידה גדולה בקרב שני חוגי הבחורים שלנו, גם בקלויז וגם בבית המדרש ורק יחידי סגולה הלכו עדיין לשם ללמוד. גרמו לכך, כפי שכבר אמרתי, מצד אחד רוח הזמן, שהבחורים התחילו לבקש להם תכלית ומטרה בחיים, ומצד השני סייע לזה בית הספר מיסודו של הברון הירש, שנתן דחיפה לדרך החדש, אל הגימנסיה. נתרוקן הקלויז, ונתרוקן בית המדרש... דומה היה שהיהדות עומדת ללכת בדרך כל הארץ — בדרך ארצות המערב...

ובאותו זמן ירד טל של תחיה משמים, קמה התנועה הציונית !...

י. אבני זכרון

נראה כשחוק, ואעפי"כ אמת הדבר: עם השריפה הגדולה נכחדו לא רק בתיה ובניניה של גלינא הישנה, אלא בא הקץ גם על ההווי שלה הרוחני. גלינא חדשה התחילה להתרומם מן האשפות והאודים העשנים. לא אותם הבתים, לא אותם האנשים, לא אותם הרעיונות, לא אותן השאיפות. עולם חדש. האדריכלים הבנאים של עולמנו היו מעתה שתי אידיאות שעמדו בניגוד גדול אל כל המקובל עד עכשיו בצבור הקטן שלנו, והן: ההשכלה והציונות.

אני רואה איפוא לעצמי מעין חובה של חיבה וכבוד, מה שקורין בשם „פיעטעט", להציב במוצאי „התקופה" הישנה של עיירתנו כמה אבני זכרון לדברים שעברו ובטלו מן העולם, או ששינו צורתם עד לבלי להכיר עוד את מהותם ואיכותם הקודמות. אנשים, טפוסים, מקומות, מנהגים — הכל משונה מזה שאנו רואים היום לפנינו. בטוחני, כי מי שימצא ענין ביתר דברי שאני כותב כאן, יתעניין גם בדברים נשכחים אלה, אע"פ שאינם עומדים ביחס ישר אל נושא הספר הזה.

1. הנהר ויזלאנקא

לא כל בני העיר ידעו את שמו של הנהר. חוץ מהרב ובית דינו ידעו אותו הבחורים והאברכים שלמדו הלכות גיטין. לפי הדין צריכים לרשום בגט, שהבעל נותן לאשתו, את שם הנהר. ובעיר שאין בה נהר, או שאינם יודעים את שם הנהר, אסור לסדר בה גט. והיו כאלה שידעו את ארכו ורחבו ועמקו של הנהר בעירנו, למשל הפריץ שהנהר שייך לו, הדיגים ומנהל טחנת הקמח, שמימי הנהר מסובבים את גלגליה. הילדים ידעו, כי בנהר יש חיה אחת שהיא צריכה בכל שנה קרבן נפש של ילד, ולא הועיל כלום אם השליכו בו בראשית הקיץ חתול מת, כי בכל שנה טבע איזה ילד. הם ידעו מקומות שאסור להתרחץ בהם, כי ראו „שדים" במקומות אלה. המקומות האלה היו:

המקום הסמוך לבית המרחץ העירוני, בתי כסא הצבוריים ובית המטבחים. שעמדו על שפת הנהר והמים הבלתי נקיים והדם וכו' היו נכנסים לתוך הנהר. היה עוד מקום שנזהרו להתרחץ שמה, זה היה מתחת מפל המים על הגלגלים של טחנת הקמח, כי שם גרו השדים. וכשהייתי ילד קטן התפלאתי, איך לא מפחדים הגויים מפני השדים, ומתרחצים במקום הזה.

שם הנהר ווילאנקא נקרא על שם הכפר ווילין, שהיה במרחק כמה קילומטרים מעירנו. ואמרו כי, פעם היה נמשך הנהר מהכפר עד לעירנו. (כך למשל, כותבים בגט את שם הנהר שבעיר לבוב בשם פעלטעב, כי מי השופכין מתעלות עיר לבוב נמשכים ונופלים לתוך הנהר מכפר פעלטעב שעל יד עירנו).

קשה לתאר לעצמנו, איך היתה עירנו מתקיימת בלי נהר. תועלת מרובה הביא הנהר לאנשי עירנו: חוץ מזה שהיה צורך בו בשביל הדברים הצבוריים כנ"ל, היו בעלי העגלות מביאים לשם את סוסיהם לרחצם ולהשקותם, ובערב שבת בקיץ הכניסו את העגלות, שהתיבשו מהחום במשך ימי השבוע, למשך כל יום השבת לתוך הנהר. גם את הפרות השקו בנהר. נשי כל העיר שטפו את הכביסה שלהן בנהר, והבנות ועוזרות הבית רחצו את כלי הבית וכלי האוכל בנהר. מן הנהר לקחו מים לכבות את השריפות בימי הקיץ, וגם מוכרי הייו"ש השתמשו בימי הנהר, כי מראה הייו"ש לא נשתנה ע"י כך. מימי הנהר הניעו, כאמור, את גלגלי הטחנה, שבה היו טוחנים את הקמח בשביל אכרי העיר והסביבה, ולהבדיל — את הקמח לפסח. קודם הפסח היו טובלים בנהר את הכלים החדשים הצריכים טבילה, ובמימיו היו ממלאים את המקוה (לאחר מ' סאה) של בית המרחץ העירוני ואת המקוה של הרבי.

האורך של הנהר היווה את הגבול בין הישוב היהודי ובין הישוב הנוצרי, הנקרא זאסטאוויץ (מעבר לנהר). גם הנוצרים נצלו את הנהר לצרכיהם, לכביסה, לרחיצה ולהשקאת הבהמות והגנים, היו שורין בו גם גבעולי הפשתן. וקודם שנקזו את הנהר ועשו ממנו רק תעלה עוברת, היה רחבו הרגיל כחמשים מטר, ובסוף החורף קודם הפסח,

כשנמס השלג והקרח, התרחב ליותר מכפלים. ואז היה שוטף את הגנים משני הצדדים, של היהודים ושל הנוצרים, את ארכו בימים כאלה אינני יודע להעריך, כי הוא עבר את גבולות העיר משני הצדדין, והמים היו זורמים ועוברים בתוקף ממזרח למערב.

הנהר היה חביב מאד על הילדים: בקיץ בילו את רוב זמנם החפשי בנהר, התרחצו בו, שחקו ולמדו לשחות. הגדולים הראו את כוחם באמנות השחיה ולימדו לילדים את אמנותם. ילדים גדולים היו צדים דגים בחכה, והקטנים חפרו על יד הנהר למצוא תולעים לשום על הקרס, כדי להטעות את הדגים שבאו לאכול את התולעת ונסתבכו בקרס. כשהוציאו דג קטן היתה השמחה גדולה לכל הילדים.

גם מלחמות היו בין ילדי היהודים וילדי הנוצרים משני עברי הנהר, שגרמו הרבה פעמים לפצעים משני הצדדים. המלחמה היתה ג"כ בשעת השחיה, כשנפגשו פעם ילדים נוצרים ויהודים באמצע הנהר. המלחמה הביאה קרבנות לשני הצדדים.

בעתות החורף בילו הילדים את רוב שעות החופש בחליקה על הנהר הקפוא, ואפילו רבות משעות הלמוד. כיצד? בשעת הלמודים בחדר היו הילדים מבקשים רשות מהרבי לצאת לצרכם, ומכיון שבתי הכסאות עמדו על שפת הנהר, הלכו להחליק מעט על הקרח. כשראה הרבי, כי נתרוקן החדר מתלמידיו, לקח מקלו והלך אל הנהר לאיים עליהם וכנס אותם שוב לחדר, והתלמידים היו מקבלים באהבה את עונשם חלף התענוג שהיה להם על הקרח.

ענין קשה היתה החליקה על הקרח בשבת. כל המלמדים אמרו שיש בזה חלול שבת, אך לא כל התלמידים יכלו להיות נזהרים בעבירה זו, וכשהלשינו על תלמידים שהיו בשבת על הנהר, קבלו מהרבי עונש של מכות ועוד. בנוגע לחליקה בימי החול היו בין המלמדים ותרנים, למשל הרבי שלנו ר' שמחה ז"ל היה אומר, כי כל ילד שאיננו שובב יש בו לקוי. הוא הבין היטב, שאם עוברת עגלת סוסים ברחוב, מן הדין שילד צריך לקפוץ על העגלה ולנסוע מעט, ואילו היה הוא ילד, בודאי היה חפץ גם הוא להחליק מעט על הקרח, אבל בשבת אסור, כי יש בזה חלול קדושת השבת. והילדים

מנשק את הזקן אמר מלים אלו: „אַ בעָרד איז הייליג" (הזקן הוא קדוש). פעם אחת בא הגראף בעצמו אל הנהר לקחת חלק בשמחה, ומשה ליב עמד על יד הכסא של הגראף ושורר את ה„מי שברך" להקיסר. הסתובב הגראף לראות את המשורר, כי היה לו גם קול נאה. הביט משה ליב וראה את הזקן הארוך והיפה של הגראף, לא יכול להתאפק ותפס את זקנו בידיו ונשקו בכל כוחו. תיכף קמה בהלה גדולה, ובו במקום קבל משה ליב המסכן מכות, אסרו אותו ולא נתנו לו יותר לגשת אל המקום הזה. גם הילדים חיקו את מעשה האדונים ועשו להם נעלי חליקה מעץ משופע משני הצדדים וחוט ברזל באמצע ולמדו להחליק על הקרח כמו הפריצים. על הנהר היו מלחמות של כתות ילדים בכדורי שלג, בין ילדי ישראל בינם לבין עצמם, או בינם ובין ילדים נוצרים. וסוף סוף היה זה המקום גם — לפגישות אינטימיות לשני המינים.

בימי החורף היו חוצבים בתוך הקרח חור עד למים („פּאָלאָנקא") כדי לשטוף בו את הכביסה ולשאוב מים להשקות את הבהמות. והיו יהודים זקנים שהשתמשו בחור זה למקוה, לטבול את עצמם לפני תקון חצות, או בהשכמת הבוקר לפני התפלה. בחורף היו חוצבים קרח מן הנהר בשביל הפריץ, בשביל מוכרי השכר, בשביל בתי חרושת למי סודה וכדומה, והטמינו את הקרח בבורות לכל ימי הקיץ. גם דגים שרצו בנהר. וזכורני שפעם אחת הלכה הגויה הכובסת שלנו בחורף להביא מים מן הפּאָלאָנקא בשביל הכביסה, והביאה אתה בדלי דג גדול. היתה שמחה בבית, ואמרו: „מזל דגים". בימים שקודם לסוכות היו פותחים את הסכרים של הנהר, והמים הצטמצמו במקום העמוק ביותר של הנהר. קראו לזה „הכרתת מימי הנהר" (אָבלאָזען דעם טייך), ואז יצאו הדייגים ברשיון הפריץ בסירות על הנהר עם מכמרות גדולות והוציאו דגים הרבה מכל המינים, וכל בני העיר אכלו דגים טריים בשבת מהנהר שלהם. ואנו הבחורים חתכנו בסכינים חדים סוף (זי׳אַוור), סכך לסוכות.

מקום הרחצה בנהר בשביל הגברים היה: בין בית המטבחים ובין בית המרחץ, ונקרא בשם שול־טייך, כי מול המקום הזה עמד בית

הכנסת, על ההר שנקרא שול־בארג. גובה ההר היה עשרה עד שנים עשר מטר. על יד בית הכנסת עמד בית המדרש העירוני מצד אחד, ומצד השני עמד הקלויז, ובין הקלויז ובין בית הכנסת היה הדרך לנהר. כל העיר היתה גבוהה משטח הנהר לערך עשרה עד חמשה עשר מטר. רחוב אחד היה נמשך לאורך הנהר, שמצדו האחד עמדו הבתים על שפת הנהר בגובה של מטר עד שלשה מטרים מעל לשטח המים, וגני ירקות נמצאו בין הבתים והנהר, ומצד השני עמדו הבתים על ההר. הרחוב הזה נמשך, באורך של ארבע מאות מטר לערך, עד לגן עצי הפרי של הכומר הפולני.

מקום הרחצה בשביל הנשים היה אחרי הרחוב הנ״ל לצד מזרח אחרי גן הכומר הפולני, הנקרא „פוסי״ (מקום הכי נמוך בנהר) מול הוואַל, (הר גבוה כעשרים מטר). מן הוואַל היו נשי היהודים ובנותיהן חופרות חמר ליפות את הרצפות לכבוד שבת, או לטמון בו את הירקות שיהיו טריים לפסח. ומכיון שהיו חופרים תמיד את החמר לרגלי ההר, נשאר החלק העליון תלוי והיה למקום סכנה. הכומר שהוואַל היה שייך לו, העמיד טבלה והזהיר שלא יוסיפו לחפור שם חמר, כי זה מקום סכנה. אבל מסבת היופי של החמר והסמיכות לעיר לא רצו לותר על זה וחפרו בגניבה. ופעם אחת בערב שבת אחר הצהרים חפרה אשה אחת, רחל מלכה שמה, חמר לכבוד שבת, ובנה משה חכה על ידה להביא את החמר הביתה. פתאום שמעו המתרחצות בנהר קול כמו התפוצצות, וראה כי נפל חלק מההר התלוי, וידעו כי אנשים חפרו שם. הודיעו תיכף לעיר ע״ד האסון, והיתה צעקה גדולה וצלצלו בפעמון העיר שלשה צלצולים, סימן לאסון. באו הרבה אנשים באיתים ובמגרפות ועבדו עד לפנות ערב והוציאו את האשה עם בנה חיים. אך הם נשארו בעלי מומין לכל ימי חייהם. ולולא המתרחצות בנהר היו נחנקים מתחת לחמר. במקום זה התרחצו לפעמים גברים ולפעמים נשים, ומי שתפס את המקום קודם זכה. אותנו, ילדי החדר, היה הריש דוכנא שלנו מוליך להתרחץ בפוסי, בזמן שנשים לא התרחצו, כי המים כאן היו יותר טהורים ממקום השול־טייך. ויש שהיו נוהרים שלא לרחוץ שם משום צניעות,

פנקס, שבו היו רשומים כל חסידי הרבי, וכמה כל חסיד נותן לשנה בשביל בית הרבי. והיו הגובים באים בכל שנה לגבות את החוב, „וכל המוסיף מוסיפים לו". היהודים הנאים לא הלכו בעצמם לקבץ נדבות, רק זוגות אברכים או בחורי בית המדרש הלכו מבית לבית לאסוף את הכסף בשבילם. והיו גם כאלה שהיו הולכים עם שמש העיר מפתח לפתח, והשמש היה מקבל אחוזים מן הכסף שנתקבל. כל אלה היו מתאכסנים אצל השוחטים, או אצל חסיד הרבי שלהם. הם היו באים לבית השוחטים מבלי לשאול את פיהם, אם יש מקום לינה בשבילם או לא, והביאו אתם את החבילות לתוך הבית, והשוחט דאג לסדרם בביתו או בבית השוחט השני. כל זמן שנמצאו בעיר היו אוכלים אצל השוחטים בלי תשלום כסף, וגם נדבה הגונה היו חמארחים נותנים להם, לפי דרגת היחוס של האורח. היו אומרים על השוחטים, שהם תמיד מחוסרי פרנסה, כי אין משכורתם מספיקה לכלכל כל כך הרבה אורחים.

והיה עוד סוג אחד, שלישי, יורדים: הם לא היו מקצועיים, ממשפחת קבצנים בני קבצנים, רק מסבת מצבם הרע שירדו מנכסיהם הוכרחו לקחת מקל נודדים בידם ולבקש נדבות. ביניהם היו כאלה שהיו פעם עשירים, בעלי בתים, סוחרים, נשרפים, פושטי רגל, או שאחרים פשטו להם את הרגל ונשארו בלי פרוטה בכיס, ומפני הבושה עזבו את עירם והלכו למקום שאין מכירים אותם וחזרו על הפתחים. אותם העניים לא יכלו להסתגל לכך, לשבת יחד עם חברת הקבצנים תחת גג אחד בהקדש. כי הללו היו מציקים להם וגונבים מתוך חבילותיהם את חפציהם ואת הפרוטות שקבצו. וגם בסוג ב' לא היה מקומם, ולפיכך התאכסנו אצל מלמדי תינוקות. נקל היה להכיר ביניהם את אלו שכבר הסתגלו לאופן פרנסה זו, ואלו שהיו עדיין „ירוקים" והיו לומדים את המלאכה הזאת. הכירו אותם במלבושיהם, בכתונת שעל בשרם והליכותיהם. הבושה היתה עדיין מלוה אותם. ביניהם היו כאלה שהיו באים לעירנו פעם בחצי שנה או פעם בשנה, והיו כאלה שבאו לעתים רחוקות יותר. הם אספו מעט כסף ושבו לעירם, וכשאזלה הפרוטה מן הכיס יצאו עוד פעם לקבץ מעט כסף. והיו גם כאלה שראו אותם רק פעם

אחת ולא באו עוד, כי לא יכלו להסתגל למלאכה זו וישבו בביתם, או מתו מרוב צער.

סוג שלישי זה של העניים — בו היו מקיימים ר׳ ברוך הארוך ואשתו לאה מצוות הכנסת אורחים. בחדר אחד בביתם עמדו ארבע מטות, ואם היה צורך השתמשו בספסלים ועליהן שקי קש לבנים וכרים וכסתות נקיים, מוכנים לאורחים שיבואו להתאכסן אצלם, כמובן בלי תשלום כסף. ומכיון שהאשה לאה היתה „בריה", היה נקיון מופתי שורר בחדר ובמטות. בלילה היה ר׳ ברוך בעצמו מציע את המטות בשביל האורחים, ובבוקר היתה לאה אשתו מסדרת את המטות ואת הנקיון בחדר.

כשבא אורח חדש לעיר, היתה ראשית דרכו ללכת לקלויז, או לבית המדרש. הבחורים שלמדו שם, הכירו בו תיכף לאיזה סוג הוא שייך. ואם היה מסוג ג׳, הראו לו ללכת לבית ר׳ ברוך הארוך. שם קבלו את האורח בסבר פנים יפות, בכבוד ובידידות, כאילו הם מכירים אותו מכבר, או כאילו משרתים אותו בשכר. והיו מראים לכל אורח את מטתו, מטה מוצעת ונקיה, כר לראשו ושמיכה להתכסות בה.

ועוד מנהג של מצווה היתה אשתו של ר׳ ברוך נוהגת; כשחזר האורח ביום הששי לפנות ערב מבית המרחץ, היתה מרת לייטשי לוקחת מידו את הכתונת והתחתונים הבלתי נקיים, ומוסרתם לו ביום הראשון או ביום השני מכובסים, נקיים ומתוקנים. מידה זו למדה לייטשי מן האשה איטה רחל׳ה אשת המלמד דרדקי, הרבי שלי ר׳ וואלף ז״ל, שגרה בשכנותה, כי היא היתה נוהגת לכבס את הלבנים של האורחים העניים שהתאכסנו בביתה.

בין האורחים היו כאלה שלא התרגלו עדיין לשבת על יד שלחן זרים. היתה אשת ר׳ ברוך מכינה בשבילם במחיר תשלומי כמה פרוטות סעודת שבת וחול, והם אכלו על שלחן עצמם בחדרם. כשחלה אורח בביתם דאגו לו להבריאו, כאילו היה אחד מבני משפחתם. הם היו באים לאבי ז״ל שהיה גבאי של „בקור חולים", והודיעו לו ע״ד המקרה של האורח החולה, כדי לקבל עזרה בשבילו. זוכרני פעם אחת חלה אורח אחד שהתאכסן בביתם, והיה חולה זמן רב. בקרו

שקבלו במתנה מאשתו „גיטלי" ע"ה בשביל לחמם את חדריהן בימים הקרים ההם.

סיפר לי אבא ז"ל, כי ר' מניס היה נוהג לקחת עצים באמצע הלילה מהדיר שלו, מעמיסם על כתפיו ומביאם לבתי עניים נסתרים, משליך אותם על יד הדלת ובורח, שלא ידעו מי הוא המביא להם את העצים. פעם שמע בבית המדרש על יולדת עניה שאין לח במה לחמם את הבית. אחר התפלה קרא את אבא אליו ומסר לו סכום כסף להביא להיולדת הנ"ל ובבקר מצאו גם עצים מחוטבים על־יד הדלת. שכנים ספרו, כי ראו אותו בלילה שעבר במהירות בסמטא על יד ביתם, וידעו, שזה בודאי מעשה ידיו של ר' מניס. אבא ז"ל היה איש סודו בעניני צדקה, הוא היה מוסר לו סכום כסף בחורף וקודם ימי החגים כדי לחלק לעניים. והיו לו עוד אנשי סוד לעניני צדקה כמו אבא. היתה לו „גמילות חסד" גדולה בשביל אנשי עירנו, ביחוד בשביל סוחרים קטנים ורוכלים הסובבים בכפרים. כ"א קבל מלוה של סכום כסף בשביל המסחר שלו להרויח בזה את פרנסתו, כמובן בלי רבית. הרבה פעמים לא קבל את כספו חזרה ולא הקפיד על זה. כשבא אליו יהודי והתאונן, שאין לו כסף לשבת או לחג, אם היה בעל מלאכה, מצא תיכף בשבילו איזה עבודה ושלם לו בעדה כפל־כפליים, כדי שלא יקבל נדבה, ואם היה סוחר, מלוה לו סכום כסף, שילך לסחור להרויח לשבת או לחג. ביתו היה פתוח לרוחה. כמוהו כן אשתו הכשרה והצנועה מרת גיטלי ע"ה. גם ידה היתה פתוחה ופזרה צדקה לרוב. הם קבלו את כל אדם בפנים יפות ומי שנכנס רעב יצא שבע.

בנים לא היו להם רק בת יחידה ושידך אותה לר' נפתלי הירץ תאומים, שהיה תלמיד חכם גדול ואיש תמים, והיה רב בעיר וויעלקאָטשי והיו להם שלשה בנים, שנתגדלו ונתחנכו בביתו בגלינא. ר' נפתלי הירץ חיבר ספר שאלות ותשובות. הרבנים החשיבו הרבה את ספרו של חתנו זה, שגם עיקר פרנסתו היתה משל חותנו.

ר' מניס היה עניו מאד, הוא לא קבל עליו שום משרה של כבוד, לא בקהלה ולא בחברות. לא התענין בשום עניין צבור, מחוץ למסחר

הקדיש את כל זמנו רק לתורה, תפלה וצדקה. ובכל עסקיו לא היו לו אף פעם שום משפטים עם הפריצים ולא עם אחרים. בצוואתו כתב, שלא לתבוע לדין שום איש, אף אם אחד הפריצים לא ירצה לשלם כל מה שמגיע לו ממנו. ספרו, כי הרבה כסף הלך לאבוד על ידי זה. היה לו סכסוך של שותפות עם יהודי מעירנו שנמשך כמה שנים. ובאותם הימים ששכב על ערש דוי קודם פטירתו, שלח אנשים להשותף, שיבוא אליו להתפשר אתו, והלה התעקש וסרב ללכת אצלו. נאנח ר' מניס ואמר: חפצתי לגמור את הסכסוך אתו בעולם הזה ואם הוא מסרב, נגמר את הדין־תורה בעולם העליון. לאחר פטירתו של ר' מניס חלה שותפו, ואמר כי ר' מניס קורא אותו לדין־תורה. והלכו בית־דין של שלשה ואח"כ מנין אנשים לפייס אותו על קברו. ובמשך ימי אבל השלשים מת שותפו. גם הוא היה בן־תורה וירא־שמים, חסיד הרבי מהוסיטין. והרבה זמן דברו בעיר במאורע הזה.

אני זוכר את יום הפטירה שלו. כל העיר היתה כמרקחה. ספרו איך הוא מתכונן לבוא לעולם האמת, ע"ד הוידוי והלמודים שהוא יושב ולומד במטה, ו„המעבר יבוק" בידו, ושואל כל פעם, אם חתנו הרב ובתו כבר באו. אמרו תהלים בבית־הכנסת בשבילו. וכשנודע בעיר, כי נפטר, בכו אנשים ונשים וטף. ספרו כי ישב כל הלילה האחרון במטה והפנקסים בידו, בדק כל החשבונות שיהיה הכל ברור, ביטל הרבה חובות ואת כל החובות של כספי גמילת־חסד. דברו בשבחו של מעשה הצדקות שעשה בחייו ופעולות אחרות של מעשים טובים. חתנו והרב הספידוהו כהלכה. וקברו אותו על יד קבר הרב ומול קברי הצדיקים ר' יוסלי ור' מיכלי חתנו של הרבי ר' מאיר'ל מפרומישלאני ז"ל, והעמידו אוהל על קברו. בכל שנה בתשעה־באב וברי"ח אלול, כשהולכים להשתטח על קברי הצדיקים, מבקרים גם על קברו.

4. „לשם מצת מצוה" — ופנינו לארץ ישראל...

כחדשיים קודם הפסח התחילו לטפל בהכנת הקמח למצות. סוחרי תבואה הביאו אל הרב את הדוגמאות של חטים, כדי שיתן את הסכמתו עליהם, שהם כשרים למצות. בינתים הכשירו את הטחנה, ניקו אותה היטב מחשש חמץ, והרב והדיין והמשגיח נסעו לכפר יאכטורוב, או לכפר פידהורודישטש, להכשיר את הטחנה לפסח. המשגיח נשאר במשך כל הזמן בטחנה, להשגיח על הכשרות בזמן טחינת הקמח ובזמן הובלת הקמח אל העיר עד המחסן. היתה זאת טחנת רחיים פרימטיבית שעמדה על יד הנהר. המים השוטפים הדפו את הגלגלים, הסתובבו הרחיים וטחנו את החטים לקמח פשוט בלתי בהיר, בהבדל לקמח חמץ הנקי, שהיה בא מן הטחנות הגדולות. אחרי פורים התחילה האפיה ונמשכה עד ערב פסח. היו בעיר ששה תנורים, שהרב והדיינים הכשירום לפסח בשביל אפית המצות. עבדו בהם במיוחד נשים בלישה ובגלגול המצות. אבל הכנסת המצות לתוך התנור ורדייתן משם נעשו בידי גברים. כל משפחה — לפי גדלה — קנתה לה במחסן מספר ק"ג קמח והביאו לבעל התנור ואפו להם את המצות. והיו כאלה ששלמו לבעל התנור את מחיר האפיה לפי כמות הק"ג שמסרו, והיו כאלה ששלמו רק בעד השמוש בתנור ומחיר העצים וכדומה, ולהפועלות שלמו בעצמם. כרגיל היו פועלות אלה נשים עניות, שחכו לעבודה הזאת כל השנה, כדי להרויח מעט כסף למלבוש לצרכי פסח. הנשים המכובדות — היו מעניקות להן תוספת תשלום, כדי שלא תהיינה מנוצלות כל כך ע"י בעל התנור. היהודים הכפריים שבאו לעיר לאפות את המצות, היו נוהגים ג"כ לשלם בעצמם לפועלות, ועוד הביאו עמם כד חלב, שמנת, גבינה, חמאה וככרי לחם גדולים. היו מפסיקים לשעה קלה את האפיה ונתנו סעודה לכל העובדים. פועלות עניות אלו דברו כל השנה על אותן הסעודות, והיו מאחלות לכפריים שפע ברכות וכל טוב. ועוד היו נוהגים: משפחות עניות שלא השיגה ידן לשלם בעד אפית המצות, היו משלמות לבעל התנור מחיר השמוש, ומן הבחורות והנשים

הצעירות שבעיר באו מתנדבות לעבודה, שהלכו לעזור לגלגל את המצות וכו'. עבודת התנדבות זו נעשתה לפנות ערב או ביום הששי, בזמן שהפועלות היו חפשיות מעבודה. היו אף כאלה שגם הקמח ניתן להם בחנם מכסף „מעות חטין", שאספו קודם הפסח בשביל עניים לצרכי יום טוב.

מסובך יותר היה הענין של סדור מצה שמורה, שרק יחידי סגולה נהגו בה, כגון הרב ועוד כמה יהודים נאים, שיכלו להתגבר על כל הקשיים של הכנת החטים משעת קצירה עד הבאת המצות בסל הביתה. וגם כאן היו שני סוגים של „צרכנים". היו כאלה שקנו להם חטים מיהודי כפרי כשר, שהוא בעצמו השגיח על התבואה משעת קצירה ודישה עד הבאתה לעיר אל הקונים. והיו כאלה שטפלו בעצמם במצוה הזאת, קנו להם מאכר לא יהודי כמות חטים, בתנאי שירשה להם להשגיח בשדה בשעת קצירה ולשמור עד הבאתה הביתה.

עודני זוכר את השמחה הגדולה שהיתה לי באותו יום, כשהבטיח לי אחי לקחת אותי למחרת אל השדה לקציר החטים. בבוקר השכם קמנו והלכנו למקווה והתפללנו במנין ראשון. כשחזרנו הביתה היתה כבר מוכנה ארוחת הבוקר וגם צידה לכל היום לקחת אל השדה לקציר החטים. הלכנו אל האכר והוא רתם את הסוסים בעגלה בת סולמות גדולים, ועלינו על העגלה, הגוי, השקצים והשקצות ובידם כדי המים לשתיה. בשבילנו הביאו חבילת קש לשבת עליה, אבל אני לא הסכמתי לזה, כי חפצתי לשבת כמו השקצים ברגלים תלויות למטה דרך שלבי הסולמות. בשדה נחתי מעט מעמל הדרך. אחר כך שחקתי עם הסיח שרץ אחרי הסוסים אל השדה, חכינו עד שעת הצהרים, עד שיתיבשו השבלים היטב מן הטל שעליהם. כשהתחילה הקצירה, נתן האכר חרמש ביד אחי וחרמש בידי. האכר עמד על יד אחי, ובנו השקץ הגדול על ידי, ולמדו אותנו איך להחזיק את החרמש ולקצור. אחי ברך אתי ברכת „שהחיינו", ואמרנו בקול את המלים „לשם מצת מצוה". קצרנו מעט שבלים. אחר כך לקחו הגוי והשקצים את החרמשים בידם וקצרו. אני קנאתי בהם על שהם

יודעים לקצור כל כך מהר ואינם חותכים להם את אצבעותיהם. השקצות אלמו אלומות, ואנחנו העמדנו אותן כשהשבלים פונות מול השמש, שיתיבשו היטב, כדי שאפשר יהיה ביום המחרת לדוש את התבואה. אחי סיפר לי, כי הרבי ר' בצלאל מקבל בכל שנה חטי שמורה מארץ ישראל, ששם אפשר בכל יום לעשות חטי שמורה, כי גשמים יורדים בארץ ישראל רק בחורף, וכשתבוא הגאולה השלמה תהיה שוב שם החטה גדולה כגודל כליות, כמו שהיתה בימי קדם.

כשגמרו את הקצירה של חלק החטים שלנו, „שוק" אחד (ששים אלומות) במספר, הוציא אחי מן החבילה, שלקח עמו אל השדה, בקבוק י"ש ועוגות דבש, ישבנו על אלומות חטים ביחד עם הגוי, השקצים והשקצות, אכלנו העוגות ושתינו לחיים, והם ברכו אותנו בבריאות. האכר הזקן ספר לנו על השדות שלו והחלקה הזאת, האחת שבהן המוציאה את התבואה הכי טובה. השקצות עשו לי זר של שבלים כדי להביא הביתה, אנו שמחנו על ההצלחה שלנו, שלא ירד גשם באותו יום והשמש להטה כל היום וייבשה את התבואה. אילו היה יורד חס ושלום רק מעט גשם, היתה כל העבודה לריק והיינו צריכים לחכות להזדמנות של יום אחר. לפנות ערב סדרו את האלומות בתוך העגלה ונתמלאה עגלה מלאה וגבוהה מאד. לקח האכר קורת עץ ושם למעלה על האלומות וקשר אותה אל העגלה בחבל משני הצדדים, ועלינו למעלה לנסוע העירה לחצרו של האכר. אני ישבתי על יד השקץ הגדול שנהג את הסוסים, הוא החזיק אותי בין רגליו שלא אפול מהעגלה, ובידו החזיק את מושכות הסוסים, אך את השוט נתן בידי בעד קרייצער אחד שנתתי לו. בחצר הכניסו את האלומות לתוך הממגורה, שלא ילינו בחוץ, שמא ירד גשם בלילה. אחי הלך הביתה והביא אוכל והתפללנו מנחה ומעריב, גם האכר הכין לנו סעודת ערב, ביצים, תפוחי אדמה צלוית וחלב שחלבו מהפרה ישר אל הכלי שלנו. בתוך הממגורה סדרו בשבילנו מקום ללון על חציר מכוסה סדין לבן, גם כרים לראשנו וכסות להתכסות בה. אני ישנתי היטב והרגשתי את הטעם של „מתוקה שנת העובד".

בבקר השכם העיר אותי אחי. הוא הלך להתפלל, וכשחזר הלכתי אני להתפלל ונכנסתי הביתה לאכול ארוחת בוקר וחזרתי אל ממגורת האכר. כשעלה השמש הוצאנו את האלומות לחצר, שיתיבשו יותר. ואחרי הצהרים בא האכר ודשו בשבילנו את החטים. ואחרי שניקו אותם היטב, אספנו אותם לשק נקי, שאמי כבסה אותו במיוחד בשביל החטה השמורה. האכר רתם את הסוסים בעגלה והביא אותנו עם החטים לביתנו. ההורים והשכנים, שהיו שותפים אתנו לחטים הללו, כבר חיכו לנו. לאחר ששקלו את החטים והאכר קבל את כספו, העמידו על השלחן י״ש ועוגות ושתו לחיים וברכו זה את זה לקבל את חג הפסח בכשרות ובשמחה. גם האכר לקח חלק בשמחתנו ושתה כמה כוסות י״ש ולקח עוגות גם בשביל ילדיו לביתו. את שק החטים שמו בתוך שק שני גדול יותר ותלו אותו באמצע התקרה שלא יגיעו אליו עכברים, ושמרו עליו עד פורים.

בפורים של שושן הורידו את השק עם החטים, והעמידו אותו על כסא בפינת החדר, כיסו אותו בסדין לבן, ואבא לקח חופן מלאה חטים לתוך מטפחת הכיס להראות את הדוגמא לרב, שיחווה את דעתו על כשרות התבואה, אם היא נקיה, ואם יש מבוקעות, ואם אלו בטלות בששים, או שיש יותר מאחד לששים. זוכרני כי פעם אחת היתה שנה גשומה, ולא היה להשיג חטה נקיה, כי היו בתוכם הרבה בקועות. במשך כמה שבועות ישבנו לבור את הגרעינים הכשרים מהבלתי כשרים.

גם בבית המדרש של הרבי ר׳ בצלאל הסירו את הספרים מן השלחנות, כיסו אותן בניר לבן ושמו עליהן את החטים. הבחורים ישבו במשך כמה שבועות כל היום וברורו את החטים בשביל הרבי. הרבי כיבד אותם בכל לילה אחרי תפלת מעריב בי״ש ועוגות של כסמת בעד טרחתם. ובערב פסח היה כל אחד מקבל שתי מצות שמורה. הרבי היה צריך להרבה חטים, מפני שהיה שולח לחסידיו מצה שמורה, ז״א לאלה ששלחו לו כסף משלוח מנות לפורים. את החטים היה מקבל בכל שנה מחסידיו בעלי האחוזות.

ענין מצה שמורה קשר את הרבי ר׳ בצלאל בקשר מיוחד עם ארץ

ישראל, היינו, שבכל שנה היה מקבל חטי שמורה מארץ ישראל על ידי הדואר. והענין כך היה: מנהג היה לו שהיה שולח בכל שנה לארץ ישראל (חוץ ממה שנתן לקופסא של ר' מאיר בעל נס בביתו) סך שבע מאות ושני גולדן, כמנין גימ' שבת, בשביל החזקת בית המדרש שלו בעיר צפת. את הכסף הזה אסף מהכנסותיו שבין פסח לעצרת. ואם לא הספיק לאסוף את כל הכסף היה לוקח הלוואה אצל אחד מחסידיו, כדי להשלים את הסכום ולשלחו בזמנו. תמורת זה היו מתפללי בית המדרש בצפת שולחים לו בכל שנה חטי שמורה בכמות קטנה וגם אריג משי בפסים למלבוש "חאלאט" לכבוד פסח. הרבי היה בעירנו הנשיא של אוסף הכספים לארץ ישראל מקופת ר' מאיר בעל נס, ר' יהושע סופר סת"ם ור' משולם גריידינגער ז"ל, הגבאי של הרבי, היו הולכים מבית לבית וגם נסעו בכפרים בסביבת עירנו פעמים בשנה, להריק מקופסאות ר' מאיר בעל נס את הכסף אל השק הקטן המיוחד לכסף זה. בעלי הקופסאות קבלו קבלות מנשיא כולל גליציה ר' יצחק ליב סופר בעיר דרוהוביץ, שלשם שלחו את הכסף. (את הקבלות הנ"ל היו שומרים, וכשבא יום הפקודה היו לוקחים אתם את הקבלות לקבריהם), והנשיא שלח את הכסף לממונים על הכולל בארץ ישראל, לחלק את הכסף בין אנשי כולל גליציה היושבים בתמידות בארץ ישראל.

בכל שנה קודם פורים היה יהודי אחד מבילקאמין, שהיה מומחה לטחינת קמח ברחיים של יד, בא אל בית הרבי, מכניס את הרחיים אל החדר שעל יד בית המדרש, מנקה אותם ומכשירם לטחינה. לאחר שגמר לטחון את החטים של הרבי, היה בא אל הרב ר' יצחק אליעזר, גיסו של הרבי, אל השוחטים ואלינו. אנו הכינונו בינתים את הרחיים שלנו, היינו: הורדנום מן הגג, ששם עמדו במשך כל השנה, נקינו אותם היטב והעמדנום על מקומם בחדר על יד החטים עד שיבוא הטוחן. לפעמים, כשזה לא בא, השתמשנו בגוי לעבודת הטחינה. היו רוחצים את ידיו היטב והלבישו אותו על מלבושיו כתונת לבנה, והשגיחו עליו שלא יאכל חמץ בזמן הטחינה. הקמח למצות שיצא מרחיים אלו היה גס וכהה, כקמח שעושים ממנו פת קיבר.

גם אפיית מצה שמורה היתה באופן מיוחד, לא כמו מצות רגילות. אין אופין מצה שמורה ע"י נשים, אלא ע"י גברים בלבד. ובראשונה היו אופין את המצות של הרבי. בחצרו של הרבי היו חדרים מיוחדים לאפיית המצות, בחדר אחד עמד התנור הגדול לאפיה, ובשני היו סביב הקירות מסודרים קרשים, ועל הקרשים פחים לבנים, לגלגל עליהם את המצות. החדר השלישי היה מיוחד ללישת העיסה, ושם עמדו החביות בשביל "המים שלנו". בשבוע שלפני ר"ח ניסן היו מנקים ומסידים את החדרים, ובערב ר"ח ליבנו במשך כל היום את התנור. הרבי, הרב והדיין באו והביטו שיהיו נצוצות נתזין ממנו, והכשירוהו לפסח. באותו יום לאחר שקיעת החמה הלך הרבי עם חסידיו אל הבאר שעמדה באמצע העיר, לקחת משם את "המים שלנו" (המים השאובים צריכים על פי הדין ללון לילה אחד, אח"כ מותר ללוש בהם את העיסה למצות). הרבי הביא בידו כד קטן והתחיל ראשון לשאוב את המים אל כדו. במים אלה השתמש הרבי ללישת העיסה מקמח החטים ששלחו לו מארץ ישראל. אחר כך עסקו החסידים במצווה ושאבו והביאו את המים בכדים אל החביות שעמדו בחדר השלישי הנזכר. בחצות הלילה הסיקו את התנור, כדי שיהיה מוכן בבוקר לאפיה.

בהשכמת הבוקר יום ר"ח ניסן חממו את המקווה של הרבי ואנשיו התפללו ותיקין, וכל אלו שעזרו בעבודת אפיית המצות הלכו קודם לטבול במקוה. העבודה התחילה בלישת העיסה מקמח הארץ ישראלי. אבי ע"ה, שהיתה לו חזקה מעשרות שנים על לישת המצות עוד אצל אביו של ר' בצלאל, הרבי ר' מיכלי ז"ל, שהיה חתנו של הרבי ר' מאיר'ל ז"ל מפרומישלאן, התחיל את לישת העיסה בביטוי המלים "לשם מצת מצוה" ובאמירת הלל בקול, וכל הקהל עונים אחריו. הרבי שפך את המים מכדו לכלי נחושת מיוחד וממנו לתוך הקמח הנתון בקערת נחושת מצופה בדיל מבפנים. ושתי קערות מיוחדות לשם לישה שמורות היו משנה לשנה. והיו מחליפין לכל עיסה קערה אחרת. כשגמר את לישת העיסה, (הנקראת בשם "מיירע") מסר אותה לידי הדיין ר' אברהם חיים. הוא חתך אותה בסכין לי"ג חתיכות, (הנקראים בשם טייגליך) וחלק אותם לפי כהן, לוי, ישראל.

חשובה. קרוביו היו המורה הוראה ר׳ ח. פ. ור׳ א. ח. הדיין, שגם הם התייחסו אליו בביטול רב. אמת שהוא היה עם הארץ גדול, בקושי רב מלמל מעט עברי בסדור. גם קמצן גדול היה, לא היה מוציא שום הוצאות בשביל החיים, לא על עצמו, לא על בניו ולא על עניני הצבור. לא היה לו צורך להתלבש כהוגן ולגור בבית מסודר. אף פעם לא תקן את הדירה שישב בה, ופעם אחת בימי הגשמים התמוטטו קירות הבית ונפל הגג. הוא היה הולך ביום ראשון בשבת מביתו ומסתובב כל השבוע מכפר לכפר ומתקן שם את הפרוות של האכרים, וחוזר ביום הששי לפנות ערב הביתה, בזמן ההליכה מבית המרחץ. שני בנים היו לו, שבילדותם היה שולח אותם בכל ליל שבת עם תרמיל על שכמם לקבץ חתיכות חלה בבתים. שום חנוך לא נתן להם. הם הלכו זמן מה לתלמוד תורה, וכשידעו מעט עברי כמוהו, לימד אותם את המקצוע שלו, לתקן פרוות ישנות של אכרים, ולקח אותם עמו אל הכפרים, אל בין האכרים הנוצרים, כדי שיעזרו לו במקצועו.

פתאום יצא הקול, כי הוא עשיר גדול, וכל סוחרי העיר תחובים לו בכיסו, כי הוא היה מלוה להם כסף ברבית קצוצה של עשרים וארבעה עד ארבעים אחוז ויותר מזה, במשכונות של תכשיטים וכלי כסף, או גם בלי כל משכון, ורק על פתקאות בלבד. את החשבונות היה שומר בזכרונו, או רושם על הדלת סימנים בגיר או בפחם. גם הלווים שלו לא ידעו ברובם קרוא וכתוב. בכל זאת לא טעה אף פעם בחשבון הרבית, כי החשבון לא היה לשנים או לחדשים, אלא רבית יומית או שבועית, והוא היה בא בכל יום או בכל שבוע להשיך את הנשך שלו מהלווה. הרבה דברו בעיר עליו, באיזה אופן בא לעשירות כזאת, שהגיעה לסכום של עשרות אלפי רייניש כסף. גם שני בניו היו לעשירים, והיו מלווים ברבית כאביהם.

בזקנותו לא הלך עוד מאטי אל הכפרים, רק עסק בתקון פרוות בביתו והלוה כסף ברבית. בניו גם הם התנהגו כאביהם, סובבו בכפרים לעבוד במקצועם, גם קנו פרוות משומשות ותקנו אותן ומכרו לאכרים עניים. חוץ מפרוות מתוקנות מכרו גם פרוות חדשות. בניו

היו נוסעים לאונגריה וכו', וקנו בסיטונות חרבה סחורה ומכרו ביומא דשוקא — בעירנו ובערים אחרות, וביחוד בשוק הגדול בכפר אוניוב, שהיריד שלו נמשך שבועים. הם ישבו שם עם משפחותיהם כל הזמן ומכרו את הפרוות לאכרים. (הכפר אוניוב נמצא בין הערים גלינא ופרומישלאני, כפר נידח בין ההרים. פעם אחת העיד אכר נוצרי לפני כומר הכפר, שראה מראה של אש ובתוכו האם הקדושה. אז הקימו פסל גדול במקום הזה ומסביבו כנסיה גדולה ובתים בשביל הכמרים, ומכל הסביבה עד למקומות רחוקים באים עד היום נוצרים להשתחות ולהתפלל במקום הזה. וגם יריד סדרו על מגרש רחב סביב המקום עם צריפי עץ, ומכל קצווי גליציה ומחוצה לה היו באים לשם סוחרים עם סחורות שונות, ומכרו לסיטונאים וליחידים). בניו של מאָטי שהיו תמיד שקועים בעבודה ובמסחר, נחשבו בעיר לאנשים ישרים. ומעלה יתירה היתה לו לבניו — גם הם היו קמצנים כאביהם — שלא היו גסי רוח, ולא ניצלו את עשרם לכיבודים, לא בבית הכנסת ולא אצל אנשים פרטיים. הם לא עשו זאת מתוך ענווה, אלא פשוט לא הרגישו צורך בכך. הם הכירו את מקומם בבית הכנסת ובחברה, והתחברו רק עם עניים ואנשים כערכם, ואם באו פעם בתוך חברה אחרת נכשלו בדבריהם, כי אוצר המלים שלהם באידיש היה מצומצם מאד, בהיותם מבלים רוב ימיהם בין הגויים. הכסף היה אצלם מעין מכונה לקחת רבית ולהוסיף רבית על הכסף, מבלי ליהנות מכסף זה.

בזמני כשהכרתי את מאָטי לא שמעתי עליו דברים רעים, רק דברו ע"ד קמצנותו. הרבה בדיחות ומעשיות ספרו עליו בענין זה והיה למשל בכל העיר. זוכרני, כי פעם אחת בליל חורף דרשו ממנו ה„פלאַגערס" (הם הבחורים הקרואים לעבודת הצבא והם מסתובבים בלילות בחוצות העיר ועושים כל מיני תעלולים וליצנות) עשר פרוטות ליי"ש, ואמרו לו, שאם לא יתן ישאו אותו במטתו ויעמידוהו על הנהר הקפוא. הוא לא נתן להם, והחברה נשאו אותו בקריאות „צדקה תציל ממות!" והעמידוהו עם מטתו באמצע הנהר על הקרח בקור הכי גדול.

חברים בלתי רשמיים, כי למורי בית הספר של הברון הירש אסור היה להיות חברים בחברה ציונית.

הפעולות הראשונות בחברת ציון היו, שכל חבר שלם מס חדשי, איש כפי יכולתו עד חמשים קרייצער לחודש. בכסף זה שלמו שכר דירה וחתמו על העתונים: המליץ, הצפירה, המגיד, די וועלט בגרמנית ובאידיש, פשישלוסץ' (העתיד) בפולנית, שנשתנה אח"כ לווסכוד (המזרח), הצופה, היום, המצפה, הדור, השלוח, דער יוד, דער פריינד, טאגבלאט ועוד עתונים גרמניים ופולניים. מספר החברים היו בזמן הראשון כשלושים והגיעו ליותר משמונים בימי התפרצות המלחמה העולמית בשנת 1914. החברים היו מתאספים בבית החברה בכל לילה אחר תפלת מעריב לקרוא עתונים והיו מתווכחים בעניני ציוניים. החברים שידעו עברית קראו עם אלו שלא ידעו עדיין, כדי להרגיל אותם בידיעת השפה ושימושה. ועד שנוסדה הספריה היו שואלים מאותם החברים שהיו להם ספרי השכלה, לקריאה בחברה ובבית. כאמור באה ההשפעה הציונית לעירנו מעיר לבוב, מצד הציונים הראשונים, שבראשם עמדו ד"ר אברהם קורקיס, אדוקף שטאנד, ד"ר דוד מלץ וחבריהם. ביחוד פעלו המאמרים שהופיעו בעתון הפולני Przyszlosc (העתיד). הנזכר, עורך העתון היה ד"ר אברהם קורקיס, והוא התוה את הדרך של התנועה ואצל עליה מרוחו, והרבה שנים היה הוא הרוח החיה בתנועה עד שנתפלגו הדעות. אבל אנו בעירנו נשארנו תמיד חסידיו של ד"ר אברהם קורקיס.

כשנתפתחה התנועה ונכנסו בה כוחות צעירים ממעמד האקדימאיים, בא שינוי במהלך המחשבות ונתהוו בה שני זרמים. זרם אחד היה בעד העבודה המדינית בגלות, „לאנדעספאליטיק", לשלוח צירים אל בית הנבחרים בווינה, אל ה„סיים" בלבוב, לכבוש את הקהלות וכו'. הזרם השני היה בעד עבודה ציונית טהורה, ז"א עבודת הישוב בארץ ישראל. הד"ר אברהם קורקיס, היה משולל הגלות ופועל בכיוון הזרם השני, סביבו נתרכז חלק קטן מציוני עיר לבוב והרבה מן הציונים בערים הקטנות. הם דרשו, כי על הציונים לעבוד אך ורק בעד

התחיה בארץ אבותינו. הדעות האלו גרמו לוויכוחים אין קץ בתוך המחנה הציוני, בין מחייבי הפרוגרמה הארצית ובין משולליה. ובאחת הועדות הארציות של ציוני גליציה ואוסטריה הוכרעה הכף לטובת העבודה המדינית בגלות. ד"ר אברהם קורקיס עזב את ההנהלה ועל ידו התרכזו ציוני הזרם השני, שתקותם היחידה היתה עבודת התישבות בארץ ישראל. הם לא יצאו את ההסתדרות וגם קבלו עליהם משמעת הרוב. בזמן הבחירות לבית הנבחרים עמדו יחד אתם בשדה המערכה. אבל אחרי הבחירות חזרו לפעולתם הארץ ישראלית, כגון מכירת מניות של הקולוניאל בנק, של אנגלו פלשתינה בנק, של חברת אימוביל פלשתינה מיסודו של הפרופיסור וורבורג, מכירת יינות כרמל, אתרוגים, קרקעות ארץ ישראל, ספרים עברים וספרות ארץ ישראלית. וביחוד השתדלו לתמוך בהגירה לארץ ישראל. כמו כן סדרו תערוכה של עבודת „בצלאל", עבודת „תימנים" ועוד. התערוכה עברה מלבוב לערים אחרות. וחוץ ממכירת סחורות היתה זאת תעמולה גדולה למען ארץ ישראל. החוג הזה התעסק גם בתעמולה למען התרבות העברית וידיעת הלשון העברית, והודות לכך שבתוך הזרם הזה היו הרבה משכילים עברים, נתיסדו אח"כ בתי ספר עברים, שנסתעפו ברוב ערי גליציה, והרבה מן המיסדים עלו אח"כ לארץ ישראל בעליה השניה והשלישית.

ציוני עירנו השתתפו עם הד"ר א. קורקיס בכל פעולותיו הלאומיות, כי לנו היתה ארץ ישראל עיקר. ומשום זה עמדנו למשל, גם בשאלת אוגנדא, בימי הקונגרס הששי בבזל, לצד מתנגדי האכספדיציה. התנגדותנו זו מצאה לה הד בטלגרמה ששלחו ציוני גלינא לציר הקונגרס שלהם, הצייר הידוע אפרים משה ליליען וסגנו ד"ר מרטין בובר, להצביע „ל א ו" בשמם.

אבל כדי לשום כבוד לאמת, אין להמנע מלהזכיר גם את התופעות השליליות שנראו אז בתנועה הלאומית בגליציה ובאוסטריה כולה. הזכרתי למעלה את החלטת ציוני אוסטריה והגליציאים בראש להשתתף בעבודת הפוליטיקה המדינית האוסטרית. תנועה לאומית־יהודית־אוסטרית זו לא היתה אלא הד הנחשול

הפוליטי היהודי־הלאומי־הרוסי, שהתעורר אחרי הריבולוציה הרוסית, שבאה עקב המפלות הגדולות של רוסיה במלחמתה עם יאפאן בשנות 1904—5 והסכמת הצאר לפתיחת הדומה (1 ינואר 1906). הנסיון הורה, שהתנועה הציונית־הפוליטית הארצית, בין ברוסיה בין באוסטריה, לא היתה אלא חלום רע, שתחלתו נראה טוב, אבל התחלה זו נעשתה בשעתה ע"י הציונים בכל תום לבם, בדחילו ורחימו ובהבאת קרבנות יוצאים מן הכלל, שאילו היו מקריבים אז (א ז, בעשור הראשון של המאה הנוכחית ז) אך חלק מהם בשביל בנין ארץ ישראל, כי עתה היינו נמצאים היום בארץ ישראל במצב אחר לגמרי...

ודוקא רצינות זו של הציונים הגליצאים בעבודתם הפוליטית הארצית היא שגרמה במשך הזמן להחלשת הכיוון הציוני הארצישראלי ו ה ע ב ר י במחננו. אי אפשר ללכת בשני כוונים בעת ובעונה אחת. האלכסון היוצא מכאן נוטה תמיד לצד הכח החזק יותר. וכאן היה הכח הארצי ה ק ר ו ב, חזק הרבה יותר מן הכח הארצישראלי ה ר ח ו ק... היו אנשים, כגון אברהם קורקיס וחבריו, שראו מראש, כי כל התנועה היהודית הפוליטית הארצית נידונה לכשלון. ראשית—מסבת היותנו מיעוט מגוחך בארצות גלותנו, והשנית — מסבת הרקבון הפנימי שהתחיל להתפשט בקרב התנועה הציונית, שבתחילתה היתה טהורה כעצם השמים, ולסוף, עם עשיית הפוליטיקה הארצית ומתוך ההכרח של רכישת „קולות" לימי הבחירות לעיריה, לסיים ולפרלמנט, התחילה הקורופציה לעשות שמות במחננו, ממש כמו במחנה המתבוללים המתנגד לנו. הדבר הגיע גם לידי התפרציות גלויות בתוך המחנה פנימה נגד המנהיגים הציונים הגליצאים. די להזכיר כאן את השבועון הפוליטי־סאטירי, שיצא לאור בלבוב בשנות 1908—9 ע"י מאיר חרטינר בשם „דער גוטער ברודער" בכיוון ציוני אנטי־פוליטי־גלותי. או גם אותו מיסדר אקדימאי שנוסד ע"י הנ"ל בשם „גדעון", בכיוון ארצישראלי־עברי ולשם מלחמה בבעל הפוליטי־הגלותי, (איגוד זה, שמרכזו נקבע בווינה, התחיל אז לשלוח סעיפים אל הרבה ערים באוסטריה). אבל ברק ה„מנדטים", שסינוור את עיניהם

של המנהיגים הציונים, שברובם באו אלינו „מן החוץ", בלי זיקה אמיתית לארץ ישראל ובלי קשר כלל עם התרבות העברית — עשה את שלו, וההמונים, קצרי הרוח וההבנה, הלכו אחריהם בתמימות אמונתם — והתחילה ירידה פנימית, ולא ארכו הימים ובאה גם תבוסה גמורה מן החוץ: קבורת הפוליטיקה הציונית באוסטריה בידי הקברנים האוסטרים הגדולים, שעוד מעט וקברו גם את אוסטריה כולה במדיניות המושחתת שלהם...

קרן אור הראשונה שבקעה אז מבין מפלשי העבים, שכיסו את שמי „ציון" שלנו הטהורים, ושנתנה לנו תקוה, כי עתידים שמינו שוב להטהר, היה „יום העברים", שהתכנס בעיר לבוב בשנת 1911, הודות ליזמתו של העורך דין הצעיר ד"ר פיליפ קורנגרין, (היום שופט בית המשפט המחוזי בתל אביב), שהוא גם ממציא השם „יום העברים". הציונות הרשמית בלבוב לא היתה מרוצה מאד מכינוס זה של „הבטלנים העברים", שלא הבטיח שום תועלת לפוליטיקה הציונית. גם העתון הרשמי „טאגבלאט", שמיום צאת משה קליינמאן ממגו (1908), פנה הודו העברי הציוני, לא התלהב מאד לקראת כינוס עברי זה. מאיר חרטינר, שפרסם אז ב„טאגבלאט" שורת מאמרים בשם „ישמעו העברים!" לעורר את העברים בגליציה לבוא בהמוניהם אל הכינוס — סיפר לי, שאך בקושי עלה הדבר בידו להכניס את המאמרים בעתון, והמאמרים שנדפסו היו מלאים טעויות הדפוס כל כך, עד שכמעט אי אפשר היה להבין את התוכן. כדי לבאר את כל ענין הכינוס החשוב הזה, אני רואה לנכון לפרסם כאן את הנתונים וגם כמה פרטים ע"ד יום העברים, שמסר לי ככוד השופט ד"ר קורנגרין בטובו.

יום העברים נקרא בשם שלש ההסתדריות העבריות, אשר פעלו כל אחת לחוד בגליציה בשנת 1911: 1) הסתדרות כללית לתרבות העברית, מרכז בשביל גליציה, שנשיאה היה ד"ר יהושע טהון מקראקא; 2) הסתדרות בתי הספר העבריים בגליציה ובבוקובינה, שמרכזה היה בלבוב, ונשיאה ד"ר קורנגרין; 3) אגודת המורים העברים, שמרכזה היה בברודי, ונשיאה רפאל סופרמן. על

הכרוז שהוציאו לעם בדבר כינוס „יום העברים", היו חתומים שלשת נשיאי ההסתדרויות הנ"ל. יום העברים נפתח בישיבה חגיגית ע"י ד"ר קורנגרין, „בשם קוראי עברית", ביום ראשון בשבת 1911.11.19, באולם „יד חרוצים" בלבוב, רחוב ברנשטיין, בשעה 11 וחצי לפני הצהרים. בשם ההנהלה הציונית העולמית היו נוכחים: ד"ר ש מ ר י ה ו לוין וקורט בלומנפלד. אל הנשיאות נבחרו: ד"ר יהושע טהון, ד"ר פיליפ קורנגרין, מאיר חרטינר, ד"ר ישראל רַאַט, ד"ר חיים טרטקובר, יואל שפיגל. הזמן קודם הצהרים שמש לפתיחה הרשמית וקריאת הברכות בעל פה ובכתב מהארץ ומחוץ לארץ. אחר הצהרים הרצה ד"ר טהון על התרבות העברית בגליציה ונמשכו הווכוחים עד הערב. בערב עברו כל הצירים אל אולם ה„טוינבי־האל", ובאולם „יד חרוצים" נתקיים מיטינג ע מ מ י שבו נאמו (לא בעברית!) טהון ושמריהו לווין. יושב ראש במיטינג זה היה אדולף שטאנד, ומסיבה זו מינה ה„טאגבלאט" את שטאנד גם ל„נשיא יום העברים" — דבר שאינו מתאים כלל אל האמת, מפני שהכינוס עמד בכל תוקף על העיקרון, שלא לבחור אל הנשיאות אלא יודעי עברית בלבד, וכן עשה.

הכינוס נמשך גם ליום שלאחריו (יום ב', 11.10), לפני הצהרים ואחריהם, ואור ליום ג' עד שעת 3 אחרי חצות הלילה. הישיבות היו מוקדשות לענינים ארגוניים, כגון אחוד שלש ההסתדרויות, ייסוד בתי ספר עבריים חדשים, שאלות פרופיסיונאליות של המורים, יצירת אמצעים כספיים בשביל האגודות וכדומה. נבחרו לנשיאות הסתדרות בתי הספר: ד"ר טהון, ד"ר קורנגרין, ד"ר וורפל, ד"ר ישראל רַאַט, צבי גובר, ד"ר חיים טרטקובר, אברהם זַאַנגע (פשמיסל), רפאל סופרמן (ברודי), חיים נייגר (טרנוב), משה הוכמן (סטניסלַאַוו), מאיר הניש, אבנר כ"ץ.

יש עוד להוסיף — העירני האינפורמטור שלי הנכבד — שבאביב 1911 נכשלו הציונים במלחמת הבחירות לפרלמנט האוסטרי, והמצב במחנה היה מדוכא למדי. בקיץ נתקיים הקונגרס העשירי בבזל „אשר שם את הדגש על העבודה למען ארץ ישראל".

נפל וולפסון ונבחרו טשלינוב, וואַרבורג, האנטקה, שמריהו לווין, סוקולוב ויעקבסון. „יום העברים" היה אפוא הפעולה הראשונה בכיוון החדש. הוא הרים שוב את הדגל ואת מצב הרוח הירוד אצל ציוני גליציה.

נטיתי מעט מדרכי שהתוויתי לי. אבל ראויה התמונה העיקרית שאני עומד בה לכונן גם את מסגרתה הראויה: האווירה הלאומית שלנו והסביבה שלה.

במסיבות אלה באותו זמן הכרתי את אפרים כ"ץ ע"ה, בנו של ר' יעקב כ"ץ ונכדו של ר' לייב וואלף הנזכר לעיל. ביתו של אפרים היה מרכז לכל משכילי עירנו, והיה פתוח לרוחה לכל עני ונדכה. לפזרנותו בעניני צדקה לא היה גבול, ואע"פ שפרנסתו לא היתה מצויה לו בריוח כלל, היה עוזר לכל נצרך וביחוד לבני המעמד הבינוני ולבעלי המלאכה. כל מי שנכנס לביתו רעב, יצא שבע, ומכיון שזכה ללב טוב, לא חשב חשבונות בנתינת צדקה ובתמיכת נצרכים. וראוי לציין, שאשתו של אפרים, הגברת חיה כ"ץ, שהיתה בת עשירים וקמצנים, לא רק שלא התנגדה לפזרנותו של אפרים, כי אם הרבתה לעזור לו, ולפעמים גם עלתה עליו בהכנסת אורחים. ובית זה נעשה מרכז לא רק למשכילי העיר, כ"א גם לכל המטיפים והמרצים הציונים, שהיו באים לעירנו תכופות, והיו מתאכסנים בביתם של אפרים וחיה כ"ץ, והללו קבלו אותם בשמחה ובאהבה, והיו משתדלים בעבורם הרבה. ימים כאלה היו ימי שמחה לכל החברים הציונים.

זכורני שכאשר בא הסופר שלום עליכם לעירנו בחורף שנת 1906, נתאכסן גם הוא בבית כ"ץ, אף סעודה נערכה בביתם. הסעודה היתה כסעודת שלמה בשעתו. היו שם כל החברים למגדול ועד קטן, ושמחו ורקדו עד השעה השלישית לפנות בוקר. בבית זה גרו גם המטיפים הציונים המפורסמים: לייבל טויבעס, חיים כ"ץ ואברמסון. בקצור — ביתם של משפחת כ"ץ היה מעין ביתו של אברהם אבינו ע"ה.

על אפרים כ"ץ עברו תקופות שונות. הוא לא למד הרבה בחדר וגם לא הרבה לישב בקלויז. בעודו ילד לימדו זקנו ר' ליב וואלף לכתוב

פולנית, גרמנית ואוקראינית והכניסו כפקיד עוזר לבנק הרותיני, שהיה כעין סניף לבנק הממשלתי. כל המנהלים וחברי המועצה היו גויים, וכשרונו הגדול של אפרים כ"ץ עמד לו, עד שכל עסקי הבנק עברו תחת ידיו, פרט לחתימתו של המנהל. בעיקר גדול היה כוחו באישיותו ובהשפעתו, כי כל היהודים והנוצרים הכירו בו איש ישר דרך ונקי כפיים. איש אחר במקומו היה יכול להתעשר מעסקי הבנק. כשחפץ מישהו להעניק לו מתנת כסף דרש לזרוק את הכסף לקופסת הקרן הקימת לישראל, שעמדה על שלחנו בבנק. קופסא שניה של הקרן הקימת היתה תלויה בביתו, והרבה שונאי ציון זרקו לתוכה את נדבתם, כשבאו לבקש איזו טובה ממנו. מאותה סיבה היתה השפעתו גדולה ואיש לא סרב לו, כשדרש נדבה לקרן הקימת או לקרן היסוד. בכל סעודת ברית מילה ובכל משתה של חתונה בא אפרים ו„הקערה" (בה'א הידיעה !) בידו. כי קערה מיוחדת היתה לו לאפרים, כדי לאסוף בה כסף לטובת הקרן הקימת. בתחתיתה היו מצוירות בצבע כחול על גבי לבן המלים: „קרן קימת לישראל" ובשוליה: „אם אין אני לי מי לי ?", „תנו נדבה לגאולת אדמת ישראל לעם ישראל !" מסיבה זו זכתה עירנו לעמוד בשורה הראשונה של רשימת הנדבות הארצית של הקרן הקימת לישראל. ועוד טרח אפרים כ"ץ לאסוף כסף להרשמת אנשים בספר הזהב, ונרשמו על ידו יותר מעשרים וחמשה איש, בתוכם ד"ר הרצל, נורדא, וואלפסון, ביאליק, לילינבלום, פרופ. ליאו קלנר, פינעליש, קורקיס, בלבן ועוד. את עצמו לא רשם (בשנותיו האחרונות נרשם על ידי בכסף שאספתי למטרה זו).

השפעתו של אפרים כ"ץ היתה גדולה בכל עניני הצבור בעירנו. ומיום שנוסדה הקהלה נבחר כחבר המועצה והיה בה חבר עד ימיו האחרונים. גם בחוגי הנוצרים היתה לו השפעה גדולה, ובהשפעתו זו עזר ליהודים רבים. הוא היה מפורסם בכל הסביבה ורבים אהבוהו. היה לו כשרון מוסיקלי גדול וגם כשרון ספרותי, הוא כתב פיליטונים באידיש בעתון „טאגבלאט", המופיע עוד היום בלבוב, וחיבר מנגינות

לשירים עבריים בשביל ילדי בית ספרנו. גם בארץ ישראל שמעתי שרים שירים במנגינות אלו.

עם פרוץ המלחמה בשנת 1914 סבל הרבה ונדד ממקום למקום, עד שבא לווינה שבור ורצוץ, וגם שם סבל רבות, כי נאלץ לעבוד עבודות שונות ולפרנס את בני משפחתו. ואף שהיתה לו דירה קטנה, התגוררו בה פליטים רבים ועל שולחנו היו סועדים.

בשנת 1916 חזר לביתו ומצא את העיר חרבה, ביתו נשרף וגם "הבית הלאומי" שלנו נמצא שרוף על הספריה הגדולה, שבה השקיע אפרים כ"ץ כוחות רבים ומרץ רב כל כך. באותם הימים אמר לי, שהוא מצטער על שרפת הבית הלאומי יותר משהוא מצטער על שרפת ביתו, כי ביתו יחזור וייבנה, והבית הלאומי ספק גדול אם ישוב וייבנה, ואף כי היתה לו דאגת פרנסה, התמסר מיד לעבודת הכלל, ובועד שנוסד בשביל בית היתומים ומטבח עם, היה הוא החבר הפעיל יותר מכלם והיה עוזר לי בהרבה בעבודתי בבית היתומים ובמטבח. הוא היה חבר הועד הלאומי בימי ממשלת הרשעה של האוקראינים, ובהשפעתו עזר הרבה להקל את הלחץ מעל אחינו. מאד השפיעה עליו הגזירה הרעה של ממשלת פולניה, לאסור אותנו ולשלחנו למחנה ריכוז, כמו כן החפושים בביתו ובביתי ופחד הג'נדרמים שעמדו עליו לשמרו. מסיבת הצרות האלה, ועל כולם מסיבת דאגת הפרנסה, נמאסה עליו הישיבה בגלינאי ועבר לשבת בלבוב. שם קבל את המשרה המפלגתית של תועמלן ציוני, ותפקידו העקרי היה לעורר את לבבות העם לפעולת הקהק"ל, שהכנסותיה היו אז מועטות. באותו זמן חלה במחלה אנושה ונלקח לבית החולים היהודי. הרופאים עשו לו נתוח בקיבתו (מחשש סרטן). אני הייתי לן בלילות על יד מטתו עד שהוטב לו. בנשף הפרידה שנערך לפני נסיעתי לא"י על ידי קרובי וידידי בלבוב, היה גם אפרים כ"ץ. בדיחת הדעת, שהיתה תמיד שגורה אצלו, סרה הפעם מעליו, ראיתי את פניו והנה עצבות נסוכה עליהם. אינני יודע אם היה זה מפני מחלתו. או אולי מפני שלא היתה לו האפשרות לעלות לא"י תקות כל חייו. מאד השפיע עליו מצבו הקשה והיה מתאונן הרבה על כי אין לו שום סכויים

לעלות לארץ ישראל, כי כל רכושו נשדד בימי המלחמה. הוא לא קבל את ההצעה של קרוביו וידידיו, לבוא אליהם לאמריקא, אף כי שלחו לו כסף להוצאות הנסיעה. הוא חשב ללמוד מלאכה כדי להתפרנס בארץ ישראל מיגיע כפיו, והביא בעלי מלאכה לביתו ללמד אותו ואת משפחתו מקצועות שונים. אך גם בזה לא הצליח, כי גילו וחינוך ילדיו לא היו מתאימים לעבודות כאלה, והיה לו צער גדול מזה. אין ספק, שכל הגורמים והסבלות הנ"ל החלישו את כוחו מאד והשפיעו לרעה על מחלתו שבה חלה אח"כ.

בשנת 1924 הגיעתני בא"י השמועה על פטירתו, ידיעה זו הדהימתני ממש וכמעט שנטרפה עלי דעתי מרוב צער. במותו אבד לי החבר השני והידיד בעל הלב הטוב שאין כמוהו. קשה לשכוח חבר כזה. במכתב ששלחתי למשפחה המיותמת, אחרי שנודע לי דבר פטירתו, כתבתי שגורלו היה כגורל משה רבנו ע"ה, שכל ימיו עשה לעמו ולארצו, ולבסוף לא זכה לראות את הארץ בחייו. הוא נפטר ביום ב', עשרה ימים לחודש ניסן בשנת תרפ"ד ומנוחתו כבוד בעיר לבוב.

ואם לא זכה האיש בעצמו לעלות ארצה, זכה שרוב בני משפחתו נמצאים בארץ ישראל. הוא נרשם על ידי ציוני גלינא בספר הזהב של הקרן הקימת לישראל כרך ב' מספר 2616.

יב. ר' שלמה אונגר

ובשעה שאני עומד בפרשת הזכרת נשמות חביבות, עולה לפני מתהום הנשיה עוד תמונה מזהירה אחת: ר' שלמה זלמן אונגר ז"ל. הכרתיו מלפני יובל שנים בערך בשעה שלמד בין בחורי הקלויז. זוכר אני את שירו הראשון „השחר עלה", שנדפס בפתיחת החוברת הראשונה של „השחר החדש" שיצא לאור בשנת תרנ"ג, בעריכתו של משה אורנשטין. כבן שש עשרה היה אז. כמו כן כתב מאמרים ב„המגיד" ועוד. אז תלו בו תקוות כי יהיה לסופר עברי. אבל

ג. מקגו וקל אורב

אנג.ם כ,ל פ"ב ם"ואר

מפני נסיבות חייו לא נתקיים חדבר. בן י"ח כבר שמו ריחיים על צוארו.

אביו ר' זונדעל היה יהודי חרד ולמדן, מחשובי בעלי הבתים שבעירנו. עסקו היה ממכר משקאות חריפים. אמו היתה אשה צנועה ובעלת צדקה ונזהרת להתפלל בכל יום שחרית, מנחה ומעריב. כל היום לא זז ספר התהלים מעל שולחנה ובין קונה לקונה היו שפתיה נעות בפסוקי מזמורים. בשנת תרס"ה עלה ר' זונדעל ואשתו לארץ ישראל לבלות את ימיהם בעיר הקודש ומנוחתם כבוד על הר הזיתים בירושלים.

אני זוכר את נסיעתם לארץ ישראל. כל בני העיר באו ללוות אותם ולהפרד מהם בברכות לדרך, והם כיבדו את הקהל בלעקאך (דובשן) וי"ש. הם היו הראשונים מהזקנים שאני זוכר את נסיעתם לארץ ישראל. אחריהם נסעו עוד זקנים: ר' משה שאפער, ר' חיים שטאלצענבערג, דודי ר' שלמה קלאטץ ור' נחמן אנגסטרייך, הם ונשיהם.

על אופיו האצילי של ר' זונדעל יעיד מעשה, שהוא בעצמו סיפר לי ע"ד שידוך שהציעו לבתו מלכה עם יהודי עשיר מעיר אחרת. היהודי ההוא היה פקח ולא הודיע לו ע"ד בואו לראות את בתו הכלה. הוא חשב בלבו: אסע לגלינא, אכנס, אשתה כוס י"ש ואראה את הבית, את המחותנים ואת הכלה, אם היא באמת יפה, כמו שאמר לי השדכן, ואם הכל יהיה בסדר, אתוודע אל המחותן ואדבר עמו בענין השדוך, ואם לא — אשלם מחיר הי"ש ולא ידעו בבואי ובצאתי. וכך עשה. לאחר ששתה כוס י"ש ישב מעט והביט בכל פינות הבית, ראה את המחותנים ואת הכלה שהיא נאה וחסידה, ומצאה חן בעיניו. אז קם והציג את עצמו לפני ר' זונדעל ואמר לו, שהוא המחותן מעיר פלונית, שהציע לו השדכן פלוני לשדך את בתו מלכה לבנו המושלם. כששמע ר' זונדעל את דברי היהודי, אמר לו: „ר' יהודי, אתה יכול לשוב לביתך לשלום, אני לא אשתדך בך". אמר לו היהודי: „האם שמעת איזה דבר רע עלי או על בני?" השיב לו ר' זונדעל: „חס ושלום! אדרבה, שמעתי טובות עליך ועל בנך המושלם, אבל שאלה

אחת אשאל אותך: מה היה, אילו באת לביתי ומצאת כי מסיידים את החדרים, מנקים את התנורים, ואני, בעל הבית, מלוכלך בסיד, ובתי הכלה מלוכלכת בפיח התנור, היית חושב בלבך: האם לאנשים כאלה אשדך את בני? עכשיו שמצאת אצלי הכל בסדר טוב, הבית מסודר, המחותן בסדר, והכלה נאה — אין אני חפץ להשתדך בך. החפץ להשתדך עם זונדעל אונגר עליו לכתוב ולהודיע לו קודם את הזמן שיבוא לבקר לביתו, כדי שיהיה מוכן לקבל את המחותן בכבוד הראוי. אבל יהודי הבא לרגל אותי, עם יהודים כאלה אינני מתחתן". ואותו יהודי חזר בפחי נפש לעירו.

שלמה היה הבן השלישי בבניו של ר' זונדעל. עוד בלמדו בחדר הצטיין בכשרונותיו ובחריפות שכלו. כשגמר את למודו של ר' שמחה ז"ל מסר אותו אביו לר' יוסלי שוחט ז"ל, שאצלו היתה מדרגה יותר גבוהה של לימודים. ר' יוסילי, שהיה תלמיד חכם גדול, לימד, בכסף וגם בלי כסף, רק ליחידי סגולה, בעלי כשרונות, שחשבו עליהם כי עתידים הם להיות רבנים בישראל. יותר מתלמיד אחד או שנים לא היה מקבל, ולמדו אצלו בבוקר השכם ובערב אחר תפלת מעריב. היו לומדים אצלו גמרא ויורה דיעה, חושן משפט ומגיני ארץ. שאר הזמן למדו תלמידיו בקלויז או בבית המדרש של הרבי.

כשנכנס שלמה ללמוד בקלויז מצא שם חברת בחורים מושלמים בלמודים ובהשכלה, את יהושע בסכס ואת הלל פינליש ועוד, וקיבל מהם השפעה בדעות והדרכה בספרי השכלה. חברו ללימודי הקלויז ולהשכלה היה ידידו שלמה כ"ץ (המכונה שלמה קוגעל, ובאמריקה שלמה קאהן). והם למדו יחד בשקידה רבה הרבה שנים.

על זוג זה שמעתי פעם סיפור מעניין מפי ר' אלתר הרופא. ר' אלתר היה סַפָּר, וידע להעמיד עלוקות וקרני אומן, ידע לתת רפואות ביתיות וגם — לעקר שנים. משום זה קראו לו בשם „רופא". הוא נעשה לחרד על דת בהשפעתו של ר' יוסלי שוחט, נדר שלא לספר זקן של יהודים, ובילה את רוב זמנו בלמוד ספרים קדושים. פעם אחת — הוא ספר לי — שמע בבוקר השכם קול תורה בוקע ויוצא מן הקומה השניה של בית ר' זונדעל אונגר שכנו. הוא עמד שעות אחדות

לרגלי הכותל, כדי לשמוע את נעימות הלימודים בניגון הנאה. אך פתאום שמע במקום הלימודים קולות צפצוף מרובים. פחד גדול נפל עליו, חשב שמא זה ענין של הקליפה רח"ל, כי אין לחשוב שלומדי תורה בניגון כזה יצפצפו בקול כמו שדים. אבל באמת ישבו שם שלמה אונגר ושלמה כ"ץ ולמדו יחד גמרא, וכשנחו מעט התחרו ביניהם מי יודע לצפצף יותר מחברו.

גם שלמה כ"ץ היה אחד הפעילים בהתפתחות ההשכלה בעירנו, (הוא היה בן דודו של ר' יוסף הורביץ הנזכר), כי היתה לו השפעה גדולה על הנוער. ואילו נשאר בעירנו, היה וודאי נעשה אחד העסקנים הציונים. אבל הוא נסע בימי בקרה של הציונות, בשנת 1900, לאמריקה.

ובמידה שהיה שלמה זלמן אונגר חריף ושקדן בלימודים, בה במידה היה חריף ותקיף בחברה. דבר שמצא אותו לנכון, התמסר אליו בכל לבו. איש אמת היה, גלוי לב וישר, בלי פניות וכוונות נסתרות, רך כקנה וקשה כארז, הכל לפי הצורך, יקר המזג ונעים המדות, אשר בכוחן ידע לפלס לו נתיב ללבות כל אדם. הוא היה מגין על דעותיו בחברה ובויכוחים עד כדי קיצוניות. קשה היה להתווכח אתו, כי היה לו זכרון נפלא ותפס תמיד את מקום התורפה, כדי להשיב למחרפו דבר. בכל זאת היו דבריו נשמעים מתוך רגשי כבוד ויקר לאיש שיחו, וכשנתברר לו שטעה, הודה וביקש סליחה.

כשהגיעה לעירנו בשנת תרנ"ו מחברתו של הד"ר הרצל מדינת היהודים, התלכדו קומץ האברכים: הלל פינליש, אפרים כ"ץ, שלמה אונגר, אהרן סלצר, יוסף מרדכי ליינוואנד ויבדלו מהם לחיים: יעקב ואחיו ישראל ראָטה, דוב מעהלמאן ועוד, וגם כותב הטורים האלה, ויסדו חברת ציון. אבל הממשלה שמה מכשולים בדרכנו ולא אישרה את ספר התקנות. ורק בשנת תרנ"ח נתארגנה חברתנו כסניף של חברת אהבת ציון מטרנוב (כפי שהזכרתי לעיל ריש פרק י"א). אהרן סלצר נבחר לנשיא, דוד זענענזיעב למזכיר הכללי, שלמה אונגר היה למזכיר העברי ושמש בתפקיד זה עד צאתו לאמריקה.

שלמה אהב את הציונות כנפשו והיא היתה לחלק מחייו, וגם נטע אותה בנפש בניו, לימד אותם עברית בשחר ילדותם וביתו נעשה

לבית ציוני. הוא קיבל עליו את מרות ההסתדרות הציונית ומלא בשקידה ובזריזות את כל העבודות שהטילו עליו בתחום הציונות, עבודת הצבור או עבודת הצדקה, וביחוד עבודת התרבות. הוא יסד שיעורים לעברית ולימד בעצמו לחברים את הדקדוק העברי, ובתור חבר לחברת דוברי עברית היה מתקן את שגיאותיהם של החברים בדבור העברי... בבית הספר „שפה ברורה", שהוא היה אחד ממיסדיו, השקיע הרבה מרץ וזמן. הוא ביקר שם לעתים תכופות ובחן את הילדים והיה נהנה לשמוע את צלצול השפה העברית בפי הילדים. למרות היותו עסוק בחנותו כל היום, היה ממלא גם שם כמה מן העבודות המעשיות של הציונות, מכירת בולים של הקרן הקימת, הפצת שקלים, קבלת שכר למוד מילדי בית הספר העברי וכדומה. התעמולה לרעיון הציוני היתה לחם חוקו ממש, שלא הזניחה לא בחנות ולא ברחוב. בערבים היה משתתף בישיבות החברה, שנמשכו על פי רוב עד שעה מאוחרת בלילה, וכשחזר לביתו ישב לכתוב את הפרוטוקולים ומכתבים עברים. לא היה ועד ציוני, או ועד לשאר ענייני הצבור, ששלמה לא השתתף בו, ובכל מקום היה עובד במסירות רבה ונתן מחילו ומהונו לטובת הרעיון. כשהשעה היתה צריכה לכך, כגון בימי הבחירות לועד הקהלה, לעיריה, לבית הנבחרים וכדומה, היה שלמה מניח את החנות לימים שלמים, ועמד כחייל בשדה המערכה כפי דרישת המפלגה.

כשנכנסו גייסות הרוסים לעירנו בימי המלחמה העולמית, בשנת 1914, ברחו שלמה ובני ביתו ללבוב. כשחזר, מצא את ביתו וחנותו שרופים באש וכל רכושו אבד. הוא התאמץ ובנה שוב את ביתו וסדר לו את החנות והעסק התחיל להתפתח כמקודם. אבל בשנת 1915 כבשו שוב חיילות אוסטריה את עירנו. בכניסתם גייסו תיכף את כל הגברים מבן 18 עד 35. בין המגוייסים היה בנו של שלמה, ישראל, בן 19 שנה, ומכיון שהיה בחור אינטלגנטי, בעל תעודת בגרות של בית ספר תיכוני, נתקבל כפקיד באיזה משרד צבאי בסביבת העיר ווינה. והיתה בזה שמחה גדולה בביתם, כי לא שלחו אותו לחזית המלחמה. אבל שמחתם הופרה מהר: לאחר זמן קצר

חלה שם במחלה אפידימית ומת במחלה הזאת. האסון הגדול הזה דיכא את המשפחה האמללה ואת כל בני עירנו. ביחוד היתה ניכרת ההשפעה על אבי הבן, שמאן להנחם על בנו מחמל נפשו. הוא היה צעיר בעל כשרונות גדולים, מנומס והגון, וחוץ מלמודיו הכלליים ידע היטב עברית ולימודי קודש. הוא היה פארה של כל המשפחה. ולא יפלא שאחרי מותו הטראגי נעשה אביו עגום ומיואש, באין מרץ לעבודה ולחיים.

בהשתדלות קרובים באמריקה קבל שלמה רשיון כניסה לשם בשבילו ובשביל משפחתו. שנה שלמה התעכבו והתווכחו בביתו בשאלה הזאת. לבו של שלמה לא משך אותו לאמריקה, והיה מתכן תכניות שונות לעכב את הנסיעה. בין אלה היתה גם התכנית ע"ד נסיעה לארץ ישראל. אך אשתו התנגדה לזה, וסוף סוף נאלץ לנסוע לאמריקה. זה היה במחצית השניה של שנת 1922.

לעולם לא אשכח את הרגע, שבו באתי להפרד ממנו קודם נסיעתו לאמריקה. זה היה כמה חדשים קודם נסיעתי אני לארץ ישראל. היה זה רגע של התרגשות גדולה. הוא חבק אותי ונשקנו איש לאחיו כמה פעמים. ובבכי, כשעיניו זולגות דמעות, אמר לי: „אתה נוסע לארץ ישראל, ואני נודד לאמריקה. אתה ציוני יותר ממני. תסלח לי שהייתי פעם מתנגד לך, ומי יודע אם אזכה גם אני לבוא לארץ ישראל!" ואני אמרתי לו שלא יתיאש, כי יש דרך ארוכה וקצרה. „השם יעזור לך — אמרתי לו — שתצא מאמריקה ברכוש גדול ותבוא עם משפחתך לארץ ישראל!". אבל לבו אמר לו, כי הוא מתרחק מן הארץ, וכל חלומותיו מתפזרים כעשן...

זמן קצר אחרי בואו עם משפחתו לאמריקה נוכחו כולם על דבר המשגה שעשו. בארץ ישראל לא שמעתי הרבה על אודותיהם. רק זאת ידעתי, כי אין להם נחת בארצם החדשה. בשנת 1934 בקרה אותי בירושלים בתו של בעריל אונגר, אחיו של שלמה, שבאה כתיירה מאמריקה. היא סיפרה לי, כי מצב דודה לא מזהיר. הוא נעשה שם לשוחט וחזן בחברה הגלינאית. התפלאתי מאד על זה, כי הוא היה כבד אוזן וקצר רואי, ואף כי היה ירא שמים באמת,

בכל זאת היה אופיו רחוק מלהיות „כלי קודש". אבל מה לא יעשה יהודי באמריקה כדי לפרנס את משפחתו! כפי שספרה לי בת אחיו, השפיע גם הדבר הזה עליו הרבה לדכא את רוחו.
אכן שאיפתו לעלות לארץ ישראל לא נתנה לא מנוחה גם באמריקה, והוא תיכן תכניות מתכניות שונות לגשם את חלומו משם. אך הוא לא נתגשם. ועוד יותר נעשה גורלו רע ומר בסוף ימיו, כשנתעוור בשתי עיניו וסבל מזה כמה שנים. על ידי בת אחיו הנזכרת שלחתי לו, כדרישתו, שקית קטנה מלאה עפר ארץ ישראל, שלקחתי מקברי הוריו ר' זונדעל ואיטה ז"ל בהר הזיתים. הוא נפטר כ"ג טבת שנת תרצ"ח.

יג. בגיל חובת הצבא והנשואין

בשנת 1900, בתחילת חודש ניסן, נקראו צעירי עירנו לעבודת הצבא, וגם אני בתוכם. ועדת הבודקים מצאה אותי מוכשר ובריא לעבוד את הקיסר וסיפחוני על גדוד הרגלים מס. 55. החונה בבז'עז'אני ובטרנופול. הדבר עשה רושם נורא על הורי ועל כל משפחתנו, כי קשה היה באותו זמן ליהודי חרד להסתגל אל הרעיון, שבנו ילך לעבוד את עבודת הצבא בין הגויים ולאכול שם מאכלות אסורות. נתאספו כל ידידי משפחתנו לביתנו לטכס עצה מה לעשות, (כי דבר זה היה לכל המשפחה לחרפה), והחליטו שעלי לברוח ללונדון אל קרובינו. ותיכף אחרי הפסח התחילו ההכנות לנסיעה. וכיון שכאיש צבא לא יכולתי לקבל פספורט, לבשתי בגדי הדר ובלי חבילות ביד עברתי את כל הגבולות בלי פספורט ובאתי ללונדון לפני חג השבועות אל בת דודתי, אחות אבי ע"ה. היא ובעלה קבלוני בסבר פנים יפות, והבטיחו לסדרני באופן המניח את הדעת. וכשיצאתי בערב שבועות לטייל ברחובות הסמוכים, ראיתי רוכלים מוכרים בננות, פרי שלא ידעתיו מעודי. נגשתי לקנות בננה אחת, ובן רגע ראיתי שחסר לי השעון — נתקוהו מן השרשרת שנשארה אתי. הגנבה הזאת עשתה עלי רושם מדכא. שבתי הביתה בעצבות גדולה, אולם בעלה של

קרובתי ניחם אותי, ואמר שבקרוב ארויח ואקנה שעון אחר תחת הגנוב. בעלה של קרובתי היה איש הגון, מארץ ליטא, וחייט היה, שלמד את המקצוע בלונדון, ועבד בבית חרושת למעילי נשים. הוא הביאני לבית החרושת ולימד אותי את מלאכת החייטות. עבדתי שם חודש ימים, אבל עזבתי את המלאכה הזאת והלכתי לבקש לי עבודה אחרת, שבה אוכל להרויח מיד, משום שלא רציתי להיות סמוך על שולחן קרובי, עד שארוויח ממלאכת החייטות. מצאתי לי עבודה אצל יהודי ליטאי, בעל בית מלאכה לארנקי כסף. הוא בחנני ומצא אותי מוכשר לעבודה זו. דובר ביננו שאעבוד אצלו חודש תמים בשכר שילינג ליום, אבל חובה עליו ללמדני את המלאכה, ואחר חודש ישלם לי כפי הייצור שלי. הספקתי ללמוד את המלאכה, אבל את מלאכת קביעת המנעולים בעור לא רצה ללמדני, וגם לא עמד בדבורו בנוגע למחיר. עזבתי אפוא את בית המלאכה והלכתי לבקש לי עבודה אחרת, ונזדמנה לי עבודה של גזירת עורות בבית חרושת לנעלים, בעזרת מכונות. באתי לבית החרושת ועמדתי כשעה להתבונן במלאכה, וכשבחנוני בגזירת העור הצלחתי על הצד היותר טוב, ונתקבלתי לבית החרושת כבעל מקצוע במשכורת של לירה אחת לשבוע. זה היה ביום ששי בשבת. יצאתי מבית החרושת בנפש הומיה, וכל יום השבת היתה דעתי מבולבלת עלי: הלא ידעתי שאין אני מומחה כלל, והצלחה זו שהצלחתי בבחינה רק מקרה היתה, וזה היה בית חרושת גדול שעבדו בו למעלה מחמש מאות פועלים, וכשלא אצליח בעבודה, תהא זו אכזבה גדולה בשבילי. אבל קרובי חזקו את ידי, ויעצוני לגשת אל העבודה, כי בטוחים הם שאצליח. וכך היה. הלכתי לבית החרושת ועבדתי כפועל מנוסה ורגיל, וביום הששי קבלתי את משכורתי לירה אחת. עבדתי בבית החרושת עד עזבי את לונדון וחסכתי כסף לנסיעה לבית הורי.

באותו קיץ התקיים בלונדון הקונגרס הציוני הרביעי. חברי בחברת ציון המקומית שתפוני אתם בעבודת ההכנות לקונגרס, והייתי בפתיחת הקונגרס, וראיתי שם את הד"ר הרצל, את נורדא, את זנגביל, את מנדלשטאם ואת גדולי הציונים בימים ההם. הייתי גם בישיבות הקונגרס.

באותו זמן קבלתי מכתבים מהורי הדורשים ממני שאחזור הביתה. כתבתי להם, שבדעתי לנסוע מלונדון לא"י, ומקוה אני שאסתדר שם ואביא גם אותם לשם. אולם התנגדותם לכך היתה גדולה, ודרשו ממני שאחזור ואשתחרר מקודם מעבודת הצבא, ואח"כ אם ארצה אסע. לולא חזרתי הייתי נחשב לפי החוק כבורח מהצבא, והיה צפוי לי עונש קשה, או שהייתי מוכרח לוותר על נתינותי האוסטרית ולא הייתי יכול לחזור הביתה לעולם — דבר שהורי לא הסכימו לו בשום אופן. מסיבה זו החלטתי לשוב ישר הביתה.

ביום הראשון שאחרי ראש השנה הפלגתי אפוא באניה שיצאה להמבורג, את שבת שובה בליתי בהאמבורג, ובערב יום הכפורים באתי לעיר קשאנוב הסמוכה לקראקא. במוצאי יום הכפורים המשכתי את נסיעתי, ולמחרת יום הכפורים באתי הביתה ומצאתי את הורי שמחים ועצובים, שמחים על ששבתי, ועצובים על שצריך אני לעזבם וללכת לעבודת הצבא. ועוד באותו יום נסעתי עם הטרנספורט של הטירונים אל המחנה בבז'עז'אני, להרשם שם לגדוד שלי, ובחוה"מ סוכות נסענו ברכבת אל המקום המיועד לנו בגדוד ה 55 בעיר טרנופול. בתחנת הרכבת חכו לנו קציני הצבא עם תזמורת גדולה והובילו אותנו דרך רחובות העיר לקסרקטין, להלבישנו „בגדי מלכות". משם הובילונו לבית המרחץ, להתרחץ מאבק הדרכים. כשחזרנו הלבישו אותנו בגדי צבא חדשים, ובאולם הקסרקטין הכינו לנו סעודה גדולה, שהכילה גולאש עשוי מכבד וריאה של חזיר. הכל הוכן באופן חגיגי. הטבחים היו לבושי לבנים והשולחנות מכוסים במפות. על ידי עמדו ידידי בני עירי, מהם סגני קצינים, מהם חיילים פשוטים וחכו עד גמר הסעודה, כדי שנוכל לטייל. הפעמון צלצל ועלינו היה לשבת לשולחן ולהתחיל בסעודה. ידידי שוחחו עמי על קורותי בלונדון ואמרו לי שבחי בפני, שאין אני עוד בן עיירה קטנה... אבל פתאום ראו בי דבר מוזר, שהיה לפלא בעיניהם, וגם בעיני היה הדבר לפלא. כששלחתי ידי לאכול את הגולאש, נסגרו שני, טור לטור כבמנעול, ידי רעדה והאוכל נשפך ארצה. הם שאלוני לפשר הדבר ולא יכולתי לאמור להם, כי כל גופי רעד כבקדחת, וכשרציתי

להשקיט את עצמי ולחזור לשלוח ידי אל האוכל, חזרה הרעדה במידה גדולה מן הראשונה. הקצינים נאספו עלי לראות במחזה, והסוף היה שהוכרחו להסיר את האוכל מן השולחן. על ידי עמד המזכיר בבית מסחרו של דודי חיים כ"ץ וראה ג"כ באותו מחזה. הוא מסר לי כרטיס מאת דודי ודודתי המזמינים אותי לביתם לארוחת הערב.

לפנות ערב הלכתי אל ביתם שברחוב יוסף פערל, בית גדול בן שלש קומות. הם גרו בקומה השניה, בכל הקומה. הדוד והדודה שמחו עלי הרבה, והמזכיר סיפר להם את ענין־הסעודה באולם הקסרקטין. הם התפעלו מאד ממעשי, והדוד שלח כרטיסו למסעדה הכשרה שבקסרקטין, שאוכל שם מזון שתי סעודות ביום על חשבונו, ובסעודת הערב הייתי מוזמן אליו. הדבר נמשך כחדשיים. השתדלתי להיות חייל טוב. אבל בחודש השלישי חל בי שינוי גדול. אבי בא פעם לבקרני, וכשראני ב„בגדי מלכות" שלי פרץ בבכי גדול. היה זה רגע מכריע בחיי. באותו זמן באו קצינים חדשים לגדודינו, מהם אנטי־שמיים גדולים, ולימדו אותנו את עבודת הצבא ביד חזקה. השם החביב עליהם ביותר לכנות בו את היהודי, היה „קריסטוסמערדער" (רוצחו של הנוצרי). דברים כאלה וכאלה השפיעו עלי לרעה, והחלטתי להפטר מעבודת הצבא ויהי מה. וכשבאתי בערב לסעוד בבית דודי הייתי עצוב ומרוגז. דודתי שאהבתני מאד שאלתני לסבת הדבר, ואני אמרתי לה, שמואס אני בעבודת הצבא ורצוני להפטר ממנה. היא נחמתני והבטיחה לי לדבר עלי עם הקצינים שיקלו מעלי את עבודת הצבא. היא הכירה את הקצינים, מכיון שהיו באים לקנות רהיטים בבית מסחרם. הדוד היה בדעה אחרת. הוא אמר שאין זה מהמועיל להוסיף ולעבוד בצבא, אם אין רצוני בכך, ויש לעשות את כל האפשר כדי לשחררני ממנה. ומתוך השתדליות שונות שוחררתי אחרי חודש ימים. הודעתי להורי בשורה זו בטלגרמה. והיתה שמחה גדולה בביתנו. כשבאתי הביתה יצאה אמי לקראתי בשמחה גדולה, מסרה לי שתי פאות להדביקן על צדעי, שהכין בשבילי נתן הסַפָּר. אני צמדתי לי את הפאות שהיו תלויות על סרט, אך סבלתי מהן, כי

נשתרבבו על ראשי ולא יכולתי להוריד את כובעי. אכן במשך הזמן התרגלו הורי לראות אותי בלי פאות...

כשחזרתי הביתה, התחילו לבוא לביתנו כל שדכני העיר לדבר בי נכבדות. אבל ענין זה מסרתי לשיקול דעתה של אמי, כי ידעתי שאמי באהבתה ובפקחותה תעשה הכל לטובתי. ובכל זאת נפלתי בפח בענין אחד שלא באשמתה של אמי. בין השידוכים שהציעו לפני היה שידוך עם בת ר' זליג לייב קליין, סוחר בעירנו. הוא בא אלינו עם דודי ר' שלמה קלאטץ, והשפיע עלינו להסכים לשידוך. ר' זעליג ליב התנה תנאי, שנותן הוא מיד 500 גולדן, וקודם החתונה ירשום על שמי ועל שם הכלה אסתר את הבית ואת החנות עם כל הסחורה במשרד הטאבולה (הטאבו), וחוץ מזה הבטיח לתת מזונות שנתים ימים, כדי שנוכל לצבור לנו מעט הון מהפדיון ולבסס את העסק. מהורי לא דרש מאומה, חוץ מהסכמתם, כי אמר: רכוש יש לי די, אלא חפץ אני בחתן הגון בשביל בתי, ואני רוצה שיהא גם הוא מאושר. לבי ולב אמי לא נמשכו אחרי העשירות הזאת, אבל אבי, אחי ודודי אחי אמי היו בעד הענין הזה.

הדבר נמשך כמה חדשים, ופעם אחת במוצאי שבת בא ר' זעליג ליב עם דודי ר' שלמה קלאטץ לסעודת מלוה מלכה בביתנו, ולאחר שיחה עם אבי באו לידי הסכם. אמי התנגדה להסכם המהיר ודרשה לחכות עוד כמה ימים, אבל אחיה ר' שלמה אמר לה, שבשידוכין צריך למהר ולגמור את המשא ומתן, פן יקדמני אחר. באותה שעה ישנתי כבר את שנתי ובא אחי וספר לי על דבר ההסכם. אך אני התנגדתי ואמרתי שאין בדעתי להסכים. אחי כפה עלי בדברים את הענין והכריחני לקום ולבוא אל שולחן המחותנים. מיד באו הכלה ואמה, וכתבו „ראשי פרקים", ובמוצאי השבת השניה היו ה„תנאים". במשך כל השבוע הכינו ואפו מיני מתיקה ומאכלים שונים ובמוצאי שבת בא קהל רב כל כך, שצריכים היו להעביר את כל הכבודה לביתו של השכן, שחדריו היו מרווחים יותר. את זמן החתונה הגבילו לשבת נחמו, וכשהגיע הזמן אמר המחותן שמוכן הוא לעשות את החתונה. אך כשדרשו ממנו לקיים את הבטחותיו, אמר שאת הנכסים לא ירשום

על שמנו, ואשר לכסף אמר ש"בטוח" הוא, ויכולים להאמין בהן צדק שלו. עולם אשתו ובתו הכלה אמרו שאין להאמין לו, אלא שיקיים את מה שהבטיח. אין לתאר את הצרות שסבלנו כולנו, וביחוד היתה אמי מלאה צער. לבסוף הזמינו את המחותן לבית דין, אך הוא מאן לבוא. בפעם הרביעית נמלך ובא ולא רצה לקיים את הפסק הדין. הרב קרא אותי ואת הכלה ושאל לדעתנו. אני אמרתי שמכיון שנתארסתי אין אני נותן לבי לשאלת כסף, ומוכן אני לילך לחופה גם בלי הבטחותיו של המחותן. אך הכלה אמרה שאין היא יכולה להסכים לזה, שאביה ירמה אותי ולא יקיים את הכתוב בתנאים, ואם עד חודש ימים לא יקיים אביה את הבטחותיו, על הרב לפרק את השידוך. הרב קרא למחותן והזמינו עוד הפעם לבית דין והקציב לו זמן של חודש ימים שיקיים את פסק הדין. אבל המחותן לא קיים למרות הכל, והרב ראה היתר לעצמו להוציא פסק דין שרשאי אני לשאת אחרת. אני החלטתי שלא לשאת אשה עד שהכלה תנשא לאיש. וירחים לא מעטים חלפו עד שנרגעתי קצת אחרי העגמת נפש והצער שגרם לי כל הענין המרגיז הזה.

לאחר שנה הציעו לפני את השידוך עם אשתי לאה תחי', נפגשתי עמה בכפר יאחטרוב בבית כפרי אחד. אל המקום הזה באו גם הורי והורי אשתי. זה היה ביום חורף. אבי והמחותן נתכנסו להם על יד התנור החם ושוחחו בעניני חסידות, ותוך כדי כך אמרו, ששדוך זה ודאי מן השמים ויגמר בכי טוב. וגם אני והכלה באנו לידי הסכם, ור' העשיל פולטורק חתנו של אחי המחותן כתב את התנאים ושברו כלים, קראו מזל טוב ושתו לחיים. המחותנים אהבו איש את רעהו כאהוב החתן את הכלה. קבעו בתנאים את זמן החתונה לשבת שאחרי שבועות. במשך הזמן שעד החתונה נהגתי כחתן ושלחתי לכלה מתנות ומכתבי אהבה. כך שלחתי במתנה שעון זהב עם שרשרת גדולה, טבעות, צמידים ועגילים, והכלה שלחה לי מפה למצות, קופסא מרוקמת לסיגריות, ודף קריאה מרוקם לשום בתוך הספר בהפסקת הקריאה, ולאמי סינור מרוקם יפה. לפני החתונה שלחתי לכלה "בראוט

שלייער" (צעיף דק), נעלים וכפפות לבנות, טבעת קדושין וכסף לקנות בשבילי טלית ושטריימל...

בשבת שלפני החתונה היה ה"אופרופענס". ר' יצחק שמש מצד אחד והסארוואריין (אשה אופה מגדנות ומבשלת לחתונות) מצד השני הלכו בשבת בבוקר מבית לבית והזמינו קרובים וידידים לבוא להוליך אותי ואת אבא לבית הכנסת ואת אמי לעזרת נשים. באותו שבת חבשתי כבר את השטריימל ולבשתי בגדי משי: ה"בעקישי" וה"ראזיוואלקי" (בגד ארוך ובגד עליון), אבל עדיין בלי טלית. בבית הכנסת העמידו אותי על יד הכותל במזרח לצדו של הרב דמתא. וכשעליתי לתורה, זמר החזן "אחד יחיד ומיוחד" ומעזרת הנשים המטירו עלי צמוקים, שקדים, סוכריות ואגוזים, והילדים הקטנים זכו בהם, אכלו ושמו בכיסם. לאחר התפלה לוו אותנו כל המוזמנים לביתי לקידוש וכיבוד. אחר הצהרים באו אלי חברי הבחורים לשמוח אתי — מעין נשף פרידה מתקופת הבחרות. משבת זו ואילך הייתי נתון לשמירה, כי אסור לו לחתן להלך יחידי בלילה עד כלות שבעת ימי המשתה. כל השבוע היה המשך של השמחה, אפו, בשלו והכינו הכל ליום החופה. ליום הרביעי בבוקר הכינו את הנסיעה לפרומישלאני מקום מגורה של הכלה. אור ליום ד' נקראתי ע"י שליח לבית השכן. שם חכתה לי הכלה הקודמת וגיסה. היא נגשה אלי ואמרה: "מחר בלילה תהא חופתך ואין לך עדיין מחילה ממני, הפצה אני ליתן לך שטר מחילה, שתהא שמחתך שלמה." את המחילה כתבו בשני טופסים וחתמנו שנינו וחתמו שני עדים, והביאו מביתנו י"ש, בירה ודובשן ושתו לחיים ובירכנו זא"ז בברכת מזל טוב ונפרדנו בשלום. בבוקר נסענו בשש עגלות עם המחותנים לפרומישלאני. באמצע הדרך, בכפר פוטקובקי, עכבו אותנו ידידנו הכפרי ר' הערש מעהלמאן ואשתו יענטי וכיבדו את כל הכבודה באכילה ושתיה שהכינו באופן מיוחד, אח"כ הצטרפו עם משפחתם ונסעו בעגלתם יחד אתנו אל החתונה לפרומישלאני. אני צמתי כל אותו היום. ואור ליום חמישי בשבת, שנים עשר בסיון, שנת חמשת אלפים ושש מאות וששים וחמש לבריאת העולם, באנו לפרומישלאני

וסובבנו סביב „הראטהויז" (בית המועצה) שבע פעמים, והכניסו אותנו למקום המיועד לנו. התרחצתי מאבק הדרך ולבשתי תיכף בגדי משי, בעקישי וראזיוואולקי ואת השטריימיל וישבתי אל השולחן עם הבחורים, שבאו לקבל פני החתן. עמד ריש דוכנא מקומי על יד השלחן וקרא בקול: „החתן דומה למלך — ש"ץ!" אני והבחורים נתנו דמי ש"ץ לקערה, ואח"כ הלכו הבחורים, כלומר נגמר העסק עם הבחורים, ונכנסתי להיות אברך, „יונגרמאן"... וכך ישבתי על יד הרב עם המכובדים שבמחותנים, הובילו אותי ל„בעדעקינס" (לכסות את פני הכלה בצעיף), הנשים השליכו עלי קונפעטי, ולאחר שחזרתי למקומי הקודם בא הבדחן ופתח בדברי מוסר, לעורר אותי לתשובה מפני יום הדין ויום המיתה בהשוואות ליום החופה, וערך כל מיני גימטריאות על הקיטל וכו'. אח"כ הובילו אותי בשושבינים ובכלי־זמר אל החופה על המגרש לפני בית הכנסת. הביאו את הכלה ועשו אתה שבע הקפות סביבי והחזן זמר „מי אדיר", הרב דמתא סדר את הקדושין ואבי ע"ה אמר את הברכות. בתופים ובמחולות הובילו אותנו לבית המחותן אל הסעודה. היה זה ליל יפה מאד והלבנה האירה כשמש ביום. הושיבו אותי ואת הכלה בראש השולחן ונתנו לנו „גולדיני יויך" (מרק זהב), והמחותנים אכלו ושתו וקיימו כהלכה את המצוה לשמח חתן וכלה. לאחר שבע הברכות בא סדר „מתנות הדרשה" ולאחר זה ה„כלה'ס טענץ". הכלי־זמר נגנו את הנגון „חתן כלה מזל טוב, חתן כלה גייען שלאפען". בבוקר באו הכלי זמר ונגנו את הנגון „שוועי אין שוויגער, דער חתן איז דאך אַ קליגער: אויסגענארט אַ פראמישלאנער מיידעלע — אין וויל ניט זיין קיין היגער"! קבלו את משכורתם והלכו. כשקמנו נתעוררה שאלת גזיזת השערות של הכלה. אני התנגדתי לכך. אך הורי והורי אשתי היו בעד זה. אחי גער בי ואמר שאין לי להביע דיעה. ולסוף גזזו את השערות.

בפרומישלאני נשארתי שבועיים ואח"כ חזרתי עם אשתי לגליניאני. הוכן בשבילנו חדר ששכרתי אצל האשה שרה־ריווי (רבקה), עם

רהיטים ששלחה דודתי למשפחת כ"ץ מטרנופול בתור „דרשה געשאנק". אני עבדתי כקודם עם אבי בביתו, ושם אכלנו.
במשפחת אשתי אינני בקי הרבה. הכרתי רק את משפחתם בעיר פרומישלאני. חמי, שהיו קוראים לו ר' הערשיל אהרן וועלוועלעס (ע"ש אביו). הוא היה טפוס יהודי מן הדור הישן, ירא שמים ותלמיד חכם, חסיד תמים ואוהב אמת. הוא היה סוחר בתבואה וטרוד כל היום, ואעפי"כ זהיר היה בתפלה בצבור, וקודם התפלה למד שיעור בגמרא ובזוהר. על חסידותו ותמימותו יעיד מקרה זה: היה לו סכסוך עם שכנו ע"ד גבול בתיהם. הענין הובא למשפט, העורך דין דרש 15 גולדען שכר טרחתו. בבית דאגו וסדרו את הסכום הזה, אבל בדרך, כשהלך חותני אל העו"ד, פגש בעגלה מלאה חסידים שנסעו אל הרבי מטשורטקוב. שאל מהם אם יש מקום בשבילו בעגלה, וכשענו לו שיש, הלך הביתה ונטל את הטלית והתפילין ומעט לבנים שם במצופית הכר, ונסע יחד עם החסידים אל הרבי. בני ביתו לא הרגישו בדבר, והענין נודע להם, כשלא שב באותו ערב הביתה... אח"כ, כשחזר משם שאלוהו מה ראה לעשות כן, וענה, כי טוב לנסוע אל הרבי מלתת כסף לגויים ולהכנס במשפטים. ואשר לגבול שבין החצרות, הרי לא הוא ולא השכן לא יטלו עמם אמה זו של הקרקע, כשיגיע זמנם ליפטר מן העולם, כי כל אחד יקבל את חלקו במדה שוה. גם סיפר ע"ד שמחת השבת בבית הרבי, וכי הרבי כששמע ע"ד הריב בינו ובין שכנו, אמר שמוטב שיתפשרו בדרך של שלום.
כשנודע לי, שחמי חולה נסעתי לפרומישלאני לבקרו. הוא שמח עלי מאד ואמר לי שאוהב אותי כבן. הוא היה חולה מאד, מצאתי בחדרו הרבה מבקרים, ביניהם הרב ונכבדי העיר, ולאחר שבועיים נפטר בשנת השבעים בערך ביום י"ג שבט תרע"ג — חמותי היתה באה אלינו בכל פעם וביחוד אחרי מות בעלה. כל ילדי חמי וחמותי התיחסו אל הוריהם בכבוד רב וקיימו מצות כבוד אב ואם כהלכתה. חמותי נפטרה כמה שנים לאחר מות בעלה ע"ה ומנוחתם כבוד בעיר פרומישלאני. יהי זכרם ברוך. הכרתי גם את בניהם: את דוד

גיסי יעקב זאב ווייזער ואשתו גיטיל עם נכדיהם

גיסי אברהם פפעפער ואשתו שבע

מסווירש ומשפחתו, שמת בזמן המלחמה, ויבדלו לחיים אברהם־צי מפרומישלאני ומשפחתו, גיטיל מבוברקא ומשפחתה, ויוסף ומשפחתו, בתם דבורה שמתה ל"ע בלא בנים. חוץ מבניהם הכרתי הרבה משפחות המסתעפות ממשפחה זו, והם כמעט כל העיר פרומישלאני. המשפחה נתפזרה אחרי המלחמה לווינה, לבוב, אמריקא, וגם לארץ ישראל.

יד. על שדה העבודה הציונית

"היתה רוח אחרת, גבהו שמי השמים"...

לאחר שחזרתי מלונדון ונפטרתי מעבודת הצבא בשנת 1901 התמסרתי במדה מרובה לעבודת הציונות. אף כי הייתי בעל מלאכה משכו אותי עניני החברה והוציאו אותי מעבודת הפרנסה שלי, עד שקמו סכסוכים ביני ובין הורי, על שאני עוזב את מקור פרנסתי ועוסק בעניינים אחרים. היתה לי ההרגשה שאין להמנע ממנה. כי העבודה הציונית היא העיקר ופרנסתי היא הטפל. גם מצד אשתי היתה התנגדות לפעולתי. באותה שנה עברה החברה לבית ר' חיים יוסף ריינהערץ הסמוך לקלויז, לבית המדרש ולבית הכנסת. נבחרתי להיות חבר הועד של חברת „ציון", ובשירות זה, שהטיל על שכמי את רוב הפעולות האחראיות, נשארתי עד פרוץ מלחמת העולם בשנת 1914. לאחר שנה עברה החברה לבית ר' מאיר שמואל, הסמוך לבית הקודם. קרבת בתים אלה לבתי התפלה גרמה לכך, שבאו אנשים רבים להרצאות ורבו המבקרים הבאים לקרוא עתונים. לאט לאט נוסדה גם ספריה, שחבריה שלמו מס חדשי, וחובה היתה מוטלת על כל חבר לתת כמה ספרים לספריה בתורת נדבה.

קשה מאד היתה עבודת הציונות בימים ההם. מצד זה בערותו הגדולה של ההמון, שלא הבין מה זאת ציונות, ומצד זה התנגדות גדולה מטעם תומכי הרבי והחסידים, שבעיניהם נחשב כל ציוני כופר בעיקר. רבו המריבות בכל בית ובית, מקום שהבנים נעשו לציונים. אלא שרוב מעריציה של הציונות היו בניהם של נכבדי העיר,

ואליהם התיחס העם בכבוד, מתוך דרך ארץ להוריהם. והרבה פעמים הוכרחו החברים הציונים האלו ללכת לדבר על לב הוריהם של חברים אחרים ולהסביר להם, שאין ציונות כפירה ושמד, ועתידים בניהם להיות יהודים טובים. אף כי כל החברים הלכו בוקר וערב להתפלל, בכל זאת מי שקרא עתונים וספרי השכלה היה חשוד באפיקורסות ונחשב פסול במשפחה.

קרבן אהרן

כאילוסטרציה לאותו המצב המשונה, שבו היינו מוכרחים לעבוד את עבודותינו הראשונות לציונות ישמש נא ספור תולדותיה של אחת המשפחות האדוקות בעירנו, שאני רוצה לרשום כאן בקווים מספר.

בתחילת המאה שעברה היתה בעירנו גלינא אשה אחת ידועת שם, יוצאת מן הכלל גם בתקופה ההיא ביראת שמים שלה, בצדקתה ובהתנהגותה, ושמה חיה מרים. עוד הרבה שנים לאחר מותה היו מספרים בשבחה, השפעתה היתה ניכרת על בניה ובני בניה. אני הכרתי רק את בנה משה ובתה איידעל, שגם הם היו טפוסים מיוחדים בימים ההם.

תשוקתה של חיה מרים היתה להיות כגבר: נתקנאה בגברים לגבי כל דבר, שהם מניחים תפילין, קמים בבוקר והולכים לטבול במקוה קודם התפלה, מצטרפים למנין ולזימון, מתעטפים בטלית, מקיימים מצות ציצית ועולים לתורה, מה שאין כן האשה, שכל חכמתה רק במטבח. וחיה מרים השתדלה להכשיר את עצמה להיות כגבר. כשמת עליה בעלה ר' אהרן הכהן בנעוריה, נשארו לה ממנו שני ילדיה הקטנים, משה ואיידעל. באו אליה שדכנים לדבר בה נכבדות, ולא חפצה לשמוע, באמרה, כי היא כבר קיימה את המצווה, והתחילה בפעולותיה להיות כגבר: היתה מתענה שני וחמישי, פזרה צדקה לעניים, התפללה בוקר וערב במנין, וקודם התפלה הלכה לטבול במקוה. וכשהיה אחד חסר למנין, היתה חיה מרים קוראת מעזרת נשים אל המתפללים לצרף אותה למנין, ואמרה: אני כמו גבר. היתה לה גם קופסת טבק להרחה כמו גבר, וספרו עליה, כי בהיותה עומדת בעזרת נשים שבקלויז על יד הקיר לצד מזרח, ובקיר היו

חלונות קטנים עם וילונות, היתה שולחת את ידה עם קופסת הטבק דרך החלון לתת לגברים קמצוץ טבק, וכששאלו אותה על כך, אמרה, כי היא מרגישה את עצמה כגבר בין הגברים. עוד אמרו עליה, כי היתה לובשת טלית קטן תחת מלבושיה.

ילדיה לא היו נופלים בהרבה ממנה: בנה משה היה חרד וחסיד בלי תורה, הוא היה נוסע אל הרבי ר' העניך מעיר אלעסק, מחבר הסידור „לב שמח". ר' משה היה מתפלל בבית המדרש העירוני, והיה מאריך בתפלה ובצעקות ובריקודים. כשקראו אותו לעלות לתורה, „יעמוד ר' משה בן אהרן הכהן"! חשב את עצמו לבנו של אהרן הכהן הגדול. היתה לו חנות של סחורות ברזל, שירש מאמו חיה מרים, והיה איש הגון במסחר, בעל רכוש גדול וגם בעל צדקה, אך לא חכם ביותר. הוא היה מתפאר, כי שטרותיו מגיעים עד הקיסר בווינה. כיצד? הוא היה נותן שטרות בעד סחורה לסוחרים, ונתגלגלו השטרות לבנקים בווינה, ומשם קבל הודעה לשלם הכסף. חשב ר' משה, כי הקיסר ופקידיו מטפלים בשטרותיו.

זוכרני שפעם אחת באה פקודה מהסטרוסטא (שר הגליל), כי כל בעל עסק צריך להדביק שלט על חנותו ולרשום את שם העסק ושמו בלשון המדינה. ר' משה קרא אליו את עושה השלטים, את ר' שמשון מילער (בנאי), שהיה יהודי יודע הכל, בנאות, נגרות, צבעות, וידע גם לכתוב בצבע אותיות מרובעות. כשקבל ר' משה את השלט העשוי, הרכיב את המשקפים על חוטמו, הביט ואמר, כי יש שגיאה בכתובת בעברית. הביט ר' שמשון ואמר, כי אינו רואה כאן שום שגיאה. אמר ר' משה, שיביט עוד הפעם. הביט ר' שמשון פעם שניה ושלישית ולא מצא. אז נתמלא ר' משה חימה ואמר לו: „שקץ, מה שמי?" אמר ר' שמשון: „שמך ר' משה אויער". שאל אותו ר' משה „ואיך רשמת על השלט?" לא השיג עדיין ר' שמשון את דרישתו. אז נתרכך ר' משה ואמר לו בניחותא: „ובכן, ליהודי כמוני רשמת בשלט את שמי בלי „ר"? אז הבין ר' שמשון את השגיאה שעשה, לקח את השלט לביתו והוסיף את ר' על יד משה, והדביק את השלט מעל לדלת החנות.

לר׳ משה לא היו בנים זכרים, רק בת יחידה מפונקת יראת שמים, ושמה לאה. כשהגיעה לפרקה, בקש אביה חתן מושלם בתורה לבתו, ומתוך יגיעה רבה של שדכנים וידידים שידך אותה לחתן בן תורה, ירא שמים, חסיד הרבי מבעלז וממשפחה נכבדה מעיר ז׳ולקוב על יד לבוב, ושמו של הבחור המופלג עקיבא בובער. הוא היה קנאי גדול, וכשהזכירו לפניו את שמו של איזה משכיל או מתקדם היה אומר: „רחמנא ליצלן, ימח שמו!"...

היה מעשה, שבזמן קצר לאחר חתונתם נוכחה פתאום האשה לאה, שבעלה עקיבא אינו בן אדם כשר, כי אינו חרד למדי, ואמרה כי אסור לגור עמו בחדר אחד וגרשה אותו מעל פניה. הוא מוכרח היה לעזוב אותה ועבר לגור בדירה אחרת. גם מהוריה התרחקה האשה, ולא נתנתם לגשת אליה, מכיון שנתנוה לבעל כזה. הדבר גרם לדאגה גדולה בכל המשפחה, הוריה פזרו הרבה כסף לצדקה, ומבלי לדעת מה לעשות בענין זה קראו לרופא, את הד״ר זויערמילך, (שמו האמתי היה אלישעוויץ׳), והוא יעצם לנסוע אתה אל הרבי. הוריה שכרו עגלת סוסים, ובעזרת קרובים הביאו אותה אל הרבי בעיר אלעסק. לאה, שלא אכלה כמה ימים, היתה חלשה מאד. הרבי פקד עליה לשבת ולאכול תחילה, אח״כ דבר אתה ואמר לה, כי בעלה תלמיד חכם גדול וירא שמים. אך היא לא חפצה לשמוע את שמו, וצעקה בקול כי הוא טריפה, ואסור לעמוד בד׳ אמות שלו. הרבי יעץ להשאירה בעיר אלעסק לכמה זמן. איכסנו אותה במלון, ואוכל הביאו לה מן המטבח של הרבי. לפי פקודתו של הרבי הביאו את לאה בכל יום שני וחמישי לבית מדרשו בשעת קריאת התורה. כמו כן היו מביאים אותה פעם בשבוע לחדרו של הרבי. והוא שח אתה שיחה קלה. ולאחר כמה חדשים אמר הרבי להודיע להוריה, לבוא לקחת אותה חזרה לביתם. וצוה עליהם, כי תיכף בבואה העירה יוליכוה לפנות ערב לטבול במקוה, וכשתחזור מהמקוה ימצא בעלה בחדרה. והדבר היה לפלא, עד כמה נשתנתה במשך הזמן הזה. היא דברה אליו בשקט, כאילו לא אירע שום דבר. ובשנה הבאה גולד להס בן זכר. וקראה את שמו

יצחק. ואחר שלש שנים נולד להם עוד בן וקראו את שמו א ב ר ה ם א ה ר ן. אח"כ נולדו להם עוד כמה ילדים.

על אודות אברהם אהרן זה, שהודות לשמו הטהור אני מעלה את כל סביבתו מתהום הנשיה, יש להרחיב קצת את הדיבור. עוד מילדותו הבחינו. בו שהוא נבדל מאחיו. הוא היה שקט, מנומס, היתה לו תפיסה טובה בלימוד ולמד מעצמו לכתוב עברית, פולנית וגרמנית. אביו ר' עקיבא לא הקפיד על למודי חול שלומדים בבית, אך ח"ו שלא ילמדו בבית ספר. אברהם אהרן אהב מאד את השפה העברית, וחוץ מהספרים שלמד בבית המדרש, בקש לו עוד חומר רוחני אחר ללימוד וקריאה.

ר' עקיבא שמר על בניו בכל כוחו, שלא יפגעו ח"ו מציונות. באותו זמן כבר היה הרעיון הציוני מפותח בעירנו למדי. בקלויז קראו עתון עברי בגלוי (כמובן לא בשעת התפלה) ובבית המדרש של הרבי — בהסתר מתחת לדפי הגמרא, כי עתון עברי היה, כאמור, בחזקת אפיקורסות. בתוך המערבולת של התעמולה הציונית, שהתנהלה אז ברובה בקלויז ובבית המדרש, הרגיש אברהם אהרן שלבו נמשך לצד הציונים. בין השיחות והויכוחים שמע פעם את שמו של ר' שלמה בובער מלבוב, שדברו ביראת הכבוד עליו ועל המדרשים שהוציא לאור. אברהם אהרן לא ידע אם הוא קרובו או לא. כששאל את אביו על כך, נתמלא הלה כעס גדול, ואמר שאותו שלמה בובער אפיקורוס הוא וכו'. אברהם אהרן שמר את הדבר בלבו והחליט לנסות ולכתוב לר' שלמה בובער. המכתב היה כתוב בנימוס רב, ביקש סליחה מאת ר"ש בובער, וסיפר לו, כי גם שמו בובער, ואביו הוא יליד זיולקוב ממשפחה פלונית, לא ברור לו אם יש ביניהם קרבת משפחה, אבל הוא מבקש ממנו לשלוח לו את המדרשים שלו. ר' שלמה בובער היה נוהג בזמן ההוא לשלוח את ספריו במתנה לאנשי שם או לספריות צבוריות. בעירנו, למשל, קבלו ממנו את המדרשים הרב ר' ברוך בסכס והספריה של חברת ציון. אברהם אהרן היה מסופק, אם ר' שלמה בובער יענה לו על מכתבו, ולפיכך לא היה זהיר לסדר את הדבר שלא יוודע לאביו. אבל לאחר שבועות

אחדים קיבל על ידי הדואר מכתב וחבילה, שבה היו כל המדרשים וספר האורה לרש"י ז"ל, במכתבו כתב לו ר' שלמה בובער. כי הוא קרובו ועוד כאלה. אברהם אהרן התרגש בקבלו את החבילה והמכתב והיה מלא שמחה וחשב, כי כל אחד שמח בשמחתו. אבל כשנודע הדבר גם לאביו, קמה שערוריה גדולה בביתם, לא הועילו כל ההסברות שהסביר אברהם אהרן לאביו, כי אין בספרים אלו שום אפיקורסות, הם רק מדרשים עתיקים, שר' שלמה בובער אספם מספריות שונות, סידר אותם והוציאם לאור. ואביו בשלו, כי הם ספרים שכתבם מין ומצווה לבערם בשריפה. בקושי גדול הצליח אברהם אהרן להוציא את הספרים מן הבית, עבר לגור אצל הסבא והסבתא, ושם סידר לו מקום נסתר לספריו. במשך זמן המחלוקת שהיתה בינו ובין אביו נעשה אברהם אהרן בכל פעם עצמאי יותר והתחיל לבקר בחברת ציון, ואף כי היה נזהר שלא יוודע להוריו על שייכותו לחברת ציון, נודע הדבר לאביו ע"י אנשים שריגלו אחרי כל בחור ובחור, אם הוא נוטה לציונות. והרבה פעמים הלכו — כפי שכבר הזכרתי — מחשובי הציונים, לדבר עם ההורים, לשכך את חמתם על בניהם, כי ציונות אינה ח"ו שמד ועתידים בניהם להיות יהודים טובים. אבל לעקיבא לא העיזו להכנס לדבר אליו. וכך התלקחה אש המחלוקת בכל פעם יותר, ולא היתה לאברהם אהרן מנוחה בבית.

הוא היה חלש מטבעו (גם אביו היה חלש וגונח דם) והמחלוקת בבית דכאה חיתו לארץ. ופעם אחת כשגברה המחלוקת ביניהם ואברהם אהרן חפץ להגן על מעשיו, קפץ ר' עקיבא עליו והכה אותו והרים את ידיו כלפי מעלה בתפלה לה', שיעזור לו לעקור את בנו מביתו ולא יוציא שנתו. וה' שמע בקולו! באותה שנה, זמן קצר לאחר המריבה, חלה אברהם אהרן מחלה אנושה, והרופאים לא מצאו לו תרופה. בדמי ימיו, בשנת העשרים ושתים לחייו, הוציא את נשמתו, נשמה זכה וטהורה, קרבן הקנאות...

מרעיש היה יום פטירתו של אברהם אהרן, ונורא היה להביט, איך אביו מכה על לבו בחרטה, וחובט ראשו בקיר וצועק בקול מר ובבכיה גדולה "חטאתי"!... כולנו השתתפנו בהלויה, וגם באנו להתפלל ערב

ובוקר בימי אבל השבעה, אביו אמר את הקדיש בכוונה גדולה ולמד בקלויז כל השנה משניות לעלוי נשמתו של בנו. נראה היה, שבא גם שינוי ביחסו אל הציונים, כי לפעמים היה מרבה שיחה עם אחדים מהם. גם ראיתי את ספריו של אברהם אהרן ז"ל, שעמדו בארונו של אחיו הגדול יצחק בביתם, ואביו לא הקפיד על זה יותר. מתוך זעזועי הנפש הגדולים שעברו עליו חלה ר' עקיבא, ועלה הדבר לבני ביתו בהתאמצות רבה עד שהבריא.

„אל תטיפו יטיפון!"

באווירה כזאת עבדנו בשנים הראשונות. מטיף ציוני שבא לעיר הלבישו אותו בשבת בגדי משי ושטריימל, שלא יהיה פסול לדבר בבית הכנסת או בבית המדרש. המטיפים לא פתחו בציונות אלא בפרשת השבוע, במדשים ובפסוקים והתגלגלו מתוך זה לדבר טובות על ארץ ישראל, ולפעמים נגעו בציונות. הרבה פעמים גרמו דברים כאלה לשעוריות ולמכות בבית הכנסת. אזכיר כאן שעוריה אחת מהרבה.

באחד הימים נודע לנו ע"ד מטיף מצוין ונפלא בשם אברמסון, (יליד ליטה, שהה כמה שנים בגליציה; הוא אביו של הסופר ח. ש. בן־אברם, היושב כעת בתל אביב), וביקשנו את המרכז הציוני בלבוב לשלוח לנו את המטיף הזה. ויהי היום ויבוא לעירנו יהודי אחד לבוש פשוטות וביקש להרשות לו לדבר בבית החברה. דנו על כך ונתנו לו לדבר אחרי תפלת מעריב. כשהתחיל לדבר עשו דבריו רושם כביר כל כך, שיכולנו לשמוע אותם עד אור הבוקר. החדר נתמלא שומעים עד אפס מקום. פתחו את החלונות, שישמעו העומדים בחוץ, וכולם היינו מוקסמים ממש מדבריו. כשגמר את נאומו נודע לנו שזהו המטיף אברמסון, והחלטנו שינאם בשבת בבית הכנסת. רושם נאומו מצא לו הד בכל העיר והפיל פחד על מתנגדי הציונים, עד שהתחילו לחבל תחבולות, כיצד להפריע לאברמסון בדרשתו בבית הכנסת. ומכיון שרוב המתפללים בבית הכנסת ציונים היו, לא עלה בידי המתנגדים לאסור את הדרשה שם. אבל הללו לא שקטו, הלכו אל הרבי ר' בצלאל, וספרו לו ע"ד המטיף הזה,

שבדבריו הוא מביא סכנה על כל היהדות בעירנו. בשבת, באמצע התפלה נודע לנו שהרבי עם חסידיו הולכים להפריע את דרשתו של אברמסון. תיכף קמה בהלה, ההתרגשות היתה גדולה בין שני הצדדים. הרבי נכנס לבית הכנסת וחפץ לעלות על הבמה לדבר, אבל הודיעו לו, שלא יתנו לו לדבר בשום אופן. הרבי כעס וקרא לבחור אחד „שגץ". הבחור השיב לו במכת אגרוף בלב. הרבי וחסידיו עזבו מיד את בית הכנסת. אבל ההמון הפשוט, אף על פי שלא היה כלל ממעריציו של ר' בצלאל, התרגש מאד לשמוע „שהכו את הרבי", „מעשה שגץ" — ונהפך גם הוא אל הציונים לרודף. ההתרגשות בעיר היתה כה גדולה, עד שסכנה היתה לציוני באותה שבת לצאת החוצה. אני וחברי מרדכי אַלערהנד חפצנו להיות גבורים והלכנו להתפלל מנחה. וכשבאנו לקלויז, פגש אותנו הקהל בקריאות מעליבות ובאיומים, ובעל עגלה אחד, לייזער גאלימאגי שמו, אמר לבנו הסבל „זישע בודק, לאז זיי ארויס די קישקעס!" (זישע, שפוך להם את בני מיעיהם!), בקושי גדול נמלטנו מידיהם. ביום הראשון בבוקר מצאנו את קירות בית החברה מלוכלכים בצואה: המחלוקת פרצה בכל בית ובית, בנים רבו עם הוריהם, שכנים עם שכנים. וזמן רב עבר עד ששכבה הסערה בצלוחית המים.

בית לאומי על אדמת נכר...

אחר המעשה הזה היו לנו הרבה ישיבות עם הד"ר קורקיס, שהיה כבר אז בעירנו. וגם ר' הלל פינליש בא מאחוזתו אל הישיבות. התווכחנו והחלטנו, שמוכרחים אנו לבנות לנו בית משלנו עם אולם גדול להרצאות, שלא תהיינה לנו הפרעות בעבודתנו הציונית. ובישיבת הועד האחרונה הוחלט לסדר מלווה פנימי בין החברים כדי להתחיל מיד בבנין. בחרו בועד של שלשה, (ישראל ראָטה, צבי ראָטה ואנכי), לעשות „הערכה" בכמה מחויב כל חבר להשתתף בהלואה זו, וכל החברים קיימו את מה שהוטל עליהם. הכסף נאסף לבית הבנק שעבד בו אפרים כ"ץ. ר' הלל פינעליש השתתף בהלוואה בסך 300 גולדען והוא יחד עם הד"ר קורקיס נתנו ערבות על סך 1500 גולדן. חלקי בהלואה זו היה ששים גולדען, וכמובן שלא אני

ולא שום איש מאתנו ראה את כספו מושב לו באמתחתו... ותיכף התחילו בעבודה, ליישר את המגרש — שנקנה מקודם מליפע עהרע על יד ביתו של אפרים כ"ץ — כי היתה זאת אדמת בצה. בכל ערב באו כל החברים ועבדו במעדרים, באתים ובעגלות יד ויישרו את המגרש לבנין. אנשי העיר באו לראות את הציונים בהתלהבותם בבנין ביתם. באותו זמן לא ידעו עדיין בעירנו את הבניה ע"י אדריכלים ועריכת תכניות של בעלי מקצוע. את ה„תכנית" שלנו עשה ר' יוסף מרדכי ליינוואנד, שהיה מלמד ואח"כ מורה בבית ספר העברי, והיה מומחה לכל דבר. המודד הממשלתי, ידידינו מר שלמה נוסבאום־שפייזער, הכניס תקונים ב„תכנית" זו — ויצא דבר מתוקן. היה זה בית עם: אולם גדול להרצאות, אולם קריאה וחדרי שמוש, בקומה השניה היתה דירה בשביל השמש, שבה נתקיימו הישיבות של חברת נשים ציוניות.

הבית נגמר בסוף שנת 1906 ואת חנוכת הבית חגגו ברוב פאר ושמחה, שלא זכתה לה שום עיר בגליציה. זה היה הבית הלאומי הראשון באוסטריה כולה. באו הרבה אורחים מלבוב, ומערי הסביבה וטלגרמות למאות מכל קצווי העולם הציוני. בין הנואמים היה נשיאנו ד"ר יעקב קורקיס, הלבוביים: אדולף שטאנד, ד"ר מרדכי ברוידא, ד"ר גרשון ציפער, ד"ר ליאון רייך וד"ר רינגעל, וגם ד"ר קורנהייזער מזַסלוי. צבי שרפשטיין נאם בעברית. את שם הרחוב שבו היה הבית קראה העיריה על שם הרצל, „אוליצא תיאודורא הרצליא", והפעולה הציונית התקדמה הרבה בבית הזה. האולם שהיה הכי גדול בעירנו, הביא גם פירות: הכנסה מן הרצאות והצגות, השכרת האולם לחתונות וכדומה. בו במקום סדרו „טוינבי האַלה", וכשפרצה מחלת החולירינה — כמעט בכל קיץ — ארגנתי שם תחנת הצלה שעמדה תחת הנהלתי. המחלה היתה תוקפת ביחוד בלילה, והיו לילות שהיו בהם כשלשים מקרי מחלה. אני ועוד אחרים היינו ערים בלילות. וכך הצלנו את רוב אנשי העיר ממחלה זו. בימות החורף סדרנו שם לילדי עניים מתנת כוס חלב חם עם לחמניה בבוקר לפני לכתם לבית הספר. וכשהתגבר הקור, היינו

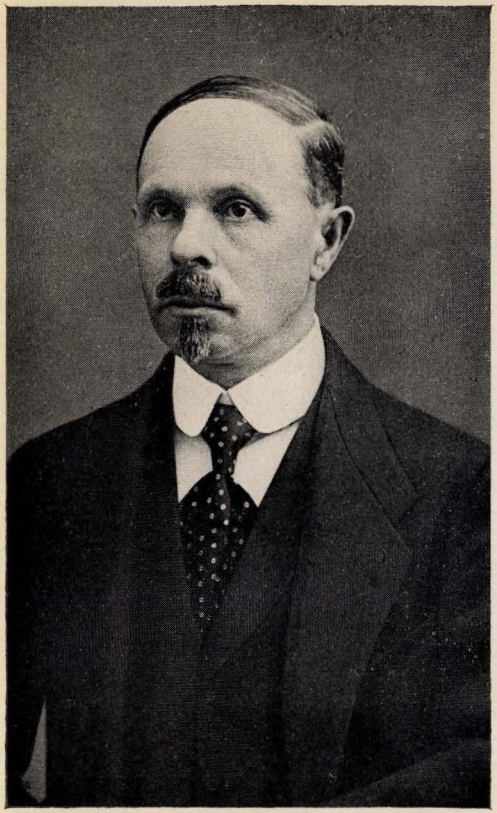
מסיקים את האולם אחרי הצהרים לטובת הזקנים והעניים, ושם קבלו גם טה חם לשתות. כל הדברים האלה נעשו ביזמתו של הנשיא ד"ר יעקב קורקיס. היו גם שעורי השתלמות בתנ"ך, בלשון העברית ובהיסטוריה, הכניסו לתוך האולם גם מכשירי ספורט והחבר מר אינג'נר נוסבאום־שפייזער לימד את החברים להתעמל.

גם ספריתנו נתפתחה יפה. לה התמסר ביחוד החבר אפרים פוגלפאנגער ז"ל, שהקדיש לה את רוב זמנו וקנה ספרים בלשונות שונות. בספריה היו למעלה מארבעת אלפים כרכים.

זכר זאת ליעקב!...

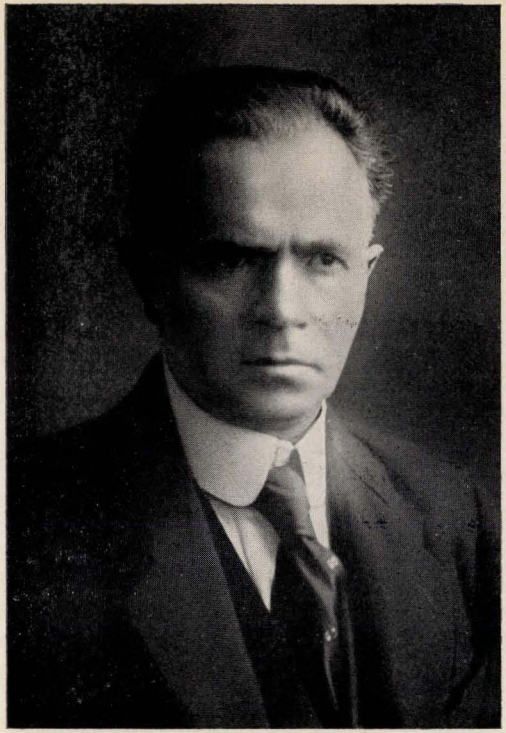
הד"ר יעקב קורקיס בא לעירנו בראשית שנת 1906, הוא היה אחיו של הד"ר אברהם קורקיס, שהיה יחד עם אדולף שטאנד מאבות הציונות בגליציה. נפגשתי עמו בראשונה בבית אפרים כ"ץ ע"ה, באותו יום שבא להכיר את עירנו ולפתוח לו משרד של עורך דין. את הרושם הראשון הזה לא אשכח לעולם: איש בעל קומה ממוצעת, הראש גדול קצת לפי ערך הגוף, הפנים כאילו חטובים מברונזה, רציניים, שקטים, וחוט של חן מתוח עליהם, שאין לתארו באומר ודברים.

מיד בבואו נכנס לתוך העבודה הציונית והתמסר לה בכל נפשו ומאודו וקבל תיכף את הנשיאות של החברה מידי ידידו ר' הלל פינליש, ששמח כי עניני החברה עוברים לידים זריזות ונאמנות. מתוך התאמצות רבה קבל רשיון מהממשלה, שהחברה הציונית שלנו תהא ליגאלית ועומדת ברשות עצמה בשם „חברת ציון", כי הרבה היינו סובלים קודם לכן מסיבת האי־ליגאליות של חברתנו. אחרי שנה לערך, בבחירות החדשות, נבחר לועד הקהלה ולמועצת העיריה. וגם שם היתה השפעתו גדולה מאד, עד שלא נעשה שום דבר, קטן או גדול, בלי להתייעץ ולהתחשב עם דעתו של הד"ר יעקב קורקיס. לא כל עיר זכתה לאישיות כמוהו. הוא נעשה מורנו ורבנו, והשפעתו היתה גדולה בכל הסביבה. כל מי שדבר עמו נהנה ממנו ולמד ממנו טובות. הישיבות בועד חברת ציון היו לנו חינוך לצדק ויושר תחת הנהלתו של הד"ר קורקיס. הוא היה בעל הגיון בהיר. וכגדולתו כן

ד"ר אברהם קורקיס

יוצר הציונית בגליציה לפני הציונית המדינית

ד"ר יעקב קורקיס

ענוותנותו. מעולם לא הדגיש את האינטלקטואליות שלו הגבוהה, אע"פ שהיה עורך דין מצוין ואחד האישים הכי חשובים בגליציה. תמיד השתדל שלא ירגישו בו כלל וכלל, היה מרכין את עצמו אל העם והיה כאחד ממנו. דעתו היתה אמיצה ומוצקה ואת חותם אישיותו טבע על כל דבר ודבר. ואעפי"כ התחשב עם דעת כל אדם, ולא נמנע להודות שהצדק עם חברו, אף אם דעתו היתה תחילה אחרת. כל ישיבותינו עמו היו שיעורי הגיון, ובדרך זו למדנו כולנו לחשוב ולהרגיש כהוגן. לאט לאט שרש את אהבת עצמם של האברכים בני בעלי הבתים שלנו. נעלמו המחשבה הנלוזה וצרות הלב של הגלות, ובמקומם באו רגשות אחווה וריעות גם בין משכילים לבין אנשים פשוטים. מהם הגיעו לכלל דעה, שאין הכח האינטלקטואלי עולה בערכו התרבותי על הכוח המעשי, אלא שניהם משלימים זה את זה בתועלתם לחברת האדם.

באותה דרך התנהג קורקיס גם במשרדו כעורך דין, בניגוד לחבריו למקצוע. בעשותו את עבודתו בשלימות גמורה, הצליחה תמיד בידו, ומשום זה היו לו תמיד לקוחות חשובים, שרחשו לו אמון מלא. אולם שלימות העבודה דרשה טרחה יתירה וקשה מצדו, ולכן היה מוכרח לשום פשוטו כמשמעו — לילות כימים לעבודה. אך אם נזדמנה לידו עבודה צבורית, שם אותה בראש עניניו, ואם היה קיפוח כל שהוא מצד השלטון כלפי אנשים — הלך ועשה, ואם לא הצליח, הלך משלטון לשלטון, עד שהיה הדבר מצליח בידו. זכור אתי מקרה אחד. היה זה לפני הבחירות לפרלמנט האוסטרי בשנת 1907. באו האדונים: לבית המדרש העירוני יועץ המשפטים, ראש בית המשפט, וגם שר המחוז ומפקח המסים, ונאמו מהבימה לפני הקהל. הם בקשו מאתנו שנתמוך בהם לעת הבחירות כנגד האוקראינים שהיוו את הרוב במחוזנו. כשגמרו את נאומיהם שמח כל הקהל על הכבוד, שה„פריצים" בכבודם ובעצמם באו אלינו. אז עלה ד"ר קורקיס על הבמה ואמר, שמצטער הוא מאד שצריכים אנו לחכות שש שנים לראות בעינינו את הפקידים הרשמיים, ונזכה לשוב ולראותם רק בעוד שש שנים. „אם ברצונכם לדעת באמת את מצב היהודים —

בית ספרנו העברי.

בשנת 1909 יסדנו בתוך „הבית הלאומי" שלנו בית ספר עברי וסניף לחברת שפה ברורה בלבוב. עשינו תעמולה ללימוד ולדבור עברי. בייסוד בית הספר סבלנו רבות. בפתיחת בית הספר נתקבל כמורה חברנו הנכבד מר יוסף מרדכי ליינוואנד, שהיה איש הגון ומלמד טוב לחומש ותנ"ך לילדים. ומכיון שלא היתה לו שיטה בלימוד הלשון העברית, השתמש בכל פעם בספר אחר, והילדים הוכרחו לקנות בכל פעם ספרים אחרים. גם חסרה לו רגילות בדבור העברי וכשהביאו את ר' יוסף אומנסקי בתור מנהל לבית הספר, לא הוטב המצב בהרבה. יוסף אומנסקי היה ת"ח גדול ומורה טוב לגדולים. את הלשון למד בהברה אשכנזית; חומר התלמידים היה רע מאד, כי לא ניתן אמון בבית הספר ורק חלק קטן מהציונים מסרו את ילדיהם לשם. ושאר התלמידים היה בני גילים שונים, ששום מלמד לא רצה לקבלם לחדרו. הסבל הזה נמשך כשנתים ימים, וסוף דבר היה שבית הספר נסגר מתוך גירעון רב.

אחר שנה בערך לקחתי אני בידי את ההנהלה ופתחתי את בית הספר מחדש. נתקבלו אליו מורים חדשים והמוסד הצליח מאד. בראש ביה"ס עמד ועד, הד"ר ישראל שטיינהארט היה הנשיא, אני הייתי המנהל־האדמיניסטרטור, אפרים כ"ץ היה הגזבר, שלמה אונגר המזכיר, גם חומר התלמידים היה טוב יותר. הרבה מזמני הקדשתי לענין זה. בכל יום הייתי בא לבית הספר להשגיח על הסדר ולחזק את המשמעת. שלמנו למורים את שכרם בזמנו. בית ספרנו זה נתקיים עד פרוץ המלחמה, ואז חרב.

בכלל היתה השפעת הציונים גדולה בעיר ובסביבה, ובכל ענין צבורי שצריכה היתה בו התמסרות, פנו אל הציונים והציעו את הפעולה לפניהם, כי בין החברים היו אנשים ישרים והגונים ובעלי השפעה. ודי להזכיר את שמות החברים כד"ר קורקיס, הלל פינעליש, אפרים כ"ץ, ואחיו פתחיה כ"ץ, שלמה אונגער, האחים יעקב וישראל ראָטה, מרדכי בן יחזקאל, יוסף מרדכי ליינוואַנד, וואלף הוכבערג ואחיו אהרן הוכבערג. והיו גם חברים כמנהל הראשי

של הדואר ש. פרוכטער, השופט הממשלתי ז. ברוינר, העו"ד ד"ר קלינגהופער, ראש הז'נדרמים, מנהל המדידות הממשלתי ש. נוסבאום־ שפייזער, וכל הפקידים היהודים בבית המשפט, ועוד ועוד. מענינות מאד היו הישיבות עם החברים הנ"ל. בכל דבר חשבו והתוכחו, והתחשבו תמיד עם אלה שלא היו ציונים, שלא לכפות עליהם את עול המפלגה, אלא להתהלך אתם לפי מדת הצדק והיושר.

טו. הרב ר' מאיר שפירא ז"ל

עירתנו גלינא היתה מפורסמת לשבח בעולם הציוני בתור המקום הציוני ביותר שבגליציה. ובאמת הרי הטפוסים הלאומיים שעלו וצמחו בה לא ללמד על עצמם יצאו, אלא ללמד על הכלל כולו יצאו. האופי החזק משפיע אמנם על הסביבה, אבל גם הסביבה משפיעה עליו.

וכך אני בא עכשיו לספר על אדם אחד, מושלם ומצוין בדורו, שאע"פ שבאופן רשמי לא השתייך אל מחננו הלאומי ומקודם אפשר גם היה מתנגד לנו, אבל תחת השפעת הסביבה והודות לטוהר נפשו וכנותו העמוקה התקרב אלינו ואל מפעלינו כל כך, עד שאי אפשר לדבר על גלינא ועל התנועה הציונית שבה, מבלי להזכיר גם את שמו החביב והנערץ. האיש הזה הוא הגאון המפורסם בכל תפוצות ישראל, הרב ר' מאיר שפירא ז"ל מלובלין, שכסא הרבנות שלו הראשון עמד בעירנו גלינא.

בשנת תרע"א ביום ב' שבט נפטר בעירנו הרב מרא דאתרא רבי יצחק אליעזר גרינברג ז"ל, חתנו של הרב הצדיק ר' מיכלי ז"ל, חתן הצדיק הקדוש המפורסם הרבי ר' מאיר'ל מפרומישלאן זצ"ל. תיכף לאחר תום ימי אבל השלושים נתעוררה השאלה של ממלא מקומו. כרגיל בדברים כאלה היו גם אצלנו אנשים, שדאגו לצרכי צבור, ומצאו שבית המרחץ, בתי המטבחים וכדומה אינם בסדר וצריכים תקון, והדגישו שיש צורך למנות רב, בתנאי שיתן כסף לקהלה בשביל צרכי צבור הנ"ל — וממילא גם הם לא יפסידו בעסק

זה. אבל דעתה של המפלגה הציונית בעיר אחרת היתה. הציונים אמרו, שצרכי הצבור יש לתקן על חשבון הצבור, ובנוגע לקבלת רב, על ראשי הקהלה לדאוג שימנו איש מוכשר לתעודתו וישלמו לו משכורת הגונה, ולא שיקחו ממנו כסף לעשות אותו מלכתחלה לקבצן. ועל הכל — הכיעור שבדבר, שבאים לעשות סחורה בעניני שמים... והשנית, אין כתר תורה מונופולין לבני העשירים דווקא, כי גם בני עניים לומדי תורה ראויים לזכות בכסא רבנות. כאלה וכאלה היו נמוקיהם של הציונים. ומכיון שהיתה להם השפעה גדולה, והיו מהם חברים בועד הקהלה, העמידו בישיבת מועצת הקהלה את הדרישה הזאת? שכל רב שיציע לתת כסף, בעצמו או ע״י אחרים, מחיר כסא הרבנות בקהלת גלינא, הוא פסול למפרע. ואחרי מאמצים רבים נתקבלה ההחלטה כדרישת הציונים ונתפרסמה בעתון „טאגבלאט״ בלבוב.

המודעה בעתון עשתה רושם גדול בארץ, ובאו בקשות של הרבה מועמדים. גם בעירנו הופיעו שני מועמדים מתלמידי חכמים ילידי עירנו, ר׳ דוב גאלדבערג המכונה בעריל חַחטשיס (ע״ש אמו), והשני ר׳ יחזקאל הוכבערג. גם ממקורביו של הרבי ר׳ בצלאל דרשו את כסא הרבנות בשביל בנו של הרבי, הבחור חיים. הם טענו שהלה יש לו חזקה, כי הרב הנפטר היה דודו והיה גיסו של הרבי ר׳ בצלאל. ומכיון שהמועמד שלהם היה עדיין צעיר לימים, היתה דעתם למנות לע״ע דיין לממלא מקומו, וכשיגדל הבחור וישא אשה יעלה על כסא הרבנות. כך היו לנו שלשה מועמדים „משלנו״. כל צד סדר לעצמו „קונסיס״ (קאָנסענס — כתב הסכמה של בני הקהלה למינוי הרב) והיו קרובים וידידים מהלכים מבית לבית לקבל חתימות בשביל המועמד שלהם. ויהודים נתבעים לחתימה — וחותמים, והיו כאלה, שכדי לצאת ידי כל הדעות, או לשם לגלוג סתם, עמדו וחתמו על כל השלשה. הדבר היה מגיע איפוא וודאי לידי מחלוקת גדולה בין אנשי העיר.

אבל פתאום נפלה הברה בעירנו ע״ד מועמד אחר ששמו הלך לפניו, מושלם בכל המעלות, והוא הידוע בשם „דער שאָץ׳ער

הגאון ר׳ מאיר שפירא זצ״ל

אב״ד ור״מ ד״ישיבת חכמי לובלין׳

ע י ל ו י" (העילוי מעיר שאָץ, היא סוטשאַווה בבוקובינה). המועמד הזה הביא ערבויה במוחות המועמדים שלנו ותומכיהם, וגם אצל הציונים, כי הודיעו להם ממקום מגורו טרנופול, שהוא מתנגד גדול לציונות. ידידיו של המועמד עבדו במרץ רב והצליחו לקבל הסכמה מכל הצדדים להזמין אותו לבוא להשמיע את דרשתו מעל במת בית הכנסת בעירנו. המועמד, הוא הרב ר' מאיר שפירא, בא לעירנו לשבת ח' אייר שנת תרע"א ודרש את הדרשה הראשונה בשבת אחר הצהרים בבית הכנסת הגדול. הבית היה מלא אנשים, אך הרבי וחלק מחסידיו לא באו לשמוע.

הרב התחיל את הדרשה בפסוק מן ההפטרה של שבת ר"ח (ישעיהו ס"ו) "ואל זה אביט אל עני ונכה רוח וחרד על דברי", עם באורים יפים, ואחר זה פלפול נאה בקדשים. הוא הדגיש בדרשתו כי אין בכוונתו להשאר לתמיד בעירנו. והוא רק עובר דרך עירנו למקום שאיפתו שנועד בשבילו בעזרת השם. הרושם הנפלא שעשתה הדרשה על השומעים — אין לתאר. כמעט כולם הרגישו בקרבם הסכמה פנימית, כי ראוי הוא אותו מועמד לאותה איצטלא, וכי כבוד גדול הוא לעירנו, שרב כזה ישב על כסא הרבנות שלה. גם חיצוניותו עשתה רושם נהדר: אדם צעיר ויפה, בעל קומה, מלובש במלבושים נאים, ולשון צחה היתה לו בדבור האידיש, שהיה מקסים ממש את שומעיו. נואם ממדרגה ראשונה. וגם פיקח היה. בבואו ידע כבר את הענינים השוטפים בעירנו, ותכנית שלמה היתה כבר מוכנה בידו בדבר סדור הענינים הקשים והמעקשים. הוא הודיע מיד, כי הוא מבקש שהקהלה תמנה את שני המועמדים מעירנו כדיינים לבית דין שלו ולשלם להם את המשכורת ממשכורתו של הרב הנפטר ז"ל, והוא מוותר על משכורתו למשך שנתיים, עד שיסתדרו עניני הקהלה למצוא את האמצעים הכספיים לכך, היינו: סידור המסים החדשים לפי החוק. במועמד השלישי, בנו של הרבי, לא התחשבו, באמרם: כשיגדל ויהיה ראוי לכסא רבנות ידאגו בשעתה. אבל הרב בעצמו מצא את הדרך ללבו של הרבי, הוא הלך לבקרו והתיחדו שניהם בחדר אחד, ואחר השיחה באה גם ההסכמה של הרבי.

הכפרים באו לחתום. ראש הקהלה קרא לישיבה מיוחדת של מועצת הקהלה והוחלט פה אחד על התמנותו של הרב, ובחרו מחברי המועצה לנסוע לעיר טרנופול, למסור לרב את הקונסיס ולהזמינו באופן רשמי כמרא דאתרא בעיר גלינא. כמו כן הוחלט על קבלת שני המועמדים, ר' דוב גולדבערג ור' יחזקאל הוכבערג, כדיינים בעירנו. כשחזרו חברי הקהלה מעיר טרנופול, שכרו דירה ובית מדרש בשביל הרב, את הקומה השניה בבית ר' משה גוטמאן, ועשו בה את התקונים הדרושים. גם נוסד ועד לסדר את חגיגת קבלת הפנים של הרב ביום בואו לשבת על כסא הרבנות.

אבל בו בזמן, לאחר כמה חדשים, קרא אסון גדול בעירנו. הדיין ר' דוב גולדברג חלה בדלקת התוספתן (אפענדיציטיס), והביאוהו לבית החולים ללבוב. שם עשו לו נתוח שלא הצליח, ונפטר בבית החולים. כרעם ממרום באה הבשורה הנוראה. מרה שחורה נפלה על העיר, בכיות נשמעו מכל צד, כי כל בני העיר אהבו אותו וכפנינה יקרה נחשב בעירנו. הכל ידעו כמה סבל אדם זה בחייו, ועכשיו כשהגיע לאיזו תכלית נגזל מאתנו.—עוד בקטנותו נעשה ליתום מאביו ר' יעקב שהיה מלמד תינוקות, אמו ראָחטשי היתה מתפרנסת מאפית לחם וחלות לכבוד שבת ועבדה בזיעת אפיה כדי להחזיק בבנה יחידה הלומד תורה. הוא היה ילד בעל כשרונות וחרד מאד על דת. בשעות הבטלה היה עוזר לאמו בעבודתה, כדי לקיים מצות כיבוד אם. כשגדל והיה לבן תורה, נהגו בו כל בני העיר כבוד כיאות לת"ח ושקדן כמוהו. הוא היה בעל שכל ישר, מנומס מאד וטוב. כולנו, בני גילי שלמדנו בקלויז, היינו שואלים אותו כל דבר הקשה בלמודי גפ"ת, והוא היה מסביר לנו דבר דבור על אפניו, כי היה מסביר מצוין וחיבב את הילדים לומדי תורה. וכך הוא היה גם חביבם של בני העיר. ר' יצחק מעהלמן, יהודי הגון, ירא שמים ובעל רכוש, שדר בסביבת עירנו, שידך אותו לבתו היחידה, ואחר החתונה ייחד לו בביתו חדר מיוחד עם ספרים ללמוד שם תורה, עד שיגיע לכסא הרבנות. כך נשתנה מצבו בהרבה לטובה וגם זכה להמנות כדיין בעירנו. ופתאום בא

המות האכזרי, והוא נקטף במיטב שנותיו, כבן שלשים וחמש, בלא בנים.

כשנודע דבר האסון בעירנו, יצאו עשרות אנשים בעגלות לתחנת הרכבת ונסעו ללבוב, כדי להשתתף בהלויה ולחלק לנפטר היקר את הכבוד האחרון. על יד בית החולים הספידו הרב הגאון ר' ליבלי ברוידא, מרא דאתרא דקהלת לבוב. המונים נהרו אחרי המטה, וכשהגענו לכניסה לבית החיים, הופיע פתאום רבנו, הגאון ר' מאיר שפירא, שהיה במקרה בלבוב ושם נודע לו ע"ד פטירת הדיין ר' דוב. בבכיה גדולה נשא עליו הספד גדול, שלא שמענו עדיין כמוהו. שפכנו דמעות כמים לקול דבריו שיצאו מן הלב ונכנסו אל הלב. וכמה שהיינו מדוכאים מגודל האסון, עמדנו נדהמים בפני כוחו הגדול של רבינו בתורה ובדיבור, כמעין המתגבר לאין סוף. ראינו שאיש מורם מעם עומד לבוא ולשכון כבוד בתוכנו. אחרי סתימת הגולל ואמירת קדיש עזבנו בדומיה את הקבר לנסוע הביתה.

מסיבת האסון הנזכר נדחה בואו של הרב לאחר אבל השלשים ולעוד איזה זמן. אינני זוכר את תאריך היום בדיוק (בקיץ שנת תרע"א) אבל זוכר אני היטב את הטכס ואת החגיגה של אותו יום. במשך כל אותו השבוע היתה עירנו כמרקחה, נעשו הכנות על הכנות, וביום חמישי בשבת בבוקר יצאה את העיר מרכבה מיוחדת מחצר הגראף ואחריה עוד הרבה עגלות לתחנת הרכבת זאדבורז'ה, להביא את הרב הבא מעיר טרנופול. רוב בני העיר והכלי זמר בראשם יצאו אל מחוץ לעיר לקבל את פני הרב. גם יהודי הכפרים באו העירה ונתנו לו כבוד מלכים. בכניסתו אל העיר הלכו ונגנו לפניו הכלי זמר ופרשים יהודים רכבו על סוסיהם סביב מרכבתו הרתומה לארבעה סוסים. הנהג היה ר' משה צבי צללרמאיר, חוכר האחוזה של הגראף על יד עירנו, יהודי זקן, ת"ח, עשיר גדול וחסיד הרבי מטשורטקוב, שגם הרב היה מחסידיו. לימינו של הרב ישב אביו, ולשמאלו ראש הקהל. במרכבה השניה ישבה הרבנית ואמה ועוד נשים נכבדות מעירנו. אחריהם נמשכה שורה ארוכה של עגלות מלאות אנשים. הקהל הגדול שעמדו לאורך הרחובות, מחאו כף וקריאות נשמעו בלי

הרף: „יחי הרב!" לפי דרישת הרב באה כל הכבודה עד למגרש שלפני בית הכנסת, ומתוך רעם של מחיאת כפים היתה דריסת רגלו הראשונה על סף בית הכנסת, שהיה מלא אנשים מכל החוגים. כמו כן נכנסה הרבנית ומשפחתה לעזרת נשים המלאה נשים מכל הסוגים. הרב נכנס ועלה ישר ובצעדי בטחון על הבמה, והוד מראהו כפני שר יהודי: אברך גבה קומה, בעל זקן שחור ופנים צחים ויפים, מלובש בבגדי אטלס נאים וכובע סובל בראשו. כזקן ורגיל התחיל את הדרשה בברכת „שהחינו", וראשית דבריו היה דרוש נאה בענין כיבוד אב, והודה בזה להוריו, שחנכוהו והאירו עיניו בלימוד התורה הקדושה, והודות להם בא לכבוד הזה. כמו כן נתן תודה להרבנית והוריה, שהחזיקו בו ללמוד תורה מתוך הרחבת הדעת. אח"כ דרש דרשה רחבה בהלכה ואגדה, שהפליאה את שומעיה וההתלהבות עלתה למרום קצה. גם בכלותו דרשה זו פרצה סערה של מחיאות כפים וקולות קוראים „מזל טוב!" יחי הרב שלנו!" על פי דרישתו סילקו את הכלי זמר, כי אמר שאין השמחה שלמה מסבת פטירת ידידו הדיין ר' דוב ז"ל. כשיצא את בית הכנסת ליווה אותו כל הקהל לביתו. והיתה השמחה במעונו במשך יום השבת וכל שבעת ימי המשתה.

אין פה המקום לכתוב בפרוטרוט על כל מה שפעל בעירנו, הן בשדה המצומצם של הרבנות והן בהחזקת מוסדות התורה בעירנו בכלל. דבר אחד ברור, שהוא הרים את כבוד הרבנות שהיתה מוזנחת מאד ומושפלת ונתן לה אופי של רשמיות, ובזה הכריח את אנשי הקהלה להתיחס אל הרבנות, ממש כמו לבית משפט ממשלתי. עם זה היתה התנהגותו באופן דימוקראטי בהחלט. והודות להרבנית טובת הלב המסורה לבעלה, היה ביתם פתוח לרווחה לכל דורש, והרבה נהנו משלחנם שנתנו ביד רחבה ונדיבה. תמיד נמצאה חבורת אנשים אצלם והשמחה שררה בביתם. יחס הרב לתלמידיו ומכיריו היה חברתי וידידותי בלי שום רשמיות, והיה ידיד מסור בכל לבו.

דבר אחד מרבים אזכיר כאן לשבחו, והוא בענין לימוד התורה וחנוך. הוא שחידש שוב את החוג של בחורים לומדי תורה, כפי

שהיה פעם בקלויז ובבית המדרש של הרבי: הוא סדר כעין ישיבה של הרבה בחורים מעירנו וגם מערים קרובות ורחוקות אחרות, שבאו אליו ללמוד תורה. אלו שלא השיגה ידם לשלם שכר ארוחת תמיד, אכלו במשך שנים על שולחנו. הרב אמר לפניהם בכל יום שעור בגמרא ותוספות וש"ע. אהבה גדולה שררה בינו ובין תלמידיו. כאב המסור לבניו דאג להם בכל דבר, והרבה מהם עשו את תורתם אומנותם וקבלו היתר הוראה ושמשו אח"כ כרבנים ודיינים. כמו כן גדלה התמסרותו לילדי ה"חדר", לחנך אותם ברוח התורה. בשנת תרע"ג יסד בשבילם מוסד חנוכי בשם "בני תורה", היינו: ריכז את כל המלמדים עם תלמידיהם מכל הגילים בבנין אחד, שנשאר מעזבון המנוח ר' יהודא זאב שטיינווארצעל ז"ל, מנדבות שאסף בעצמו, ובכסף העזבון של דודי ר' אהרן קלאטץ ז"ל עשו בו את הסדורים הדרושים, ונשלמה כל המלאכה בשנת תרפ"א. במקום שישבו קודם התלמידים בחדר המלמד, בצפיפות ובלי אויר, ישבו כעת בחדרים מרווחים. באויר צח ותחת השגחתו, הוא השקיע במוסד זה הרבה כוחות ומרץ רב, ביקר שם כל פעם, השגיח ובחן את התלמידים בידיעותיהם, בעצמו או על ידי תלמידיו. בכל חצי שנה חילק לתלמידים תעודות עם ציונים כמו בכל בתי ספר. הוא בצע גם את העבודה הכי קשה: דאג להשיג את הכסף לשלם למלמדים את משכורתם בזמנה, כך שלמלמדים לא היה שום עסק בענין שכר למוד לא עם ההורים ולא עם התלמידים.

בכל משך זמן כהונתו בעירנו כרב לא קיבל משום איש דמי יום טוב לפני שלש רגלים ולא כסף משלוח מנות בפורים, מה שהיה הרב הקודם נוהג. כמו כן לא קיבל מעולם שכר דין תורה מבעלי הדין שבאו לפניו. כשעמד מי על דעתו לשלם דוקא, היה הרב מוסר את הכסף לדיינים. והיו הרבה מקרים, שבית המשפט הממשלתי שלח יריבים יהודים להשפט בבית דינו של הרב.

הודות למזגו הטוב, לבו הרחב וידו הפתוחה, היה הוא תמיד הראשון לתת את נדבתו ההגונה לכל דבר טוב ומועיל, ובזה השפיע גם על אחרים להשתתף בנדבת ידם להחזקת מוסדות התורה ומעשי צדקה.

בימי המלחמה, בשנת תרע"ז, כשחזר הרב לעירנו, ובאותו זמן התרכזה כל עבודת הצבור בעירנו בעזרה סוציאלית בלבד, עבדנו יחד במשך כמה שנים. אחדות שלמה וידידות שררו בינינו כל הזמן, והוא בכוחו ובאישיותו עזר הרבה בפעולות הצדקה.

עלי לציין, כי הוא קיים את הבטחתו לציונים. בשמחות של התונות או ברית מילה, כשהופיע ר' אפרים כ"ץ עם הקערה שלו לאסוף נדבות לטובת קרן קימת לישראל, לא מנע ר' מאיר שפירא את עצמו מלתת את נדבתו לתוך הקערה. וכך התנהגו גם הציונים, כשאספו נדבות לטובת „בני תורה", או לישוב ארץ ישראל של „אגודת ישראל". הודות לשני הצדדים שהבינו זה את זה, שררו תמיד יחסים טובים בינו ובין הציונים. ואף על פי שלכל אחד היתה שאיפה אחרת, ידע כל אחד להעריך את הפעולות של זולתו.

דברים אלה אמורים אך לכבודו של הרב זצ"ל בלבד ועוד לגבי כמה יחידים מסייעתו. אבל הרבה ממקורביו לא הגיעו למדרגה זו. ופעם אחת אפילו נכשל על ידם. זה היה בענין בית הספר של הבארון הירש. אך הודות לפקחותו הוא וההבנה של הצד השני עבר הדבר בשלום. וכפי שספרו לי תלמידיו אחר כך, התחרט על זה ששמע לעצת נרגנים מחרחרי ריב.

יחסו אלי היה ידידותי. כשהייתי מבקר אצלו בעניני צבור או בענין אחר היה מזמין אותי לחדרו הפרטי והיינו משיחים הרבה בענינים שונים וגם על עניני ארץ ישראל. זכורני, כי פעם אחת התערב אחד מחסידיו בשיחתנו, ושאל את הרב שאלת תם: אם תקום מדינה יהודית, מה יעשו בשבת בענין הרכבת, או בדברים הכרחיים אחרים? השיב לו הרב: „אם נגיע לזה ויהיה צורך לפתור שאלות כאלה, ידעו הגאונים גדולי הדור לפתור את השאלות לנכון. ואל לך כעת לדאוג לזה".

כשחזרתי לביתי מחזית המלחמה בשנת 1917 וחליתי בדלקת הפרקים, היה הרב בא לביתי לבקרני וגם היה שולח את תלמידיו לשאול בשלומי.

ביחס מיוחד ומתוך הערצה וחיבה היה הרב מדבר עמי תמיד על הסופר יליד עירנו מר מרדכי בן יחזקאל. ופעם שאל ממני את כרכי „השלח", שבהם המאמרים שלו „למהות החסידות", והביע לי את התפעלותו מהמאמרים וסגנונו של הסופר. כמו כן היה לרב יחס חיובי לד"ר קורקיס ולמר אפרים כ"ץ מראשי הציונים בעירנו.

הרב הגאון ר' מאיר שפירא זצ"ל כיהן בעירנו כרב עד אמצע שנת תרפ"א. באותו זמן נתקבל לרב בעיר סאנוק. בשנת תרפ"ו נתקבל לרב בעיר פיוטריקוב, ובשנת תרפ"ט בעיר לובלין, מקום שם יסד את הישיבה הגדולה, שנתפרסמה לשבח ולתהלה בכל העולם בשם „ישיבת חכמי לובלין". ולא למותר יהיה להזכיר כאן, שאת לימוד הדף היומי בגמרא הנהיג רבנו ז"ל בימי שבתו על כסא הרבנות בעיר סאנוק, הצעתו לכך נתקבלה בהיותו ציר הכנסיה הגדולה הראשונה של „אגודת ישראל" בווינה, ער"ח אלול תרפ"ג.

בשנת תר"צ יצא לאור בהוצאת „מסורה" בעיר לודז ספר בשם „ספר היובל", והוא מוקדש לכבוד הרב מאת מעריציו ותלמידיו, למלאות עשרים שנות עבודתו הרבנית, הצבורית והתורנית. הקובץ ערוך בידי תלמידו מר שמואל נאדלער יליד גלינא, ויותר מעשרים וחמשה מאמרים הם פרי עטם של תלמידיו ילידי עירנו.

בעיר לובלין, מקום תפארתו וגדולתו, נפטר הרב הגאון ביום ז' חשון שנת תרצ"ד, אחרי מחלה קצרה, בדמי ימיו, והוא רק בן ארבעים ושמונה שנה. הוא התיחס על גזע קדושים, משפחת הרב הגאון בעל „מגלת עמוקות", ר' נתן שפירא זצ"ל.

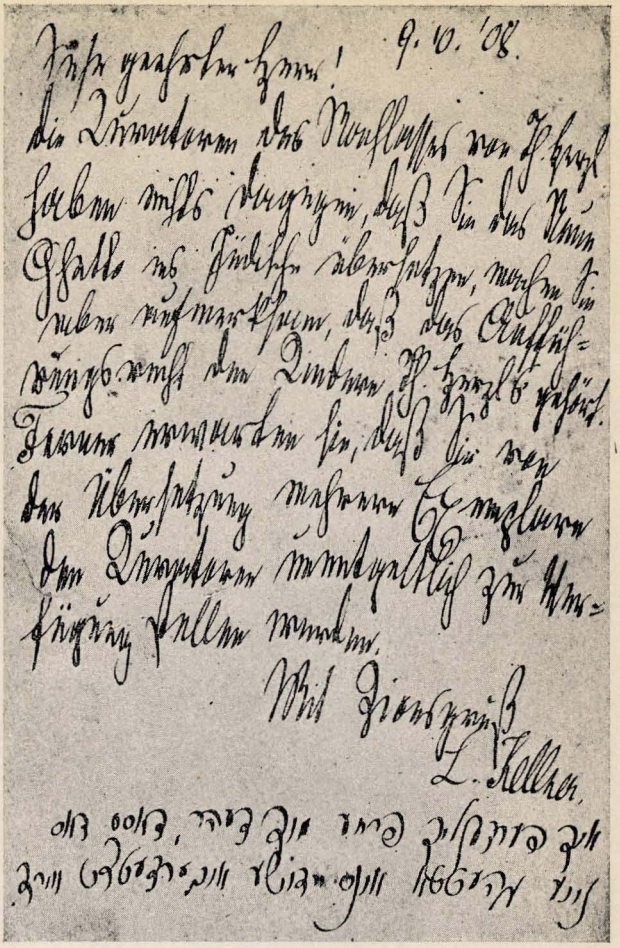
טז. בשדה ספרים וסופרים

בשנת 1907 קניתי לי בעירנו את הבית ברחוב הנקרא גובערניע, סמוך לבית המשפט ובתי הספר של הממשלה. אני המשכתי לעבוד בבית אבא ע"ה, וכדי להגדיל את הכנסתי הרביתי להתענין במסחר הספרים שלי שהתפתח יפה, כי היו מכירים אותי ברוב ערי גליציה וגם בחו"ל. מלבד זה קבלתי את הסוכנות של הוצאת הספרים

„יודישער פערלאג" מברלין ו„ספרות" הוצאת הסופר פ. לחובר בוורשה וגם של הוצאת ספרים מארץ ישראל, ועמדתי בקשר מסחרי תמידי עם הוצאות „אחיאסף" אדעסא ו„תושיה" בוורשא ועוד. נסיתי גם בהדפסת ספרים על חשבוני, ביניהם חוברת אחת „מה הוא ביאליק?" מאת צבי שרפשטיין, שנמכרה ב־3500 טופסים, תולדות א. מאפו באידיש מאת י. ח. ברנר, והדרמה „הגיטו החדש" מאת הד"ר הרצל באידיש בתרגומו של ברנר.

את י. ח. ברנר הכרתי בשנת תרס"ח בבואו מלונדון ללבוב, מקום שם עבד בזמן הראשון בתור מסדר אותיות בדפוסם של האחים שענפעלד. גדול היה הרושם שעשה עלי. ראיתי בו אדם המעלה שאפשר ללמוד ממנו הרבה. חוץ מזה שהיה סופר גדול יוצא מן הכלל, הצטיין גם במדותיו בתור בן אדם. נפגשנו לעתים קרובות והיה קשר של ידידות בינינו. גם בקרתיו תכופות בביתו בהיותי בלבוב, וגם הוא בקר אותי בביתי בגלינא. באותו זמן שוחחנו הרבה בענין הוצאת ספרים בשותפות ובאופן פרטי. הוא תרגם בשבילי את הספר „הגיטו החדש" לאידיש ועוד, כנ"ל. את ספרו „מסביב לנקודה" מכר לי במחיר שבעים וחמשה גולדן להדפיסו בהוצאה שלי. בכסף זה השתמש בשביל הוצאת נסיעתו לארץ ישראל. כשבא לא"י כתב לי מכתבים רבים ובקש ממני לבוא ולהיות לו לשותף בהוצאת הספרים שחשב ליסד, והבטיח לי, שלא תהיה לי דאגת פרנסה בארץ. הוא הזמין אותי להשתתף בהוצאת כל כתביו עם הספר „מסביב לנקודה" הנמצא בידי, אבל אני שלחתי לו את הכתב־יד, וכתבתי לו שידפיס אותו בתוך כתביו ואני מוותר על השותפות — כי לא ראיתי באותו זמן שום אפשרות לנסוע לא"י. כשקבל את כתב היד החזיר לי תיכף את כל הכסף שקבל ממני תמורתו, וכתב לי שבכל זמן שאבוא לא"י הוא יקבל אותי לשותף להוצאת ספריו. בזמן המלחמה העולמית, בימי השוד בעירנו, הלכו כל המכתבים שלו לאיבוד. הצטערתי מאד, כי ממכתביו אלו אפשר היה להכיר את תכונותיו האישיות וגם יחסו אלי. חבל על דאבדין!...

את הרשיון לתרגם את הספר „דאס נייע גהעטטא" ולהדפסתו

אדון נכבד מאד! ווינה 80.10.9

האפיכרופסים על עזבונו של ת. הרצל לא יתנגדו כלל לזה, שיתורגם "דס ניייאי גיטו" לאידיש. אבל עלי להעירך שזכות ההצגה שמורה לבניו של הרצל. חוץ מזה רצונם של האפיטרופסים, שתמציא להם בלי תשלומים כמה טופסים מן התרגום הנדפס.

בברכת ציון

ל. קלנר

כשאני לעצמי אני שמח מאד, שמתרגמים את הס' "דס ניייאי גיטו" לאידיש.

קבלתי מאת האפיטרופסים של יורשי הרצל, פרופיסור ד"ר ליאו קלנר, שכתב הקדמה לספר הזה, ודוד וואלפסון, נשיא ההסתדרות הציונית אחרי הרצל. הספר עשה רושם גדול ונמכר ב־3200 טופסים, מאתים מהם על ניר משובח. כשיצא הספר לאור, שלחתי חמשה כרכים למשפחת הרצל ז"ל ע"י הפרופיסור ל. קלנר, וגם לפרופיסור עצמו שלחתי חמשה כרכים. ממנו קבלתי אח"כ מכתב תודה, ובו כתב, שהספר מצא חן בעיניו בתרגומו ובחיצוניותו. מאותו זמן התיחס אלי הפרופיסור בידידות, והיה קשר מכתבים בינינו, שבהם הראה התענינות רבה בי.

סביב לאותו זמן עלה רעיון במוחי, שעלי להשתלם יותר במקצוע הכריכה, מכיון שעלי לנסוע לא"י, ורצוני להיות שם בעל מקצוע מומחה. את הרעיון הזה הבעתי לפני ידידי הד"ר יעקב קורקיס, והוא התיעץ עם אחיו ד"ר אברהם קורקיס, שהיה המזכיר הראשי של המשרד הממשלתי לתעשיה ומסחר (האנדעלם־אונד געווערבע־קאממער) בארץ גליציה. בהשתדלותו נתקבלתי בווינה כמועמד לקורס בבית הספר התיכוני לשיפור המקצועות במדינה, למחלקת כריכת ספרים. בבית האולפן הזה, ששימש גם בית כריכה לחצר הקיסר בווינה, לא נתקבלו כתלמידים אלא בעלי מלאכה בעלי תעודות אומנים מצטינים במקצוע, ורק עשרה כאלה נתקבלו מכל ארצות הקיסרות האוסטרית. אני הייתי האחד מכל ארץ גליציה.

בחודש מאי 1911 התחלתי שם בעבודה. הממשלה שלמה לתלמידים שכר עבודה, ואני קבלתי גם פרס מן הקרן להשתלמות בעלי מלאכה יהודים מיסודו של הבארון הירש, בהשתדלות הפרופיסור ל. קלנר, שהיה אחד מאפיטרופסי הקרנות של עזבון הבארון הירש. במחיר כסף זה קניתי לי מכשירי עבודה חדשים במקצוע הכריכה. הממשלה שלמה לי גם את הוצאת הדרך וחזרה, וכרטיס נסיעה חפשית לרכבת החשמלית בווינה. הלימודים בווינה נתנו לי סיפוק רב, מפני שהתקדמתי הרבה במקצוע הכריכה. המנהל הציע לי להשאר ולעבוד בבית הכריכה בתשלום חדשי הגון. לא הסכמתי לכך, משום שהייתי בעל משפחה ולא יכולתי לעזוב את הורי. המנהל אמר לי שיקבלני

בכל עת שאבוא. ואני ניצלתי הזדמנות זו. בשנת 1913 נסעתי לקרלסבאד להתרפא שם. כשחזרתי הביתה עברתי דרך ווינה והשתדלתי במיניסטריון לעבודות צבוריות, ובעזרת המנהל שלי הקודם נתקבלתי שוב בבית הספר לכריכה. ובסוף אפריל 1914 התחלתי שוב לעבוד שם. עכשיו למדתי לעבוד עבודות שלא ידעתין לפני זה בזמן הקורס הראשון. בימי הקורסים קניתי את שתי המכונות העקריות הנצרכות למקצוע כריכה מבית החרושת של „אנגער" בווינה, מכונה לחתוך גליונות ספרים ומכונה לחתוך קרטון.

כשחזרתי מווינה בשנת 1911 נודעתי בכל הסביבה כמומחה למקצוע וקבלתי הרבה עבודות גם מחוץ לעירנו. היו לי לקוחות מלבוב ששלחו לי את ספריהם לכריכה: מהם מר ליבל טוביס (הנואם הציוני הידוע) מר ח. דיסטנפלד (ילון), גם בשביל ידידי מר אליעזר מאיר ליפשיץ שדר בלבוב כרכתי הרבה ספרים, ביניהם את ספרו „רש"י", שיצא לאור באותו זמן ע"י הוצאת „תושיה" בוורשא, בכריכה יפה.

איני זוכר בדיוק את ראשית הכירותי עם מר א. מ. ליפשיץ, אך זכורני שהכרתיו סביב לשנת 1904—5, יתכן שע"י מרדכי בן יחזקאל. מספרים היו בעירנו שבחורה אחת ישנה בלבוב, והיא לומדת ויודעת „תלמוד", זאת היתה דבורה שפינער, היום הגברת רדלר־פלדמן, אשתו של הסופר ר' בנימין. ובית אחד יש בלבוב — ספרו — ובוא מדברים עברית כמו בביתו של אליעזר בן יהודה בירושלים, וגם ה„שקצה" (המשרתת הנכרית) מדברת שם עברית. זה היה בית ליפשיץ. ושוב היו מספרים, שבאספות הציוניות הארציות בלבוב קם תמיד אדם אחד המדבר עברית שאינם מבינים אותה, והיו מספרים זאת בהערצה יתירה כלפי אותו „מדבר עברית שאין מבינים אותה", הוא הוא ר' א. מ. ליפשיץ, שהיה נוהג לדבר בהברה הספרדית. אודה ולא אבוש: גם אני הקשבתי ולא הבינותי... באותו זמן כשהייתי בלבוב בקרתי בביתו, שהיה כעין בית ועד לחכמים, וכל הסופרים הצעירים והמורים לשפת עבר היו מבאי ביתו. שם הכרתי את ש. י. טשאטשקיס (עגנון), את המשורר אברהם זאָננע (אברהם בן יצחק)

את אשר ברש, את חנוך דיסטנפלד (ילון), את גיסו חיים רייציס, את צבי קרל, את רפאל סופרמן, את המורה יצחק שוורץ, שעליו אמרו כי הוא היה הראשון שלימד עברית בהברה הספרדית. על פי רוב הייתי פונה אליהם כשהיו דרושים מורים לבית הספר שלנו. עם מר ליפשיץ נועצתי לא אחת בדבר הספרים שהדפסתי. וסוף סוף גם בדבר חפצי לנסוע לארץ ישראל.

בשנת תר"ע הוזמן מר א. מ. ליפשיץ לירושלים להיות מורה בבית המדרש למורים העברי, מיסודה של חברת „עזרה" (יודישער הילפס פעראיין דער דייטשער יודען), ובאותה שנה נסע לשם כדי להורות בבית ספר הנ"ל. בשנת תר"פ נתמנה מר א. מ. ליפשיץ להיות מנהל בית מדרש למורים „מזרחי", שנוסד באותה השנה והוא מנהלו עד היום הזה.

בשנת תרפ"ב פניתי למר ליפשיץ בבקשה לעזור לי להשיג רשיון כניסה לארץ ישראל. הוא לא שכח את ידידותנו מאז, ובהשתדלותו קבלתי באותה השנה את הרשיון לבוא לארץ ישרל בתור מורה בבית מדרש למורים „מזרחי" בירושלים. וגם אחרי בואי לארץ דאג בשבילי בזמן הראשון שאוכל להסתדר כאן. —

השנים ההן, השנים האחרונות שלפני מלחמת העולם, היו המעניינות ביותר בחיינו. הפעולה הציונית בחוג החברה שלנו היתה מאומצת מאד. בית הספר הצליח והשפה העברית צלצלה בפי התינוקות בחוצות. בתוך החברה שררה התרוממות הרוח. אספו הרבה כסף לקרן הקימת והיו נשפים רבים והצגות. גם מצבי החמרי הוטב הרבה. העבודה היתה מצויה וגם ספרים מכרתי לרוב. היה לי קשר תמידי עם ארץ ישראל. ספרים שיצאו לאור בא"י נשלחו אלי למכירה. היתה לי הסוכנות של „הפועל הצעיר" לכל אוסטריה. בתי חנה תחי' התפתחה יפה ולמדה עברית בבית הספר, והיתה לנו רק דאגה אחת, איך להגשים את רעיון הנסיעה לארץ ישראל...

כבר ספרתי לעיל, שבקיץ 1914 נמצאתי בווינה לרגלי המשכת למודי בבית הספר לכריכה. באותו זמן היה גם מר מרדכי בן יחזקאל בווינה, וגם בנו של ידידי ר' הלל פינעליש, שלמה פינעליש, שלמד הנדסה

בפוליטכניקה. בשעות הפנאי ובזמן החופש היינו מטיילים והולכים לראות במראות הכרך המפואר.

פעם אחת, ביום א' בשבוע האחרון של יוני 1914, טיילנו ברחוב הפראטר וראינו שיש הוצאות מיוחדות גדולות של העתונים. הרגשנו במשהו בלתי רגיל, ומיד נודע לנו על אודות רצח יורש העצר פרנץ פרדיננד ורעיתו בסרייבו. הכל נבאו למלחמה. לאחר שלשה ימים הביאו את הנרצחים לווינה בלילה, בלווית גדודי פרשים אין מספר... רוח המלחמה היה מרחף באוויר.

יז. אנדרלומוסיא באה לעולם

כשחזרתי הביתה היה הכל מוכן למלחמה והעם צפה לה בכליון עינים. העסקים ירדו ורבו הולכי בטל. מקורות הפרנסה הלכו ונסתתמו מיום ליום. והתחילו ההכנות והקריאות לשרת בצבא באופן בלתי רשמי. אחוזות החוכרים נתרוקנו מפועלים והיה חוסר רב בעובדים. אני סדרתי קבוצות של יהודים, שהלכו בכל יום אל השדה לעבודה אצל החוכר היהודי מר צללרמאיר על יד עירנו, ואצל מר גרסטמן בעל האחוזה בפולטווי הסמוכה. בכל יום בבוקר הלכנו אל השדה לעבודה, ולפנות ערב החזירונו הביתה בעגלות. היתה תועלת גדולה בדבר, שלא ירבו הולכי בטל בעיר, וחוץ מזה הלא הביאו האנשים מידי יום ביומו שכר עבודה הביתה. הדבר נמשך עד ימי הגיוס הרשמי, שנתפרסם בתשעה באב תרע"ד על ידי הדבקת מודעות גדולות על הקירות, הקוראות לכל הגברים להרשם לעבודת הצבא. הקריאה הראשונה היתה מכוונת לכל אלה שעבדו לפנים בצבא ושגילם למטה מן 42 שנה. בינתים התחילה הבריחה מן העיירות שאצל הגבול הרוסי, מבראדי ברחו לזלוטשוב, ומזלוטשוב לגלינא וכו'. בכל יום באו המוני משפחות והתאכסנו אצל קרובים, בבתי ספר ובבנינים הריקים שנשארו אחרי צאת אנשים מגלינא ללבוב ולבוברקה ועוד. אלי באה משפחת בן דודי ליפע בוכבינדר מזלוטשוב. דרך עירנו עברו המוני צבא אוסטרי מכל המינים, רוכבים, תותחנים

ורגליים, כשפניהם מועדות צפונה ומזרחה אל עבר הגבול הרוסי. הצבא הלך במרץ רב ושאל אם רחוקה עוד הדרך עד מקום גדודי הרוסים. היתה דרישה גדולה ללחם בשביל הצבא, כי מחסני ההספקה של הצבא לא השיגה ידם לספק לחם להמוני החיילות, ואנשי עירנו נדרשו לתת לחם במחיר. בן דודי הציע לי שנאפה לחם בשביל הצבא. ומכיון שבביתי היה תנור לאפיה, ושני שקי קמח היו מוכנים למזונות החורף, עמדנו ואפינו לחם ותיכף בא קצין והזמין את כל הלחם בשביל גדודו.

אבל בתחילת הרבע הרביעי של חודש אוגוסט 1914 פרצו חיילות רוסיה כשטף מים כבירים מצד וואהלין ועברו בבת אחת את גבולות בוקובינה וגליציה המזרחית. הצבא האוסטרי נסוג אחור כמעט בלי התנגדות. ובעיירתנו קמה לפתע פתאום בהלה גדולה. זה היה ביום רביעי בשבת, 26 באוגוסט, בין השעות 2—3 אחה"צ. חיילים אוסטרים דהרו על סוסיהם והודיעו שהרוסים מתקרבים. נורא היה המראה של ריצת המוני צבא במנוסה, איש את חברו הפיל, עגלות נהפכו ונשברו, הדיוטות תפסו מסוסיהם של אנשי הצבא, רכבו עליהם וברחו. אבק הדרכים היה כה גדול, עד שלא ראה איש את רעהו. השמש להטה כבגהינום, הנפצעים סחבו את רגליהם באין עוזר, וכל אנשי העיר אנשים נשים וטף, ברחו והשאירו את בתיהם ורכושם הפקר. אני התנגדתי לבריחה זו, אבל כשאשתי עמדה על דעתה לנסוע, נתתי לה את כל כספי שהיה בכיסי סכום של 60 גולדן, על כל צרה שלא תבוא, לפתע פתאום הרגשנו שבתנו חנה נעלמה. הלכנו לבקשה, אך זרם ההמון סחף את כולנו הרחק מביתנו. ראשי היה פרוע, בלי כובע, לגופי לא היה מעיל, ואשתי החזיקה על זרועותיה את בני צבי שיחי', בן חצי שנה. היא נתעייפה מאד והושבתיה על אחת העגלות, ובעצמי הלכתי ברגל אחרי העגלה כדי לחפש את בתנו חנה. בתוך הבהלה נעלמה העגלה מעיני והיינו רחוקים זה מזה. העגלה נסעה בכוון אחר, ואני נסתחפתי בכוון אחר, ובלילה הגעתי אל כפר ז'ורַאוניק, עיף ורעב. דרשתי בין המכירים, אם הם יודעים כלום על אשתי ועל בני ועל בתי חנה, ולא קבלתי שום

ידיעה ברורה. קניתי שם לחם ויי"ש וסעדתי את לבי והלכתי הלאה. בבוקר הלכתי לכפר ווינ י ק י ומצאתי שם אנשים מעירנו. שאלתי גם אותם, אם יודעים הם על אשתי ועל ילדי. לבסוף נודע לי, שבתי חנה נמצאת בכפר. בקשתיה ומצאתיה בלי שמלה ובלי נעלים. ואז נודע לי, ששכנה אחת נתבלבלה דעתה מרוב הבהלה, וחטפה את חנה וברחה אתה. בכיסי היו עדיין עשרה קרייצר וקניתי לחנה חלב בשני קרייצר ובמחיר שמונה קרייצר נסענו ללבוב, ששם קויתי למצוא את אשתי ובני.

בהגיעי לבובה הלכתי אל קרובי יוסף ודוד בוכבינדר, הלבישוני חליפה ונתנו לי סכום כסף. קניתי לחנה שמלה ונעלים והלכתי להוודע בין מכירי על אשתי וילדי. בלבוב מצאתי את המותי ואת גיסי אברהמ'צי ומשפחתו, ואת צפורה בת גיסי דוד משווירש, שהיתה בביתי עד הבריחה. כל אלה היו בלי פרוטה. הבאתי להם לחם, לחמותי נתתי חלק מכספי, ואת צפורה לקחתי אל בן דודי, שתהא עם חנה בתי. ואני חקרתי ודרשתי בכל מקום על הקורות את אשתי וילדי, אח"כ נודע לי מפי אנשים שראו את לאה אשתי ביחד עם משפחת אחותה גיטל בדרך שברחו מבוברקה.

ביום החמישי, 5 בספטמבר, כבשו הרוסים את לבוב. בשעה 12 נכנסו החיילים העירה ובשעה שלש בו ביום נסעתי אני ולייבוש אָרט, שהיתה לו עגלה וסוסים, מלבוב לגלינא. חיילים יהודים־רוסים הזהירונו שלא לנסוע, כי הדרך בחזקת סכנה והחיילים הרוסים מתנקמים ביהודים. אך חזק היה רצוני לדעת את שלום הורי שנשארו בגלינא, ולא אביתי לשמוע בקול אזהרתם של החיילים, ובקשתי ממר אָרט שימשיך ויסע. הנסיעה היתה באמת קשה מאד, כי כל הדרך, מלבוב עד גלינא, היתה מלאה חיילים רוסים, שהלכו הלוך והתקדם לקראת הרי הקרפטים דרומה. בלילה באנו לכפר ויניקי, ומצאנו שהחיילים שרפו את בית החרושת הממשלתי לטבק שהיה שם ושדדו את מחסן הטבק. חיילים יהודים נתנו לנו חלק מן הבזה, לכל אחד כמה קופסאות סיגריות וחבילת טבק אחת, ובכל משמר של צבא שפגשנו בדרך בין לבוב לגלינא חלקתי סגריות לחיילים.

והם לא פגעו בנו לרעה. וביום הששי בשעה שתים לפנות בוקר נכנסנו לגלינא.

נורא היה מראה השריפה בחשכת הלילה. כל העיר בערה באש, והבתים כנרות דולקים. דממת מות שררה מסביב, והיתה הרגשה שאין אדם בעיר. את ביתי מצאתי שלא נשרף, אך הכל נשדד מתוכו. דלת המרתף היתה שבורה ונתרוקן גם הוא מן החפצים שהיו בו. הלכנו בכל העיר אנה ואנה ומצאנו אור בביתו של ר׳ יצחק שמש. דפקנו בדלת, ומיד קמה בהלה בבית והאור כבה. כשהזכרתי את שמי פתחו את הדלת, וספרו לנו שעמדו ואפו חלה לשבת, ופחדו מפני החיילים שבאו לגזול את הלחם, וע״כ החביאו הכל. הם ספרו לי גם ע״ד הגזלות והשריפה, וע״ד הרצח של ר׳ יעקב טדאניער בידי חייל רוסי. גם בית הכנסת ובית המדרש העירוני נשרפו. הם שמחו עלי מאד, והודיעו לי שהורי ואחי ומשפחתו נמצאים בבית ר׳ אבלי שוחט. אני נתתי להם סיגריות והלכתי לראות את הורי. הורי שמחו מאד לקראתי, וספרו לי על הצרות והתלאות שמצאום בימים האלה. את כל יהודי העיר גרשו אל הכפר ריזווארין, ואחר יומים חזרו העירה. ביומים אלו שדדו הגויים שבעירנו יחד עם החיילים הרוסים את כל הרכוש של היהודים, ואחר כך שרפו את בתיהם. מבית הכנסת ומבית המדרש הצילו את ספרי התורה במסירות נפש ממש, הודות לחיילים היהודים הרוסים שעזרו לכך. בית אבי לא נשרף, אך בית אחי נשרף כולו. קשה היה לצאת החוצה מפחד השודדים, ובסביבה נוצרית אסור היה ליהודי לעבור. כמו כן לא חפצו הנוצרים למכור ליהודים צרכי אוכל. הבית הלאומי של חברת „ציון״ נשרף, חיילים עם שקצות נכנסו לאולם הגדול ורקדו ושתו לשכרה, אח״כ הביאו חבית נפט והדליקו את הבית על כל אשר בתוכו, הספרים ושאר החפצים.

ביום הראשון לשבוע שאחרי זה חזרתי ללבוב לחפש איזו ידיעה שהיא על דבר אשתי ובני. ביום השני נסעתי עם בתי חנה ובת גיסי צפורה לגלינא, ונקיתי את הבית מזוהמתו. מכל החפצים והרכוש שהשארנו מצאתי רק את המטות והמזרונים בתוכם. נכנסתי

לגור בביתי. בבתים שנשארו מהשריפה לא גר איש. כולם נתרכזו בבתים שמסביב לנהר. דרשתי מאנשי העיר לשוב אל בתיהם ואל חייהם הרגילים. אך הם פחדו מפני הגויים. בעלי בתים אחדים בקרנו את הכומר הפולני שלענזיאק, ואת הכומר האוקראיני באצ׳ינסקי, ובקשנו מהם שישפיעו על הנוצרים לשנות את יחסם אל היהודים. הם הביעו את צערם על הנעשה בעיר ליהודים, וביחוד הכומר הזקן באצ׳ינסקי. הוא אמר לנו, כשדמעות נראו בעיניו, שהוא רועה עדתו זה ארבעים שנה ולא פלל שיקרה מה שקרה. הוא ספר לנו שראה במעשה השוד, ויצא להשפיע על צאן מרעיתו, אבל חפצו לא הצליח בידו. הוא שב ויצא גם בבגדי כהונה וצלב בידו והטיף מוסר, אך שומע לא היה לו.

באותו לילה נקראנו אל הכומר הפולני שלענזיאק. הוא ספר לנו שמצא אוזן קשבת אצל המפקד הרוסי הגר בביתו. ובסוד הגיד לנו שאותו מפקד אינו רוסי כלל, אלא פולני. הוא הציגנו בפני המפקד והתפשרנו במחיר שלש מאות רובל ושלשים בקבוקי יין משובח. הוא דרש מאתנו רשימה, כמה אנשים מן השודדים לתלות. אנחנו התנגדנו לרציחות, ובקשנו שהשודדים יחזירו לנו את רכושנו. הוא דרש בכל תוקף רשימה של ראשי השודדים, והבטיח שלא יהרג איש. למחרת ב־10 בבוקר יצאה פלוגה של קוזקים על סוסיהם וחצוצרות בפיהם אל רחוב העיר והודיעו, שבשעה שלש אחר הצהרים מוכרחים כל האנשים להתאסף בחצר הכומר הפולני סמוך לכנסיה הפולנית. לאחר אותה שעה ישובו ויעברו אנשי הפלוגה על סוסיהם לראות אם נמצא איש ברחוב, שלא הלך למקום האספה, ואשר יימצא מרה תהי אחריתו. בשעה הקבועה היתה החצר מלאה עד אפס מקום. היהודים עמדו מצד אחד והנוצרים מצד שני ופלוגת קוזקים באמצע. הם חיכו עד שתחזור הפלוגה הסובבת בעיר. אנו הזהרנו את היהודים לעמוד במקומם ולא לנוע, ולא להתפעל משום דבר שיראו בעיניהם.

בשעה ארבע הופיע המפקד עם הכמרים על המרפסת של בית הכומר הפולני, ואחד הקצינים קרא בשמות הנכבדים של הגויים, שהיו

האקטיביים ביותר מבני כת המוסקאלופילים, הם שהראו לחיילים הרוסים את בתי היהודים ואת מרתפיהם, והם שהכריזו את רכוש היהודים הפקר ועזרו בהצתת הבתים. אחד אחד הלכו בגאווה, כי רק להם הכבוד להיות הקרואים לקצין. ובצעדים בטוחים נגשו אל הקצין, ושתי נשים ביניהם. הללו היו עוד מלפני המלחמה ראשי הרוסופילים ועמדו בקשר עם רוסיה ויום יום היו מצפים לבואו של הבאטיושקה (הצאר). אחר כך פקד המפקד להביא ספסל, וארבעה קוזקים עמדו מסביבו. הקצין קרא עוד הפעם את שמות הנכבדים ופקד עליהם להתיר את חגורותיהם ושני קוזקים משכו איש איש בראשו וברגליו ושנים אחרים עמדו מימין ומשמאל, והכו אותם עם הנאהייקע על החלק התחתון מספר מלקות, לפי פקודת הקצין. גם שתי הנשים ספגו מלקות.

חרדה גדולה נפלה על הנאספים הרואים במחזה המוזר הזה. אחרי ה„משפט" נשא המפקד נאום, ואמר שמצטער הוא לראות ולשמוע מה שעשו נוצרים בעיר הזאת לחלק מתושבי העיר, וכי עם תרבותי כעם הרוסי לא יסבול עוד ענינים כאלה. לפי החוק מגיע היה לאנשים תליה, אלא שמתחשב הוא באישיותו של הכומר הקדוש, שבקש ממנו שלא להרוג שום אדם. אבל נשבע הוא בראשו הקדוש של הכומר, שמי שלא יחזיר את הרכוש הנשדד עד שרוך נעל, ייתלה בלי משפט על פתח ביתו. הוא פקד עליהם ללכת הביתה ולקיים את דבריו.

אין לתאר את המהפכה שהיתה אחרי אותו לילה! מיד נשתנה היחס של הנוצרים אל היהודים. והד הענין נשמע בכל הסביבה, וכל אותם שלא חפצו מקודם לדבר עם יהודי, היו פוגשים יהודים ומשיחים להם את כאב לבם ומקללים את הרוסים, שכל כך התפללו לבואם. היהודים שמעו הכל ושתקו. ואותו ליל שמורים עבדו שכנינו עד הבוקר, ונשאו והחזירו את הביזה בעגלות ועל כתפיהם. בבוקר היו על יד בית העיריה תלי תלים של חפצים שונים, מטות, ארונות מראות, שעונים, לבנים, כרים וכסתות, סחורות שונות וכלים. נורא היה להביט על כל המראה הזה. נוסד ועד להשגיח על החפצים,

שהיו מפוזרים בכל מקום, עד שהעבירו אותם אל עליית בית מדרשו של הרבי. אין ברצוני לספר כאן על כמה וכמה יהודים מתושבי עירינו בענין החפצים האלה... די לי אם אומר, שמכל כלי ביתי וחפצי שנשדדו, ואולי גם הושבו בידי הגויים. לא מצאתי אף דבר אחד... אך חשוב מכל היה השינוי שבא בהלך רוחם של הגויים. רבים מהם הצטערו על מה שנעשה ליהודים, ולאט לאט חזרו החיים הרגילים לעיר והתחיל מסחר עם השכנים, גויי עירנו וגויי הכפרים. הפליטים חזרו מלבוב, ורק מיעוטם נשארו לגור שם. החוזרים הראשונים נתאכסנו בביתי, גרו אצלי למעלה מעשרים איש והיו ישנים על הרצפה. כל אחד הביא לו מלבוב צרכי אוכל, כי בעיר אי אפשר היה להשיג שום דבר, פרט לקמח מהטחנה. כשיצאתי ביום השני או השלישי בשבוע השני אל הרחוב, מצאתי את בן יחזקאל ואמו חנטשי שירדו מהעגלה בחזרה מלבוב. אמו בכתה על ביתה שנשרף, ואני אכסנתי אותם בביתי, ומסרתי להם חדר ומטות. הם גרו אצלי, עד שחזרה אשתי מווינה בסוף שנת 1915.

יח. תחת הכיבוש הרוסי

באותו זמן התחילו אצלי צרות חדשות: נשארתי בלי פרנסה וגם בלי אפשרות להרויח פרנסה. החייתי את נפשי בתפוחי אדמה שנחפרו בשדות הפקר — כך נהגו אז כל יהודי עירנו— צרכי אוכל אחרים לא היה להשיג בעיר ורק בשביל בתי וצפורה קניתי בקושי בכל יום חלב בקרייצר אחד. השתדלתי שהן לא תרגשנה במחסור. אבל אני, שאכלתי תפוחי אדמה בלי שום תבלין, נתקלקלה קיבתי, והמאכל כשנבלע כך נפלט בלתי מעוכל. נצטערתי גם על חוסר ידיעה מהנעשה באשתי ובבני. ללוות כסף לא רציתי, שהרי לא היו לי שום סכויים ממה להחזיר.

ובין כסה לעשור שנת תרע"ה מתה עלי אמי ע"ה — כפי שהזכרתי כבר לעיל — וזה השפיע עלי יותר מכל, כי ידעתי, שבעקב המצב מתה, ולולא אותו מצב היתה מאריכה ימים. היא היתה רגילה

מצבת אבי ז"ל

מצבת אמי, זקני וזקנתי ז"ל

במאכלים מיוחדים, ולא היה לה במה לסעוד לבה, כי רק בקושי היו משיגים בשבילה ביצה או מעט חלב. גם צער גדול נצטערה שלא שמעה כלום ע"ד אשתי ובני שאהבתם מאד, ואמרה שמסופקה היא אם תוכל לראותם עוד בחייה. ובין כסה לעשור, אחר חצות ליל י"ג מדות, יום לפני ערב יום הכפורים, פרחה נשמתה לג"ע העליון ונפטרה בבית זר ובמטה זרה, בבית ידידנו ר' אבלי שוחט. הלויתה צנועה היתה. כל אנשי העיר הלכו אחריה, וספרו בשבחה שהיתה כשרה וצנועה, בעלת צדקה, מטפלת בחולים ונדכאים ובילדים עניים. כל ימיה היו שרשרת של מעשים טובים, ובמותה אבדה לי אם טובה ויקרה. מנוחתה על יד קברות הוריה.

צרה אחרת היתה שאבא נשאר אלמן בודד, וקרוב לתשעים היה. אחי צבי ע"ה, שביתו נשרף, נכנס לגור עם אבא, לשמור עליו ולשמשו. בחודש אדר תרע"ה חלה אבא, והרופאים לא מצאו תרופה לחליו, ובפורים שושן תרע"ה, נפטר אבי בשיבה טובה בשנת השמונים ושבע לחייו, ונשמתו עלתה השמימה בטהרה, כי צדיק גמור היה. הוא ידע את יום מותו, כי בו ביום נפטר גם אבי אבא, ר' קהת צבי ע"ה. על יד מטתו ישבו ידידיו, תלמידי חכמים, הספר „מעבר יבוק" בידו היה, וקרא בו, והכין עצמו לדרך. הוא התאונן שלא יצא ידי חובתו במקרא, בתפלה וצדקה, אבל היושבים סביבו דברו על לבו שעשה הרבה בימי חייו: וכי הרבה ללמוד ולהתפלל ועשה צדקה ומעשים טובים, עזר לעניים ונצרכים. תוך כדי אותה שיחה עלתה נשמתו השמימה. בהלויתו השתתפו כל יהודי העיר.

ענינים אלו השפיעו עלי קשה ולא יכולתי להתרכז בענין ממשי. בתחילה עסקתי במכירת קמח. קניתי קמח מהטחנה ומכרתי ממנו ליחידים. אח"כ עשיתי נרתיקי נייר לצרכי החנויית והתפרנסתי מזה בצמצום, עד שקלקלו המתחרים בי והורידו את המחיר, ולא היה כדאי עוד לעסוק בזה, וחזר מצבי להיות קשה. כך סבלתי כמה חדשים.

פעם אחת — בימי החורף בשנת תרע"ה — בלילה ללא שינה, אמרתי לבן יחזקאל השוכב על ידי, שעלה על לבי דבר פרנסה חדשה,

היינו; לכונן בית חרושת לנייר סגריות. נייר זה של סגריות דרישת השעה היה, כי הרוסים נהגו לגלגל טבק בתוך נייר דק. כל השאלה היתה איך להשיג את הכסף הנחוץ לכך. לאחר שלא הצלחתי למצוא שותף לעסק בעירנו. נסעתי לזלוטשוב ולקחתי לשותף את בן דודי מר ליפע בוכבינדר, שגם לו היו מכונות לגזירה כמוני והוחלט ביניינו, שאני אעבוד בגלינא והוא בזלוטשוב. נסעתי איפוא עם ליפע לסאסוב, לבית חרושת הנייר המפורסם של ווייזר, שהיה הגדול באירופה בכמות וטיב תוצרתו. שם הראו לי מינים וסוגים של נייר, ואני נמלכתי בדעתי ובחרתי לי את המתאים, ואחרי עשיית החשבון ראיתי שעסק זה של ניירות טוב יהיה, והחלטתי לקנות כמות גדולה של נייר. שותפי ליפע סמך עלי ועל מעשי, נכנסתי אל המנהל, לשעבר מאיור בצבא האוסטרי, ותוך כדי שיחה נתברר לו שנוכל לעשות כאן עסקים גדולים. הוזמנתי על ידי המנהל לראות את בית החרושת ואת מחסניו, ראיתי שם נייר שהוזמן ע"י ממשלת בולגריה, שלא נשלח מחמת המלחמה. הציעו לי לקנות את הנייר, ראיתי גם מין נייר „וורז'י", שהיו ממנו כמה אלפי ריס (ריס 500 גליונות). אני קניתי את הנייר הבולגרי, והסכמתי לקנות גם את הנייר וורז'י על תנאי, שהרשות בידי לחזור בי במשך שבועיים, עד כדי הליכה וחזרה מלבוב לסאסוב. בענין הנייר הבולגרי דברנו, שאתן חלק מן הכסף ואקח חלק מן הנייר לאלתר, וכך יתנהגו הדברים גם להבא. לקחתי את הנייר לגלינא, ובן דודי ליפע לקח מן הנייר לזלוטשוב והתחלנו בעבודה: את נייר הסגריות היינו חותכים במכונות, אורזים אותו לחבילות קטנות ושמים בקופסאות בתוצרת עצמנו, ושם הפירמה החדשה שלנו „פאריס". נסעתי ללבוב להדפיס אטיקטים בצבעים שונים בשביל החבילות ובשביל הקופסאות. כמו"כ לקחתי אתי דוגמא מהנייר וורז'י. בלבוב נכנסתי לבית מסחרו של מר בַּאנַאך, בית מסחר גדול של נייר (היה לו בית חרושת לחבילות נייר סגריות בשם „מינֶרווה"). הראתי לו את הדוגמא ואמרתי לו את המחיר. הוא הסכים, ואמר שיקבל את כל הנייר, אך ישלם כשאמסור לו את הנייר לפי הדוגמא בבית החרושת. הוא לא נתן לי דמי

קדימה, ורק רשמנו את דברינו על הנייר. חזרתי לזלוטשוב ואמרתי לבן דודי, שיכין את הכסף לקנות הנייר, נסענו אפוא לסאסוב, שכרנו עגלות חורף והטענו את הנייר עליהן ושמתי פני ללבוב. מסרתי את הנייר לבית החרושת של באַראַך, ואחר גמר החשבון שלמו לי במטבעות כסף רוסיות. אני בקשתי שטרי נייר, כי מטבעות של כסף היו מכבידות על ההובלה וגם אי אפשר לטמנם מפני שוד דרכים. אבל לא מלאו את בקשתי. משא הכסף היה כבד כל כך עד שהייתי צריך לקחת סבל, והוא הוביל את המטען לבית בן דודי, יוסף בוכּבינדר. כשמניתי את הכסף עוד פעם מצאתי בו מאתים רובל יותר על הסכום הקצוב. לקחתי סבל והובלתי את הכסף חזרה אל הסוחר באראך, והראיתי לו על הטעות בחשבון. אבל הוא שח לי, שהפדיון בבית מסחרו היה כל כך גדול, שלא אפשר לעשות חשבון ולדעת את מצב הקופה, והראה לי חדר עם ארגזים ממולאים מטבעות כסף רוסי, שהוא עצמו לא ידע את מנינם. בשכר טרחתי החליף לי הסוחר את מטבעות הכסף בשטרי נייר, ומכר לי כמות גדולה של נייר לעשיית נרתיקים, שהרווחתי בזה סכום כסף גדול. נסעתי לזלוטשוב ושלמתי במחיר הנייר, ואחר ההוצאות נשאר לנו סכום של ריוח הגון. הנייר הבולגרי שלקחתי הביתה גזרתי במכונותי וארזתי אותו חבילות קטנות, מאה דפים וחמשים דפים כל חבילה, בתוך קופסאות מאה חבילות לכל קופסא. הסחורה רכשה לה שם טוב, עד שהעסקתי בעבודה עשרה אנשים, ותוצרת הפירמה „פאריס" נמכרה בכל הארץ, ועד פנים רוסיה הגיעה. כמוני בגלינא עבד בן דודי בזלוטשוב. משתי הערים האלה יצאה הסחורה, ויכולים היינו להתעשר, לולא שרפו הרוסים את בית החרושת בסאסוב על כל מחסניו. בכל זאת היתה לי פרנסה בריוח וחסכתי סכום הגון. כך נמשך העסק הזה עד חזור הצבא האוסטרי.

באותו זמן קבלתי מכתב מהרב ר׳ מאיר שפירא, שהיה אז בטרנופול, ובו הודיע לי שאשתי ובני נמצאים בווינה. שמחתי מאד וכתבתי מכתב להד״ר אשר, מנהל הקוראטוריום של מוסדות הבארון הירש, בווינה, ובקשתיו לתת לאשתי חמשים כתרים על

חשבוני. הוא מלא את בקשתי, שלח לבקש אחרי אשתי ומסר לה את הכסף, וממנו נודע ללאה אשתי, שאני ובתי חנה נמצאים בגלינא.

בכלל היה המצב בימי הכבוש הרוסי טוב מאד. בימים הראשונים סבלו הרבה מהחיילים. אך כשנכנס המשטר הרוסי השכין סדר בארץ. הוטב המצב הכלכלי, כי הוכנסו הרבה צרכי אוכל, קמח בשר ושומן, ובזיל הזול. עם הרוסים באו סוחרים חשובים והביאו סחורות רבות אתם מרוסיה והפיצו את הסחורות בכל ערי גליציה. באו עסקנים יהודים מרוסיה ויסדו בגליציה ועד מרכזי להצלה ותמיכה, בשביל אלה שסבלו בעקבות המלחמה, והעסקן דוד רובינצההל מלבוב היה הרוח החיה בועד הזה, מקודם מזכיר ראשי ואח"כ ראש הועד. תמיכה נשלחה לכל עיר ועיר בשביל הנצרכים. בעירנו נוצר סניף לועד הזה, ואני הייתי חבר הועד. אך העבודה התרבותית היתה מקופחת מפני קרבתנו לחזית.

בעירנו היתה תנועה גדולה של צבא, ועלינו היה לעמוד על המשמר מפני הגזלנים והחמסנים שרבו בלילות. סבלתי הרבה, כי ביתי היה בפרשת דרכים, וכמה פעמים הייתי בסכנה מפני ההתנפלות על בתי השכנים, שהיו רובם נשים וילדים, כי ראשי המשפחות היו בחזית המלחמה, ואני עמדתי להציל אותם. היו ימים שלא יכולנו לצאת מביתנו אפילו בשבתות, להתפלל לבית הכנסת, כי הדרך לבית הכנסת היתה בחזקת סכנה. ביחוד סבלנו הרבה, כשנחלו הרוסים מפלות בחזית גליציה. בברחם לרוסיה חיפשו בכל בית נשק וגם חפשו בבגדים, ולקחו מה שמצאו, כסף, שעונים, וכו'. בביתי נפצו את כל השמשות של החלונות והייתי נאלץ לסתמם בקרשים.

פעם בא לביתי קוזאק אחד לבקש נשק. בקשתי דרכים כיצד ליפטר ממנו ואמרתי לו בלשון בקשה, שוודאי גם הוא בעל בית כמוני, ויודע הוא שאין כאן נשק, ולמה יבוא להפחיד את ילדי. בשמעו את דברי נתרכך מעט, ומכיון שלא רצה לצאת מן הבית בלא כלום, בקש ממני טה. ברצותי ליפטר ממנו אמרתי לו, שבחפץ לב הייתי נותן לו טה, אלא שאין בבית לא טה ולא סוכר ולא עצים לבשל. הוא יצא מן הבית וחזר אחרי זמן קצר ובידיו עצים, סוכר וטה. הוכרחתי

להכין לו טה. וכשהגישו לו את הטה לא רצה לשתות, עד שנשב כולנו אל השולחן ונשתה אתו. וישבנו אתו אני ובן יחזקאל ואמו והילדים. תוך כדי שתיה אמר לנו, שמכיר הוא בנו שאנו ישרים, אלא שיש יהודים מרגלים לצבא הגרמני, והוא עצמו ראה איך תולים יהודים כמרגלים. הוא אמר שצר לו לראות אותנו במצב רע, שאין לנו מה לאכול. אח"כ הלך וחזר כעבור שעתיים בידים מלאות בשר ושומן חזיר, ואמר שמביא הוא לנו מה לאכול. לא ידענו מה לעשות במתנה זו, וביחוד חנטשי, אמו של בן יחזקאל, לא נתנה לו להניח את הבשר על השולחן, שלא יטרף. אני הסברתי לו שאין אנו יכולים לקבל מתנתו, והודיתי לו על טוב לבו. בקושי נאות לקבל את הבשר חזרה, והלך. אבל בערב חזר שוב והביא לנו עגל חי, ואמר שיכולים אנו לשחוט את העגל לפי חוקי דתנו. גם בפעם הזאת הייתי אובד עצות, כי ברור היה לי שגזל את העגל ממי שהוא. אמרתי לו, שהילדים מפחדים מהעגל ושיואיל לקחתה. הוא העמיד את העגל ברפת השכן, עד שמי שהוא גנבו משם.

ביום הששי א' באייר תרע"ה הכריזה מפקדת הצבא בכל העיר, שעל כל הגברים לבוא אל בית העיריה, איש איש בידו אֶת או גרזן. חיילים סובבו וחפשו בבתים אם לא נשאר מישהו. בעיריה הודיעו לנו, שעומדים אנו תחת השגחת הצבא, ועלינו לחפור חפירות הגנה בשבילו נגד חיל אוסטריה הקרב. וכך הובילו אותנו לכפר פרנויוף הסמוך לעיר, ללון שם. בבוקר יום השבת הובילו אותנו למקום אחד על יד היער ובית המשרפות ללבנים. סימנו את המקום לחפור תעלה גדולה, ופקדו את היהודים עשרות עשרות, ואחד אחד על כל עשרה להשגיח על העבודה. המשגיח היה אחראי לעשרה אנשיו, והוא היה סופג מכות, אם הללו לא מלאו את מכסת עבודתם. בגורלי עלה להיות אחד המשגיחים. והיה זה מחזה נורא, כיצד יהודים לבושי בעקעשיס עומדים בשבת ומתפללים כשהאֶת בידם, והמשגיחים השגיחו לראות אם הקצין הולך, וכשקרב הלה החלו לעבוד למראית עין. בשבילי היה זה צער כפול, כי בתי חנה נשארה בודדת בבית בלי אב ואם. גם צפורה וחנטשי הסתובבו בין החיילים בלי שום

השגחה, ויהא עוד עסק ביש, אם יכנס בינתים הצבא האוסטרי, כי הם ישארו באוסטריה ואנחנו ברוסיה. במצב זה השגחתי על הפועלים שלי. פתאום באה פקודה, להתרחק מהמקום שעמדנו בו, למקום אחר, ורעמי התותחים של האוסטרים נשמעו והתגברו בכל שעה ושעה. החלה מנוסת הצבא הרוסי. גם אנחנו ברחנו עם הצבא ואתנו המפקדים על עבודתנו. הבהילונו לברוח מפני סכנת התותחים, ובדרך התערבבנו בין הצבא ולא ידעו מה תפקידנו. הם שאלונו אם שבויים אנו או מרגלים? אחרי כמה שעות של בריחה נחנו מעט. פתאום ראו שחוט טלפון הצבאי, הנסרח לאורך הדרך על גבי קרקע, נקרע, את האשמה גוללו עלינו, והיינו בצרה גדולה, כי נתיקת טלפון צבאי ענשה ביריה. המפקד כעס מאד. ואנחנו עמדנו לבקש על נפשנו. גם תהלים אמרו והתפללו לה' שיצילם מצרה זו. עד שבא קצין והודיע, שמתוך כדי רכיבתו נתקה סוסתו את חוט הטלפון — וניצלנו.

אבל האוסטרים לא הרפו. הם התקיפו את הרוסים והללו נסו ממקום למקום, ואנו בתוכם, עד שבאנו לכפר מיטולין, בדרך לזלוטשוב. זה היה כבר לפנות ערב. היינו עיפים מאד וישבנו לנוח ולהתיעץ, כיצד לצאת מצרה זו. בינתים נודע לנו, שיש החלטה לשלוח אותנו לרוסיה. התחלנו לטכס עצה מה לעשות. והיות שהמפקדה של הצבא ישבה בכפר, נועצנו ביהודי הכפר ובחיילים היהודים, ומצאנו דרך לקצין גבוה של הצבא. הוא קבל מאתנו 300 רובל, והביא לנו פקודה חתומה בידי המפקדה הראשית, שתמה עבודתנו ושאנו חפשים. אין לשער את שמחתנו, כשקבלנו פקודה זו. ואחרי שפרע כל אחד מאתנו מנת חלקו, שבנו בשמחה הביתה. באותו כפר פגשתי את הקוזק „שלנו", והוא מסר לי דרישת שלום מבני ביתי. כשחזרתי הביתה ספרה לי חנטשי אמו של בן יחזקאל את פרשת השוד ששדדו הקוזקים בעירנו. הם באו גם לביתי, אלא שהקוזק ההוא ניצב על פתח הבית ורובהו בידו והכה את הגנבים על ימין ועל שמאל, ולא נתן לאיש לנגוע בשום דבר. יום לפני כן יצא הצבא הרוסי את העיר ונשארו רק משמרות. הרגשנו שבא סופה של רוסיה בסביבתנו.

היתומים קרוביהם לביליץ. אלו שקרוביהם לא הסכימו, נשארו אצל קרוביהם בעיר, ולאלה נתתי את כל החפצים שלהם והמטה וגם מזונות שהיה במחסן.

הנסיעה היתה על חשבון הצבא. ביום ב, שמונה עשר בספטמבר 1916 שלחה לנו המפקדה עגלות, והובילו אותנו עם כל הארגזים לתחנת הרכבת זאדבורזע, מקום שם כבר חכו לנו שלשה קרונות לנסיעה וקרון אחד בשביל החפצים. סדרתי את הילדים בתוך הקרונות, שתהיה נסיעתם נוחה. נסענו עד לבוב, ושם חכינו עד שבאו היתומים מפרומישלאני לנסוע יחד אתנו לביליץ. המפקדה הראשית הודיעה לכל תחנות הרכבת ע"ד הנסיעה שלנו, ובכל תחנה ותחנה באו קצינים ורופאים לבקר אותנו ולשאול בשלום הילדים ונתנו לנו לאכול ולשתות, מכל מה שדרשנו, והודיעו גם לתחנות אחרות להכין אכילה כדרישתי, מאכלים שהם בחזקת כשרות: לחם גבינה, חמאה, סרדינים, פירות, טה וקפה.

ביום שלישי בשבת אחר הצהרים באנו לביליץ. בתחנה אחת לפני ביליץ עלו אל הרכבת המנדב מר ברטהאלד (דוב) שמחוביץ ואשתו אננא (חיה). הוא היה גבוה משכמו ומעלה מכל העם, אישיות חשובה בביליץ, עשיר גדול (בעל בית מאפיה ללחם במכונות חשמל ובית חרושת למנורות חשמל), ראש הקהל, חבר מועצת העיריה, והיה המספיק הראשי של הלחם בשביל הצבא שבביליץ והסביבה. הוא הציג א"ע ואת אשתו לפני ואני הצגתי אותם לפני הילדים. הם חבבו את הילדים ומר שמחוביץ לקח את הקטן שבילדים על ברכיו ונסענו יחד עד תחנת הרכבת ביליץ. ברציף התחנה חכו לנו קצינים מהמפקדה הראשית בביליץ עם הגנרל בראש, חברי מועצת עירית ביליץ, ראשי הקהלה וחברת נשים.

כשיצאנו מהרכבת כבדונו הקצינים כבוד צבאי וצלמו אותנו. נתבקשנו לאולם התחנה מקום שהיו ערוכים שולחנות עם טה וממתקים. הילדים ישבו מסביב לשולחנות ונהנו, והמזומנים עמדו ושרתו את הילדים. רושם טוב עשו עליהם הילדים שלנו בשבתם בסדר ובנמוס, האדון שמחוביץ הציג אותי לפני הקהל, וכולם לחצו

את ידי בהבעת תודה. הטקס נגמר. ע"פ פקודתי עמדו כל הילדים שוב בשורה ויצאו בסדר מן האולם. קהל גדול עמד בחוץ והביט עליהם. (נודע לי אח"כ שעל בואם נכתב גם בעתונים היומיים). בחוץ חכו לנו עגלות. סדרתי אותם ונסעו כולם יחד לבית היתומים לכפר ארנסדורף (בפולנית יאוואָרזע). אני ומשפחת שמחוביץ נסענו יחד מאחרי הילדים.

כשבאנו שמה כבר היו שם כל החפצים, הילדים היו עיפים, האכלנום והשכבנום לישון, אני נסעתי עם משפחת שמחוביץ לביליץ, כי הזמינו אותי להיות אורחם. בביליץ היה להם בית גדול ועל יד הבית חצר, ובה בתי חרושת הנזכרים. בתוך הבית ניכר רוב גדלם ועשרם. בבוקר נסענו שוב לארנסדורף. בקרתי את כל החדרים, ועוד נשארו דברים רבים לסדר ועזרתי בסדורם, כמו כן גמרו את בנין בית הכנסת. המקום הוא אחד היפים שבסביבה. הרי הבסקידים סובבים את הכפר והאויר מצוין. על פי בקשת האדון שמחוביץ והילדים נשארתי עוד לכמה ימים עם הילדים. האדון שמחוביץ ואשתו הזמינו אותי לבוא לביתם עם משפחתי, אם נצטרך לנוס ולהמלט מפני הרוסים.

בשבת היתה חנוכת בית הכנסת וגם חג בר מצוה לאחד מהילדים, ובאו הרבה אורחים מהעיר והכפר גם מהמפקדה הראשית. השמחה היתה רבה, כולם כבדו אותי בהביעם לי תודה בגלל עבודתי למען היתומים, ואני השיבותי להם, בנאום קצר, בשמי ובשם הילדים, והודיתי למשפחת שמחוביץ ולמתעניינים ביתומים, ובקשתי את הילדים להשמע למחנכים ולזכור תמיד את אלו שהתעניינו בגורלם. בביליץ הכרתי גם את הפרופיסור ד"ר מיכל ברקוביץ, שהיה מזכירו הפרטי של הד"ר הרצל ז"ל. בהשתדלות הד"ר קורקיס היה בא בכל שבוע לבית היתומים ונתן שעור לילדים הגדולים, בהסטוריה היהודית ועוד, בלי קבלת שכר. הוא הזמין אותי לבקרו בביתו, ומאותו זמן היה קשר ידידות בינינו, וכל פעם שהייתי בביליץ בעסקי מסחר, בקרתי אותו בביתו. כעבור שבוע ימים חזרתי הביתה.

„סדר" לחיילים

בישיבת הועד גליתי את דעתי, כי חפצי להסתלק מכל העבודות הצבוריות והעסקנות ולדאוג לביתי. אך הועד לא נתן לי, ובדברי שידול הכריחו אותי שוב לנהל את המטבח ולהתענין בחיילים היהודים ששהו בעיר ובסביבה, אלה שלמדום את תרגילי המלחמה, טרם יישלחו אל החזית.

כשחזרתי מארנסדורף העברנו את המטבח לתוך העיר לביתו של יחזקאל סטאלער. הרב ר' מאיר שפירא, שחזר בינתים לעירנו, נכנס לגור בבית שהיה ברשותנו קודם, הוא בית גרינברג. העבודה במטבח התפתחה יפה, כי הורגש בעיר מחסור בצרכי אוכל, ורבים נהנו מהמטבח, וגם מהחיילים היהודים באו רבים לאכול במטבח. בצבא נתרבו היהודים ממקומות שונים מסטרי, דרוהוביץ, בולוחוב, טורקא, ועוד, ורבות טפלתי בהם, ורבות השתדלתי אצל הקצינים והרופאים לטובתם, בינתים נתקרב חג הפסח (תרע"ז), ורבה היתה הדאגה איך לסדר מאכלים כשרים לפסח בשביל כ"כ הרבה חיילים יהודים, שהיו קרובים לאלף איש.

אפרים כ"ץ ואני נפגשנו עם קצינים יהודים מהמפקדה, לדבר עמם בענין זה. הם יעצו אותנו ללכת לראש המפקדה, שהיה אוברסט, לבקש ממנו: א) לשחרר את היהודים מן הקסרקטין לימי הפסח, ב) לסייע בידינו להשיג צרכי אוכל בשביל החיילים לפסח. ואכן קשה היה מאד להשיג מזונות בימים ההם. האוברסט קבל אותנו בסבר פנים יפות, ותיכף ניתנה הפקודה הדרושה לשחרר את היהודים למשך שלשה ימים. בנוכחותנו קרא אליו את קצין ההספקה, ואמר לו שישמע לדרישתנו ויעזור לנו, עד כמה שאפשר להשיג את המזונות הנחוצים לנו. דרשנו כמה דברים: לתת לידינו את דמי ההוצאות לאכילת שלשה ימים, לשחוט לצרכנו כמה בהמות ע"י השוחט שלנו ולמכור לנו את הבשר, לתת לנו חטים לטחון קמח ושאר צרכי מזון הנמצאים במחסן שלהם, לקנות בשבילנו ע"י הצבא תפוחי אדמה, ביצים ועוד, במחירי הצבא, להשאילנו כלים חדשים להשתמש בהם בפסח, וכדומה.

הקצין, שהיה יהודי, עזר לנו בכל כוחו. למחרת קנה חטים ושלחם ישר לטחנה לטחון קמח, וגם תפוחי אדמה, סלק וביצים קנה, הכל במחיר זול. אפו את המצות והכניסו אותן לחדר סמוך למטבח, חדר מלא מצות. ערב הפסח שחטו חמש בהמות ונתנו לנו את הבשר הכשר עם השומן, הכל ביד רחבה, כמו כן השאילונו כמה מאות צלחות, כפות ומזלגות, חדשים שעדין לא השתמשו בהן. הרבה עזר לי הרב ר' מאיר שפירא בהכשרות הכלים והמטבח, שפסק בהרבה דברים להקל.

וביום לפני ערב פסח התנדבו הרבה צעירות מעירנו לקלוף תפוחי אדמה ולעזור במטבח. מהמפקדה הראשית יצאה הפקודה לשחרר את החיילים היהודים לשלשה ימים, ומכל גדוד באה הודעה על מספר החיילים שיבואו אלינו לאכול בפסח. ומכיון שלא היה בעיר אולם גדול, חחלטתי בהסכמת הרב, לערוך את הסדר בקלויז. נקו ורחצו את השולחנות והספסלים וכסו את השולחנות בניר לבן. המטבח היה כמו בית חרושת: בשלו ואפו שיהא הכל מוכן לזמן, גם יין קניתי, ובערב פסח בשעה שתים עשרה בצהרים נהרו פלוגות, פלוגות חיילים מהגדודים בעיר והסביבה עם פתקאות אל המטבח לקבל אוכל, והיו יותר משש מאות איש, כי חיילים רבים נסעו לביתם לפסח. כל אחד קבל תיכף את ארוחת הצהרים באולם האוכל של המטבח, ארוחה שמנה שלא ירעב עד הערב, וטה לשתות כמה שחפץ. כדבר הזה נהגו גם עם החיילים היהודים השבויים שנמצאו בסביבה ובעיר.

בשביל הערב העברתי את כל המאכלים לעזרת נשים, כדי להביא משם את המנות דרך החלון לאולם, בקלויז סדרתי שולחנות עם ספסלים לאורך ולרוחב, ובצד הכותל המזרחי העמדתי שולחן גדול, לסדר עליו את הסדר. בקשתי את אשתי שתסכים שנסדר הפעם את הסדר יחד עם החיילים בקלויז, והביאו לי לשם את הכרים לעשות את ההסבה. אחר התפלה, כשיצאו המתפללים, ישבו החיילים ליד השולחנות. על יד הדלתות העמדתי שוטרים, לשמור, שלא יכנסו אלא אנשי צבא בלבד. סדרתי סדרנים לשמש בזמן האכילה. כל

רוב אנשי העיר מהמחלה. הבטיחני לעמוד לצדי ככל האפשר, ותיכף התחלנו לדבר ע"ד תכנית, איך לסדר את הדבר, והחלטנו לקחת לשם כך את בנין בית הספר מיסודו של הבארון הירש, לאסוף לשם מטות כמה שאפשר יהיה לקבל בעיר, ושלח לי נגרים מבין החיילים עם עצים להכין עוד מטות. גם שלח חיילים לנקות היטב את בית הספר, ונתן לי עשרים שמיכות מהצבא ועגלה מלאה קש למלא מזרונים בשביל המטות. אף השתדל במפקדה הראשית והבטיחו לו לתת לנו זמן ידוע יום יום לחם ושאר צרכי אכל — לא מבושלים — בכמות הנחוצה לכלכל עשרים חיילים.

אני אספתי את היתומים לבית הספר הנ"ל מאה ועשרים במספר, ילדים וילדות בגילים שונים עד גיל 14 שנה. נורא היה לראות את פני האומללים הללו. מוזנחים מאד, קרועים ובלואים ורעבים. ראשם מוכה שחין, וצרעת פורחת בעורם מכף רגלם ועד ראשם, וכולם חשים בקיבתם. הד"ר פריינד שלח שני רופאים לבדוק את מצב בריאותם. בדין וחשבון שמסרו הרופאים הודיעו, כי יש לקוות שאחרי טפול טוב ישאר חלק מן הילדים בחיים, מלבד זה היו פראים מאד וחסרי כל חינוך. אין להעלות בכתב את מעשי הקונדסים מזמן הראשון והצרות שסבלתי מכל אחד וכולם ביחד. כשקבלתי למענם את מנת האוכל הראשונה מאספקת הצבא בלעוה כזאבים, וזה הוסיף לקלקל את קיבתם. הוכרחתי לסדר מחסן סגור לצרכי אוכל. קודם כל התחלתי לרפא אותם ממחלת הצרעת והשחין. בכל יום ויום הלכתי עמהם אל בית החולים הצבאי, והרופאים נתנו לי תרופות לרפא אותם בבית. תוך כדי מגעי ומשאי עם הילדים החולים העברתי את מחלת הצרעת לבתי חנה תחי' והיא סבלה מזה הרבה.

למרות זאת שפעולה זו עשתה רושם טוב בעיר, נשארה כל העבודה רק על שכמי באין עוזר לי. אחר כך באה אלי הגב. איטע מעהלמן והתנדבה לעזור לי בעבודתי, ואף עזרה לי הרבה מאד. ראשית עזרה לי בטפלה בבתי חנה לרפא אותה ממחלת הצרעת. היא בקרה אתה בכל יום אצל הרופאים שטפלו בה, והשגיחה עליה, עד שנגאלה מהצרה הזאה. וחוץ מזה הלכה אתי אל הקצינים, ובקשה מהם להוסיף

צרכי אוכל ונדבות בשביל בית היתומים. כמו כן הלכנו יחד אל ד"ר פריינד בענינים שונים. והוא גם מסר סכום כסף, שאסף בין הקצינים, כדי לקנות עוד חפצים לבית היתומים. על קיר הבית הדבקתי שלט ועליו הכתובת: „בית יתומים לנגועי מלחמה" אך קולעת יותר היתה דעתו של בן־יחזקאל שיש לכתוב על השלט „בית לחברת פראים". בזמן הראשון היה זה באמת אספסוף נורא.

אני קבלתי רשות ממפקדת מחנה הצבא לנסוע ללבוב כדי לקנות עוד מטות ושמיכות, כלים וצרכי אוכל שלא היו מצויים בעירנו. בעירנו היתה תחנות הצבא לאספקת החזית (עטאפען־קאמאנדא). מפקדה צבאית זו כל עניני העיר והסביבה היו תחת השגחתה, וכל הענינים הכלכליים והאדמיניסטריביים נחתכו על פיה. רשות היתה בידה לקחת מהאכרים את כל תבואותיהם ואת משקם החי ולשלם במחיר שנקצב ע"י מפקדת הצבא. אסור היה לכל אדם לצאת את העיר בלי רשותה, וזקוקים היו לקבל ממנה רשות ודרכיה לנסוע למקום ידוע למשך זמן ידוע. במפקדה זו הכירו אותי היטב, והיו קוראים לי, כפי שהזכרתי, בשם „קולטוס־פרעזידנט" (ראש הקהל). אני קבלתי את הפאסירשיין (תעודת נסיעה) ועל פי פקודתם ניתנה לי עגלה לנסוע ללבוב. הרכבת היתה רק לרשות הצבא. נסע אתי פקיד נוצרי, קומיסר בבית המשפט.

כשבאנו ללבוב עמדו משמרות של צבא ובדקו כל אדם וניירותיו. באותו יום היו על המשמר חיילים אונגרים, שלא ידעו לקרוא גרמנית. הם קראו אותנו אל המשרד לבדוק את תעודות הנסיעה, ומתוך איזה בלבול אבדו אצלם ניירותינו. בינתים באו חיילים אחרים על המשמר והראשונים הלכו. אנחנו חכינו לתשובה, וכשדרשנו את הניירות לא קבלנו תשובה ברורה. והסוף היה שהובילו אותנו אל המפקדה העליונה יחד עם גנבים וגורחים מן הצבא, בתור אנשים שנתפסו בלי ניירות. משם—אמרו — ישלחו אותנו אל מחנה הריכוז הצבאי באונגריה לעמוד לבדיקת הצבא, ואם ימצאו אותנו בלתי מוכשרים, ישלחו אותנו לביתנו.

הייתי מיואש ולא ידעתי מה לעשות. עלינו היה לחכות, עד שיבוא

חברי הועד (מימין לשמאל)

אפרים כ"ץ, ד"ר י. קורקיס, גב' לינדנבוים, גב' זננזיעב, מ. בן יחזקאל (הלפרן), אשר כורך (בוכבינדר)

קצין המשרד לחתום על הניירות, לשלוח אותנו מלבוב למקום הנ"ל. שלחתי מכתב ע"י שליח לבן דודי יוסף בוכבינדר והודעתי לו ע"ד המצב שאני נמצא בו. הוא בא עם אשתו, אך לא יכלו לעזור לי במאומה, ובכן ישבנו וחכינו לבואו של הקצין שהיה בבית קפה, והשעה—אחת בלילה. פתאום ראיתי כי בא התליין (היתה לו דרגא של פעלדוועבעל—סרג'נט—) של הגדוד שעמד בעירנו, והוא הביא את הדואר של העטאפען־קאמאנדא אל המפקדה בלבוב. הוא נגש אלי ושאל למעשי כאן. ספרתי לו את כל המאורע ואת סכנת השלוח לאונגריה. הוא נרתע לשמע הדברים והבטיח שישתדל במפקדה שבעירנו להוציאנו לחפשי. ידעתי שזה עסק ביש, נוח להכנס וקשה להמלט, ובקשתי ממנו שישתדל כאן במקום. בשעה שתים בלילה בא הקצין, וקפיטן היה. התליין נגש אליו, מסר לו את המכתבים, והגיד לו את כל הענין, ואמר לו כי אני משרת את הצבא כראש הקהלה. והם יסבלו אם אני לא אהיה בעיר. וכל המקרה אינו אלא טעות, כי הוא בעצמו כתב את הפאסירשיין בשבילי. הקפיטן לקח את הניירות שלנו לידו והביט בהם, ואחר כך אמר, כי זכות גדולה היא לנו שאדון זה מעיד עלינו, ונתן לנו פאסירשיין לחזור לגלינא. הלכתי עם בן דודי ואשתו לביתם ולנתי שמה ובבוקר קניתי את כל החפצים והלכתי אל העסקן, בן עירנו, מר דוד רובינצאהל, שהיה המזכיר הראשי של ועד ההצלה בלבוב, ספרתי לו ע"ד המגפה שהיתה בגלינא ועל דבר בית היתומים שסדרתי בשביל היתומים לנגועי מלחמה. הוא הבטיח לי להתענין ולעזור עד שידו מגעת. ובאמת עזרו בהרבה הוא וד"ר קורקיס. שבית היתומים יוכל להתקיים. ונסעתי הביתה עם החפצים שקניתי.

כשבאתי העירה מצאתי את העיר ריקה מגברים. המפקדה הצבאית הכריזה בינתים חובת גיוס על כל הגברים מבן 20 עד 50, הובילום לפרומישלאני, ומשם הסיעום ברכבת ללבוב, להבדק לעבודת הצבא. אני סדרתי הכל בבית היתומים ומסרתי את הנהלת הבית לאיטע מעהלמן והתכוננתי לנסוע ללבוב, להבדק יחד עם כל יהודי עירנו. כאשר נודע הדבר להאובר־שטאבס־ארצט ד"ר פרייגד, שלח לקרוא

לי ואמר לי, שלא אסע ללבוב, אלא שאשאר בגלינא. כשהעירותיו על הסכנה הצפויה לי, אם לא אמלא את חובתי ללכת לבדיקה, צחק לי ואמר, שהוא יסדר למעני כתב שחרור („ענטהעבונג") מעבודת הצבא ושום עונש לא יהא צפוי לי. (חוק ה„שחרור" ניתן בשביל אותם האנשים שאין הצבור יכול לוותר עליהם). אני לא הבנתי עדיין כראוי את המונח „ענטהעבען" (שחרר), שנודע אחר כך לכל יהודי ונוצרי בארצות אוסטריה, וגם ניצלו אותו היטב בימי המלחמה, והודות לו נעשו המונים, המונים פקידים, פרנסים, רבנים, שוטרים וכדומה... לא שמעתי אפוא בעצת ד"ר פריינד ונסעתי ישר ללבוב.

כשבאתי ללבוב הלכתי תיכף לבקש את אחי צבי, שבא יחד עם המתגייסים ללבוב. אבל כמה יהודים מעירנו שפגשתי בהם ושאלתים אודותיו, לא השיבוני תשובה ברורה, ומשונה היה הדבר, שהרגשתי בפניהם, כי מסתירים הם איזה סוד. אחר כך נודע לי מפי גיסו מיכל ריינהארץ, שאחי צבי חלה בדרך והקיא הרבה ולקחו אותו בלבוב לבית החולים. הלכתי לבקשו בבתי חולים צבאיים ופרטיים ולא יכולתי למצוא אותו. לא ידעתי פשר הדבר. הלכתי לבית החולים היהודי, ושם הודיעו לי, כי לפני רבע שעה הובא מת אחד בשם כזה. התעלפתי בו במקום לשמע הבשורה הנוראה. טפלו בי עד ששבה אלי רוחי, ואחר כך הלכתי למקום שהיו בו יהודי עירנו, והודעתי להם את דבר האסון. לקחתי את הטלית שלו, שלקח עמו לדרך, והלכתי לסדר את הלויה, ורוב בני עירנו עם בני משפחתי בלבוב הלכו ללוות את אחי ז"ל לבית החיים. זה היה ביום ד' א' דר"ח אלול תרע"ה. כשחזרתי מבית החיים כבר היה לילה. את קבלת אבל השבעה נהגתי בבית בן דודי יוסף בוכבינדר בלבוב.

בבוקר היה עלי ללכת להבדק לצבא. וסדר הבדיקה כך היה: נכנסו לחצר גדולה וסגורה ומשמר של חיילים ממונה עליה. בבית ישבה ועדה צבאית לבדיקה, וכל מי שנכנס ונמצא ראוי לשרת בצבא לא נתנו לו לצאת משם, ושלחו אותו תיכף עם הטרנספורט לאונגריה אל המחנה. שם למדום תרגילי מלחמה ושלחום ישר אל החזית. לבי

היה מלא צער וכאב, גודל האסון שקרה לי במיתתו הפתאומית של אחי היחיד דיכא אותי עד עפר. הוא השאיר אחריו אלמנה ויתומים בעירום ובחוסר כל, באין מי שידאג להם. ואני? מי יודע לאן אני הולך? אשתי וילדי במרחקים, ובבית השארתי את בתי הקטנה חנה תחי' באין משגיח ובאין עוזר ותומך. והיתומים האמללים שהשארתי בבית המחסה — מה יהא עליהם?

בלב כואב הלכתי לבדיקת הצבא. קרובי יוסף ואשתו הכינו לי צידה לדרך וחפצים, שחייל טירון צריך היה לקחתם עמו לדרך. קבוצות של שלשים, שלשים נכנסו להבדק, ועל פי רוב נתקבלו כולם. ונפלא היה הדבר: מאנשי הקבוצה שהייתי בה נתקבלו עשרים ושמונה איש, ורק שנים שוחררו: בן יחזקאל ואני. זה היה נס מן השמים! — כשחזרתי לגלינא אמרו לי בני העיר, שידעו בבטחה שאחזור משוחרר, כי כל העיר התפללה בעדי. כשחפצתי לצאת מהחצר, לא נתנו לי ללכת. כי המפקדה צריכה היתה להחזיר את המשוחררים למקום שמשם באו, לפרומישלאני. חכיתי עד לפנות ערב, אח"כ הובילו אותנו אל הרכבת, תחת משמר צבאי. בתחנת הרכבת אמר לי בן יחזקאל, שהוא מרגיש את עצמו ברע, הוא חש דקירות בצדו השמאלי וחומו עלה. שלחתי חייל מכיר לקנות בבית מרקחת תחבושת חרדל, וכשנכנסנו לקרון השכבתי אותו על ספסל, חבשתי את התחבושת וכיסיתי אותו במעילי. הוא הזיע כל הדרך. לפרומישלאני באנו בחצות הלילה, הלכתי לבית חמותי והשכבתי את בן יחזקאל במטה, ועד הבוקר הוטב לו. מפרומישלאני נסענו תיכף לגלינא, בעיר כבר ידעו על מקרה מות אחי ז"ל.

כא. עבודות צבוריות בימי מלחמה

שיפורים פנימיים בבית היתומים

כשחזרתי הביתה, התמסרתי עוד יותר ליתומים. העברתי את בית היתומים לביתו של ר' אברהם מעהלמן, שנתן לי רשות לכך. זה היה בית גדול עם הרבה חדרים וחצר גדולה ומחסנים. טפלתי הרבה

ברפוי הילדים, רחצתי אותם וגלחתי בעצמי את שערות ראשם, כי הסַפָּר לא רצה לגלחם מפני השחין והזוהמה שבראשם. לקחתי מבשלת למטבח, וגם עוזרת לכביסה ולנקיון הבית, אך המצב הכספי הלך ורע, כי באה מפקדה חדשה ולא חפצה לתת יותר את התמיכה של צרכי אוכל. וגם איטע מעהלמן פסקה מלהתענין, ובקרה בבית רק לעתים רחוקות, התגברתי על הקושי הזה, כי מכיון שחסכתי במשך הזמן במזונות, לא בא שום שינוי במשק בית היתומים, אבל המחסור בכסף מורגש היה. השאלה נפתרה על ידי השתדלותו של העסקן מר דוד רובינצאהל בלבוב והשתדלותו של הד"ר יעקב קורקיס בווינה. הם השפיעו על חברת „אליאנס" בווינה ושלחו שליח מיוחד, את האינספקטור ד"ר אנגלנדר, לבקר במוסד. הוא בא והמוסד מצא חן בעיניו, והקציבו סכום כסף בצורת תמיכה חדשית שהיינו מקבלים אח"כ כסדרה להחזקת בית היתומים וגם למטבח העם. בספר השנה שלהם נדפסו תמונות מבית היתומים עם מאמר בשבח המוסד.

הילדים התפתחו יפה, מצב בריאותם הוטב. הזמנתי בשבילם מלמד, את ר' ראובן לייטנר, שלימד את הילדים והילדות, כל אחד כפי גילו: תפלה, חומש ותנ"ך והתפלל אתם בכל יום, בוקר וערב. כשנפתח בית הספר הממשלתי, שלחתי אותם לבית הספר והשגחתי שיכינו את השעורים. העזרה מצד הצבא הצטמצמה בזה, שנתנה לי רשות לקנות בכספי בית היתומים תבואה ולטחון אותה בטחנה של קמח וכמו כן גם לקנות שאר צרכי אוכל כפי מחירי הצבא. בזה חסכתי הרבה כסף, כי כל צרכי האוכל נמצאו תחת השגחת הצבא. גם עצים הכינותי בעזרת שלטונות הצבא. וכדי שלא יהיה לי מחסור בצרכי אוכל, סדרתי מחסן והכינותי מזונות מכל המינים לרוב, שיהיה מלאי מוכן עמדי בכמות גדולה. כי החשש לרעב לא פסק, ולא חפצתי שהילדים יסבלו. היתה לי בזה האפשרות לשלוח חבילות מזון לווינה בשביל אנשי עירנו שסבלו רעב, וגם בעיר תמכתי בנצרכים לצרכי אוכל.

בינתים גדל זרם הצבא בעירנו. כל יום התחלפו הגייסות, אלה נכנסו

ואלה יצאו אל החזית. קבלתי פקודה מהמפקדה להוציא את הילדים מהבית, כי הצבא זקוק לדירה בשביל המפקד החדש. כך עקרנו את דירתנו לביתו של קומיסר בית המשפט, מר יצחק גרינברג. זה היה בית גדול ומרווח מאד, בן שתי קומות, עם גן גדול, והסתדרנו בבית הזה באופן יפה מאשר בקודם. סדרתי גם חדר אמבטיה וחדר מיוחד בשביל ילדים חולים, והיה לי בית מרקחת קטן, ובו רפואות שלא היו בנמצא בעיר בימים ההם, ובעצמי רפאתי את הילדים החולים. כך נשארו כולם בריאים וב״ה לא נעדר אחד מהם.

במשך הזמן בא שינוי גדול בחנוך הילדים, השפעתי עליהם היתה גדולה, ונעשו כולם מסודרים, מנומסים ומלובשים כהוגן. לכל אחד מהם היו שתי חליפות, אחת לימות החול ואחת לשבתות וימים טובים. ששה זוגות לבנים היו לכל אחד ואחד, גרבים, שני זוגות נעלים, שני כובעים, הכל בצבע אחד. בחדר הרחצה היה לכ״א שקית שהיו בה מגבת, מסרק, מברשת לשינים וסבון. היה גם חדר למלאכה עם שתי מכונות תפירה, והילדות תפרו את הלבנים החדשים ותקנו את הישנים. בחדרי השינה היה נקיון וסדר למופת. בחדר האוכל שמשו בתור, בזמן האכילה, כל יום ילדים וילדות ונתחלפו. מדי פעם בפעם באו קצינים ואנשים פרטיים לראות את המוסד והללו את הסדר והנקיון המופתי ששררו בו. לי היה משרד מיוחד לקבלת אורחים ולישיבות.

חוזרים מווינה

בימים ההם בחדשי נובמבר דצמבר 1915, התחילו אנשי עירנו חוזרים מווינה. ביניהם גם הד״ר קורקיס, אפרים כ״ץ, וגם אשתי חזרה עם הילד. פניה היו רעים מאד מהצרות שסבלה ע״י ההרפתקאות עד בואה לווינה, כי היה לה גלגול מחילות ממש. בזמן הבריחה הגיעה עם הילד לבוברקה והתאכסנה אצל אחותה גיטיל. אך ביום השני התחילה הבריחה גם משם, וברחה היא ואחותה וכן בכל מקום שבאה היתה מוכרחה לחזור ולברוח משם. כשבאה לאונגריה סבלה גם שם, כי יהודי אונגריה אמרו, שאנשי גליציה הם שגרמו למלחמה, משום שאינם אדוקים למדי. עד שבאה לווינה ושם הוטב לה במקצת

גם בנוגע למצבה הכספי, מכיון שהממשלה נתנה תמיכת כסף לפליטים.

מן הראוי להעיר כאן על פרט אחד שיש בו משום מסטורין. בתחילת המלחמה ברחו, כאמור, יהודים רבים מפני גייסות הרוסים שחדרו לעריהם, והגיעו עד לווינה. האנטישמיים לא יכלו לסבול זאת, והתחילו עושים תעמולה גדולה נגד כניסת היהודים לווינה, באמרם שמיהדים את ווינה. מועצת העיר ווינה שהיתה כולה בידי האנטישמיים, החליטה שלא להוסיף לתת לפליטים יהודים להכנס. הממשלה סדרה בשביל הפליטים צריפים בכפרי אונגריה וביהם תחת משמר צבאי. המצב בצריפים היה נורא, דוחק גדול ואי נקיון, והמאכל רע מאד. מסיבה זו פשטו ביניהם מחלות מידבקות והרבה אנשים חלו ומתו. פחד גדול נפל על האנשים, שהיה עליהם להשתלח אל הצריפים הללו. באונגריה נפרדה אשתי מאחותה גיטיל ונסעה עם אחותה דבורה לווינה, כי קיוותה לקבל ידיעות בווינה על אודותי. אך כשבאו לווינה, תפסו אותן השוטרים בתחנת הרכבת והביאון אל המשטרה, כדי לשלוח אותן ביחד עם אחרים אל מחנה הצריפים. ואחר ששאלו אותן ורשמו את שמותיהן וכו', סגרו אותן בתוך חדר מיוחד.

פתאום פתח מי שהוא את הדלת ושאל: „האת אשתו של אשר בוכבינדר (כורך) ז"ל כשהשיבה „כן" פקד על שתי הנשים עם הילד למהר אחריו החוצה. בחוץ עמד אוטומוביל, הוא הכניס אותן ונסע עמהן עד למחוז השבעה עשר ב„הערנאלזער הויפטשטראססע". שם מסרו להן חדר עם רהיטים, כלים וחפצים בשבילן ובשביל הילד בשם הועד לעזרת הפליטים, הכל ביד רחבה, ושם ישבה אשתי, עד שחזרה לגליציה. אח"כ קבלה תמיכה יומית בעבורה ובעבור הילד מהממשלה, כפי שניתן לכל הפליטים בווינה. ועד היום לא ידוע, מי היה המציל הזה. לפי דעתי היה זה פקיד במשטרה. מכיר שלי. והוא סדר את הדבר הזה. אשתי ישבה בווינה כל הזמן באי מנוחה, כי דאגה לי ולחנה. ובאפשרות הראשונה חזרה הביתה מתוך מסירות

נפש בלי ידיעת המשטרה, שעדין לא נתנה רשות לחזור למקומות האלה.

כמה ימים אחרי שחזרה לגלינא, עזבה את ביתי חנצ׳ה אמו של בן יחזקאל, שגרה אצלי עד הזמן ההוא. באותו זמן בקשתי מהד״ר קורקיס ומאפרים כ״ץ לסדר ועד בשביל בית היתומים, שיתענינו בהם, כך נתייסד ועד, אך לא יכלו לעשות שום דבר, והשפיעו עלי שלא אעזוב את בית היתומים, כי לא היה מי שימלא את מקומי. הד״ר קורקיס נבחר לנשיא, אפרים כ״ץ לגזבר ואני כמנהל, הגב׳ ד״ר לינדענבוים והגב׳ זענענזיעב ובן יחזקאל כחברי הועד. פעולת חברי הועד הצטמצמה בהשתתפותם בישיבות.

בשנת תרע״ו בחודש אדר יצאה שוב פקודת גיוס ונסעו כל הגברים מבני 18 עד 50 לפרומישלאני להבדק, ורובם נתקבלו כראויים לעבודת הצבא. אך כשנכנסתי אנכי לאולם הבודקים, קם הקצין הראשי מהמפקדה הצבאית אשר בעירנו, חבר ועד הבודקים, ואמר, שאין הוא יכול לוותר עלי בשום אופן, ושחררוני. הוא עזר לשחרר גם את הד״ר קורקיס, את אפרים כ״ץ ואת בן יחזקאל.

הויפטמאן פאן קעפניק בגלינא

עכשיו כשהגעתי אל הקצין הזה, אינני יכול למנוע את עצמי מלספר את ההרפתקא המפליאה שלו, שאותו המאורע הידוע של ה„הויפטמן מקעפניק״ הוא נגדו כקוף בפני אדם. (סנדלר מברלין התחפש בבגדי קפיטן צבאי פרוסי, ובעזרת חיילים תמימים אסר „בשם הממשלה״ את כל פקידי העיריה בקעפניק הסמוכה לברלין, „החרים״ את כל הכסף שבקופת העיריה, וכו׳. לבסוף נתפש בברלין ונאסר לשנתים. והמאורע עורר בשעתו (1907) שחוק גדול ולעג בכל העולם על חשבון המיליטאריזם הפרוסי...) ובעוד ש ה„הויפטמאן מקעפניק״ „כהן״ במשרתו רק שעות מספר, נשאר בה הקצין שלנו כחצי שנה, אלא שלא הכריזו על זה בשעתו בעתונים, כי מחמת גודל השערוריה והחרפה, בחרה המפקדה הצבאית הראשית באוסטריה לכסות על הדבר במשאון...

ומעשה שהיה כך היה: בחודש מערץ שנת 1916 בא לעירנו סגן

היושב בלבוב לשבת. הלייטנאנט לקח את התרנגול ממנו ושלחו אלי. היהודי הזה היה שכני, הלכתי אפוא אל הלייטנאנט לבקשו, שיחזיר את התרנגול לבעליו. אבל הוא כעס עלי ואמר, שאם אבוא אליו עוד פעם בבקשה כזאת, יאסור אותי ביחד עם הנאשם, כי חובה מוטלת על הכל לשמור על החוק. ביניינו לבין עצמנו היינו מתלוצצים על אופן דבורו בגרמנית ופולנית, והרגשנו, כי יש כאן איזו תעלומה. הד"ר קורקיס, שהיה ממכיריו, היה מזהיר אותנו להתרחק ממנו, וגם הוא בעצמו היה נזהר תמיד שלא להפגש אתו. גם הפולנים שהיה מתחבר להם, היו מתלוצצים עליו. פעם אחת כשבא ביום הראשון לכנסיה הפולנית להתפלל, מצא על כסאו את העתון „טאגבלאט" באידיש. הוא היה מתרועע תמיד עם החברה הפולנית והתידד מאד עם הנוטריון הפולני, עד כי עבר אל ביתו לגור שם. בבית הזה היו מנצלים אותו הרבה. הם לקחו ממנו את רוב הדברים, שהיה גוזל מן האכרים. בינתים הלך המשרד שלו הלך והתפתח. דרך עירנו עברו בכל פעם יותר צבא לחזית הרוסית, וכל הקצינים היו באים למשרדו להרשם ולקבל פקודות נוספות בענין הגדודים מהחזית ובענין אספקה. כוחו היה גדול מאד בעיר ובצבא כשהיה המבחן לצבא בעיר המחוז פרומישלאני, וכל הגברים מעירנו. הלכו לשם להפקד, ישב הוא בתוך הועד הבוחן ושחרר את מי שחפץ ומסר לצבא יהודים ונוצרים שנתן בהם עיניו לרעה, אף כי היו חלשים. את משרדו ניהל ביד רמה, והטלפון שלו היה עובד ביום ובלילה, כי עמד בקשר תמידי עם המפקדה הראשית בלבוב ובחזית. הוא היה קונה בשבילן צרכי מזון, סוסים ובהמות מן האכרים, והן היו שולחות לו כסף בסכומים גדולים. הוא התפאר במכתבי תודה שקבל מהמפקדה העליונה על הצטיינותו ועל סידור משרדו שהוא ממדרגה ראשונה. גם אותות הצטיינות הרבה קיבל, נתעלה לדרגת אוברלייטנאנט, בעל שני כוכבי זהב, וסיפר, כי במפקדה המליצו עליו להעלותו לדרגת „הויפטמאן (קפיטן).

במשך הזמן התאהבה בו בתו של הנוטריון הפולני בעירנו. הוא קנה לה מרכבה חדשה רתומה לסוסים אבירים ונסע עמה בכל יום

לטיולים. הם החליטו להינשא ועשו הכנות לשמחת החתונה שנקבעה ליום ראשון בשבת. קנו רהיטים בלבוב וסידרו את הדירה בבית הוריה של הכלה בכל יקר ונעים. אבי הכלה סיפר על היחוס של החתן, כי הוא קרובו של ראש העיר לבוב, נוצרי פולני, שגם שמו היה ניימאן. שר המחוז, הסטארוסטא, והפריץ מחצר אחוזת הגראף הבטיחו להיות השושבינין. הכומר של ענזאק הוזמן להיות המסדר של טכס הנשואין בכנסיה הפולנית, והזמינו כבר את כל המחותנים בעיר ובסביבה.

אבל פתאום נשבתה השמחה. ביום החמישי, שלשה ימים קודם היום המיועד לחתונה, בא אסקאדרון פרשים, ועליהם היה להשאר איזה זמן בעירנו. באו הקצינים למשרד העטאפען קומאנדו להרשם, לדרוש דירה בשבילם ורפתות בשביל הסוסים. תיכף בהכנסם אל המשרד הכיר אחד מהם את הד"ר ניימאן שלנו, וגם הוא הכיר אותו, ניימאן לא שהה הרבה זמן, יצא מהדלת האחורית, עלה על סוסו וברח. הקצין שהכירו הודיע במפקדה שלו אודותיו. וכשחזר אל המשרד לא מצא אותו עוד, ונודע להם כי יצא את העיר על סוסו. הם הבהילו תיכף פלוגה של רוכבי סוסים לרדוף אחריו. השמועה הסנזאציונית התפשטה תיכף בעיר, הרבה לא האמינו ואמרו כי אין זו אלא בדותא. ביום הששי מצאו אותו החיילים עומד על יד סוסו ביער אחד רחוק כחמשה עשר ק"מ מעירנו, על יד הכפר לוניע. הביאו אותו כשידיו כבולות בשרשרת ברזל והכניסוהו לבית האסורים. הדבר עשה רושם מרעיש בעיר ובסביבה, ורבים מבני עירנו הצטערו מאד על זה, שלא באו החיילים הפרשים ביום ב', לאחר החתונה...

במשפט שעוררו נגדו נשמעו הרבה עדים, יהודים ונוצרים. באו אלו שלקח מהם את הסוסים והפרות וכו', ואלו שקבלו ממנו מכות ומאסר. כתבו ורשמו פרוטוקולים ארוכים על הרבה גליונות נייר. ועדה מיוחדת בקרה את החשבונות של המשרד, ומתוך הפרוטוקולים נתברר העבר שלו: נכון הדבר שהיה פעם משרת בכפר לוניע וגנב סוס מבעל המשק וברח. היה פעם עוזר בבית מסחר, גנב כסף

וברח. בטשרנוביץ היה מלצר בבית קפה, גנב כסף וקבל עונש מאסר וברח מבית הסוהר. מן הצבא ברח כמה פעמים, וכמה שנות מאסר היו תלויות לו מאחוריו. בפעם האחרונה ברח מגדוד הפרשים הנ"ל. נתגלה הדבר, כי בשום מפקדה צבאית באוסטריה לא היה רשום, שנוסד פעם בעירנו עטאפען־קומאנדו כזה, או שנתמנה איזה ד"ר ניימאן למנהל... וכל המפקדות הצבאיות שבחזית עד למפקדה העליונה שבלבוב עמדו כל הזמן עמו בקשר מכתבים ובקשרי חשבונות כספיים, מבלי לדעת עם מי יש להם עסק. הוא עשה הכל על דעת עצמו: על דעת עצמו בא לאסוף את מתכת הנחושת, הוא בעצמו יסד את העטאפען־קומאנדו, הוא העלה את עצמו לדרגת קצין ונתן לעצמו את אותות ההצטיינות. ומה שהפליא את הכל ביותר: הוא לא היה כי אם חייל פשוט וכמעט בלי כל השכלה... וגם השם ד"ר ניימן היה בדוי, כל המעשה הזה היה חרפה גדולה בשביל המפקדה הצבאית הראשית בלבוב, והשתיקו וטשטשו את הדבר. בעתונים באה רק ידיעה קצרה, כי בדקו את כל החשבונות בעטאפען־קומאנדו מספר כך וכך בעיר גלינא ומצאו הכל בסדר, וכי ה„שארלטאן", „הגנב הידוע", נמצא במאסר... לנו נודע אחר כך, כי הוא לא קבל שום עונש על מעשיו, כי המשפט נתבטל... והוא נכנס לבית האסורים על חשבון חטאיו הקודמים. ובזה נגמרה הקאריירה של„ד"ר ניימאן". אבל העטאפען־קומאנדו נשארה עוד בעירנו עד סוף המלחמה...

סיוע לפליטים, לחיילים יהודים ולעניים

באותם הימים בחדש מרץ 1916 באו יהודים מהכפר בורטקוב הסמוך לעירנו והודיעו לנו, שהביאו אל הכפר שלהם הרבה יהודים מהחזית הרוסית־אוקראינית, והם נמצאים במצב רע מאד. על פי בקשת הד"ר קורקיס קבלנו מהמפקדה עגלה רתומה לשני סוסים ונסענו לכפר, הד"ר קורקיס אפרים כ"ץ ואני. הדרך היתה גרועה מאד, כי כביש אל הכפר לא היה, ובאנו שמה לפנות ערב. מצאנו את היהודים ההם במצב נורא, עשינו רשימת האנשים, שמספרם היה קרוב לחמש מאות — עיר שלמה! הם היו תחת השגחה צבאית, אבל מבלי כל

רכוש וכסף ובלי מזון. אנחנו נתנו להם לחם, שהבאנו בשבילם וגם סכום כסף, שיהא להם לקנות מזון בכפר, ולמחר שלחנו להם עוד מזון מהמחסן שלנו בבית היתומים, מזון כזה שאי אפשר להשיג בכפר, סדרנו ביניהם ועד שידבר בשמם. הד"ר קורקיס הודיע על אודותם למוסדות התמיכה שבלבוב ובווינה. אחרי השתדלות זו קבלנו בשבילם תמיכה שחלקנו להם כל השבוע, כל זמן היותם בכפר, ואני עזרתי להם להשיג אוכל, כי אסור היה להם לצאת מהכפר. הם ישבו שם עד ההתקפה החדשה של הגנראל ברוסילוב הרוסי. אז העבירו אותם למקום אחר.

בימים ההם סדרה המפקדה הראשית „תחנה" (אויסבילדונגס־סטאציאן) בגלינא והסביבה, לחנך את החיילים הטירונים בתרגילי מלחמה. בין טירונים אלו היו הרבה יהודים. גם בצבא כבר הורגש אז מחסור גדול במזון, והחיילים היו מקבלים מנות קטנות וסובלים רעב. החלטנו לתמוך בחיילים היהודים במזון, וחלקנו להם כל פעם ככרות לחם. כשהגיעו הימים הנוראים סדרתי בשבילם מנין לראש השנה ויוה"כ. על פי בקשת הועד שלנו קבלו החיילים היהודים חופש לימים הנ"ל, ובאו מהכפרים והעיר אל בית היתומים להתפלל שם, ושם נתנו להם סעודה נאה וככר לחם לאיש צידה לדרך.

זכורני סעודה אחת מעניינת. בערב יום הכפורים ערכתי סעודה בשביל קציני היהודים בצבא האוסטרי יחד עם הקצינים היהודים הרוסיים השבויים. במשך הסעודה היתה התקרבות גדולה ביניהם. שכחו את הצבאיות והרשמיות שביחסיהם, והיו מסבים בפשטות כאנשים אחים בסעודת מצוה. ואחר הסעודה בקשו אותי הקצינים האוסטריים, שלא להודיע למפקד ע"ד הסעודה הזאת.

היכרותי עם הקצינים והרופאים היהודים הועילה בהרבה לחיילים יהודים, וביחוד לאלו שהגיעה שעתם להשלח אל החזית, וסייעתי לחלשים שבהם שישאירו אותם בתוך הפלוגות, ומהם קבלו משרות במשרדים, בבתי חולים וכמשרתי הקצינים. ביתי היה בית ועד לחיילים יהודים. על שמי נתקבלו מכתביהם וחבילותיהם, ורבים מהם סעדו על שולחני.

דאגתי לכך, שבמחסן בית היתומים לא יחסרו צרכי מזון, והיו נמצאים תמיד בשפע. נתתי ג"כ מזון ומלבושים ליתומים ויתומות, שמחוץ למוסד, לאלה שמשום גילם לא יכלו להמצא בתוך בית היתומים. המצב בעיר הלך ורע, וכמעט שנתרוקנה מגברים. נשארו רק זקנים, עניים וחולים. הללו, הם וילדיהם, סבלו חרפת רעב, מהם באו לבית היתומים ודרשו לחם. הם אמרו: מדוע אין נותנים לחם לילדינו, מפני שהוריהם עודם חיים בשדי המלחמה, או שוכבים חולים בבית? החלטנו לחלק להם בכל יום ארוחות צהרים מתמחוי בית היתומים. ועל פי השתדלותו של הד"ר קורקיס קבלנו הוספה על התקציב, לסדר תמחוי בשביל עניי עירנו. ומכיון שהיה לנו בבית היתומים מטבח גדול עם כל המכשירים, לא היה לנו קשה לסדר את התמחוי, וחלקתי בכל יום כמאה וחמשים ארוחות. הילדים שלנו עזרו במטבח ושמשו את המסובים אל השולחנות.

בית היתומים עובר לביליץ

הדברים האלו נמשכו בסדר, עד ימי ההתקפה הגדולה של הגנראל הרוסי ברוסילוב על אוסטריה. גדול היה הפחד מפני כבוש גייסות חדש מצד הרוסים כי כבר נתנסינו בזה. שיערו שההתקפה תתחיל מצד ברודי־טרנופול בדרך ללבוב. אנחנו קבלנו פקודה מהמפקדה הראשית להוציא את הילדים מן העיר.

חברת האלינס בוינה, שהתענינה בבית היתומים, דאגה גם בשעה זו ומצאה נדבן חשוך בנים בביליץ, את האדון שמחוביץ, שמסר לרשותנו בית בכפר אֶרנסדורף הסמוך לביליץ. הוא התקין את הבית, כדי שיתאים לשמש בית יתומים, וצידו בכל הנוחיות, היינו: חדרים לשינה ולעבודה, ואולמות לאכילה בשביל הילדים והפקידים, בית כנסת וגן גדול ויפה.

קבלתי פקודה להתכונן לנסיעה, מביליץ הודיעו לי שלא להביא מטות וכלים, רק כלי לבן וכרים וכסתות. עשיתי לכולם ילקוטי שכם, כדי לקחת אתם דברים הנחוצים לדרך, וארגזים גדולים לשאר החפצים. עשיתי דרכיה אחת לכולם על שמי כמנהל. קראתי את קרובי היתומים לשאול את דעתם, אם הם מסכימים לנסיעת

היתומים קרוביהם לביליץ. אלו שקרוביהם לא הסכימו, נשארו אצל קרוביהם בעיר, ולאלה נתתי את כל החפצים שלהם והמטה וגם מזונות שהיה במחסן.

הנסיעה היתה על חשבון הצבא. ביום ב, שמונה עשר בספטמבר 1916 שלחה לנו המפקדה עגלות, והובילו אותנו עם כל הארגזים לתחנת הרכבת זאדבורזע, מקום שם כבר חכו לנו שלשה קרונות לנסיעה וקרון אחד בשביל החפצים. סדרתי את הילדים בתוך הקרונות, שתהיה נסיעתם נוחה. נסענו עד לבוב, ושם חכינו עד שבאו היתומים מפרומישלאני לנסוע יחד אתנו לביליץ. המפקדה הראשית הודיעה לכל תחנות הרכבת ע"ד הנסיעה שלנו, ובכל תחנה ותחנה באו קציני ורופאים לבקר אותנו ולשאול בשלום הילדים ונתנו לנו לאכול ולשתות, מכל מה שדרשנו, והודיעו גם לתחנות אחרות להכין אכילה כדרישתי, מאכלים שהם בחזקת כשרות: לחם גבינה, חמאה, סרדינים, פירות, טה וקפה.

ביום שלישי בשבת אחר הצהרים באנו לביליץ. בתחנה אחת לפני ביליץ עלו אל הרכבת המנדב מר ברטהאלד (דוב) שמחוביץ ואשתו אננא (חיה). הוא היה גבוה משכמו ומעלה מכל העם, אישיות חשובה בביליץ, עשיר גדול (בעל בית מאפיה ללחם במכונות חשמל ובית חרושת למנורות חשמל), ראש הקהל, חבר מועצת העיריה, והיה המספיק הראשי של הלחם בשביל הצבא שבביליץ והסביבה. הוא הציג א"ע ואת אשתו לפני ואני הצגתי אותם לפני הילדים. הם חבבו את הילדים ומר שמחוביץ לקח את הקטן שבילדים על ברכיו ונסענו יחד עד תחנת הרכבת ביליץ. ברציף התחנה חכו לנו קצינים מהמפקדה הראשית בביליץ עם הגנרל בראש, חברי מועצת עירית ביליץ, ראשי הקהלה וחברת נשים.

כשיצאנו מהרכבת כבדונו הקצינים כבוד צבאי וצלמו אותנו. נתבקשנו לאולם התחנה מקום שהיו ערוכים שולחנות עם טה וממתקים. הילדים ישבו מסביב לשולחנות ונהנו, והמזומנים עמדו ושרתו את הילדים. רושם טוב עשו עליהם הילדים שלנו בשבתם בסדר ובנמוס, האדון שמחוביץ הציג אותי לפני הקהל, וכולם לחצו

את ידי בהבעת תודה. הטקס נגמר. ע"פ פקודתי עמדו כל הילדים שוב בשורה ויצאו בסדר מן האולם. קהל גדול עמד בחוץ והביט עליהם. (נודע לי אח"כ שעל בואם נכתב גם בעתונים היומיים). בחוץ חכו לנו עגלות. סדרתי אותם ונסעו כולם יחד לבית היתומים לכפר ארנסדורף (בפולנית יאוואָרזע). אני ומשפחת שמחוביץ נסענו יחד מאחרי הילדים.

כשבאנו שמה כבר היו שם כל החפצים. הילדים היו עיפים. האכלנום והשכבנום לישון. אני נסעתי עם משפחת שמחוביץ לביליץ, כי הזמינו אותי להיות אורחם. בביליץ היה להם בית גדול ועל יד הבית חצר, ובה בתי חרושת הנזכרים. בתוך הבית ניכר רוב גדלם ועשרם. בבוקר נסענו שוב לארנסדורף. בקרתי את כל החדרים, ועוד נשארו דברים רבים לסדר ועזרתי בסדורם, כמו כן גמרו את בנין בית הכנסת. המקום הוא אחד היפים שבסביבה. הרי הבסקידים סובבים את הכפר והאויר מצוין. על פי בקשת האדון שמחוביץ והילדים נשארתי עוד לכמה ימים עם הילדים. האדון שמחוביץ ואשתו הזמינו אותי לבוא לביתם עם משפחתי, אם נצטרך לנוס ולהמלט מפני הרוסים.

בשבת היתה חנוכת בית הכנסת וגם חג בר מצוה לאחד מהילדים, ובאו הרבה אורחים מהעיר והכפר גם מהמפקדה הראשית. השמחה היתה רבה, כולם כבדו אותי בהביעם לי תודה בגלל עבודתי למען היתומים, ואני השיבותי להם, בנאום קצר, בשמי ובשם הילדים, והודיתי למשפחת שמחוביץ ולמתעניינים ביתומים, ובקשתי את הילדים להשמע למחנכים ולזכור תמיד את אלו שהתעניינו בגורלם. בביליץ הכרתי גם את הפרופיסור ד"ר מיכל ברקוביץ, שהיה מזכירו הפרטי של הד"ר הרצל ז"ל. בהשתדלות הד"ר קורקיס היה בא בכל שבוע לבית היתומים ונתן שעור לילדים הגדולים, בהסטוריה היהודית ועוד, בלי קבלת שכר. הוא הזמין אותי לבקרו בביתו, ומאותו זמן היה קשר ידידות בינינו, וכל פעם שהייתי בביליץ בעסקי מסחר, בקרתי אותו בביתו. כעבור שבוע ימים חזרתי הביתה.

„סדר" לחיילים

בישיבת הועד גליתי את דעתי, כי חפצי להסתלק מכל העבודות הצבוריות והעסקנות ולדאוג לביתי. אך הועד לא נתן לי, ובדברי שידול הכריחו אותי שוב לנהל את המטבח ולהתענין בחיילים היהודים ששהו בעיר ובסביבה, אלה שלמדום את תרגילי המלחמה, טרם יישלחו אל החזית.

כשחזרתי מארנסדורף העברנו את המטבח לתוך העיר לביתו של יחזקאל סטאלער. הרב ר' מאיר שפירא, שחזר בינתים לעירנו, נכנס לגור בבית שהיה ברשותנו קודם, הוא בית גרינברג. העבודה במטבח התפתחה יפה, כי הורגש בעיר מחסור בצרכי אוכל, ורבים נהנו מהמטבח, וגם מהחיילים היהודים באו רבים לאכול במטבח. בצבא נתרבו היהודים ממקומות שונים מסטרי, דרוהוביץ, בולוחוב, טורקא, ועוד, ורבות טפלתי בהם, ורבות השתדלתי אצל הקצינים והרופאים לטובתם, בינתים נתקרב חג הפסח (תרע"ז), ורבה היתה הדאגה איך לסדר מאכלים כשרים לפסח בשביל כ"כ הרבה חיילים יהודים, שהיו קרובים לאלף איש.

אפרים כ"ץ ואני נפגשנו עם קצינים יהודים מהמפקדה, לדבר עמם בענין זה. הם יעצו אותנו ללכת לראש המפקדה, שהיה אוברסט, לבקש ממנו: א) לשחרר את היהודים מן הקסרקטין לימי הפסח, ב) לסייע בידינו להשיג צרכי אוכל בשביל החיילים לפסח. ואכן קשה היה מאד להשיג מזונות בימים ההם. האוברסט קבל אותנו בסבר פנים יפות, ותיכף ניתנה הפקודה הדרושה לשחרר את היהודים למשך שלשה ימים. בנוכחותנו קרא אליו את קצין ההספקה, ואמר לו שישמע לדרישתנו ויעזור לנו, עד כמה שאפשר להשיג את המזונות הנחוצים לנו. דרשנו כמה דברים: לתת לידינו את דמי ההוצאות לאכילת שלשה ימים, לשחוט לצרכנו כמה בהמות ע"י השוחט שלנו ולמכור לנו את הבשר, לתת לנו חטים לטחון קמח ושאר צרכי מזון הנמצאים במחסן שלהם, לקנות בשבילנו ע"י הצבא תפוחי אדמה, ביצים ועוד, במחירי הצבא, להשאילנו כלים חדשים להשתמש בהם בפסח, וכדומה.

הקצין, שהיה יהודי, עזר לנו בכל כוחו. למחרת קנה חטים ושלחם ישר לטחנה לטחון קמח, וגם תפוחי אדמה, סלק וביצים קנה, הכל במחיר זול. אפו את המצות והכניסו אותן לחדר סמוך למטבח, חדר מלא מצות. ערב הפסח שחטו חמש בהמות ונתנו לנו את הבשר הכשר עם השומן, הכל ביד רחבה, כמו כן השאילונו כמה מאות צלחות, כפות ומזלגות, חדשים שעדין לא השתמשו בהן. הרבה עזר לי הרב ר' מאיר שפירא בהכשרות הכלים והמטבח, שפסק בהרבה דברים להקל.

וביום לפני ערב פסח התנדבו הרבה צעירות מעירנו לקלוף תפוחי אדמה ולעזור במטבח. מהמפקדה הראשית יצאה הפקודה לשחרר את החיילים היהודים לשלשה ימים, ומכל גדוד באה הודעה על מספר החיילים שיבואו אלינו לאכול בפסח. ומכיון שלא היה בעיר אולם גדול, חחלטתי בהסכמת הרב, לערוך את הסדר בקלויז. נקו ורחצו את השולחנות והספסלים וכסו את השולחנות בניר לבן. המטבח היה כמו בית חרושת: בשלו ואפו שיהא הכל מוכן לזמן, גם יין קניתי, ובערב פסח בשעה שתים עשרה בצהרים נהרו פלוגות, פלוגות חיילים מהגדודים בעיר והסביבה עם פתקאות אל המטבח לקבל אוכל, והיו יותר משש מאות איש, כי חיילים רבים נסעו לביתם לפסח. כל אחד קבל תיכף את ארוחת הצהרים באולם האוכל של המטבח. ארוחה שמנה שלא ירעב עד הערב, וטה לשתות כמה שחפץ. כדבר הזה נהגו גם עם החיילים היהודים השבויים שנמצאו בסביבה ובעיר.

בשביל הערב העברתי את כל המאכלים לעזרת נשים, כדי להביא משם את המנות דרך החלון לאולם, בקלויז סדרתי שולחנות עם ספסלים לאורך ולרוחב, ובצד הכותל המזרחי העמדתי שולחן גדול, לסדר עליו את הסדר. בקשתי את אשתי שתסכים שנסדר הפעם את הסדר יחד עם החיילים בקלויז, והביאו לי לשם את הכרים לעשות את ההסבה. אחר התפלה, כשיצאו המתפללים, ישבו החיילים ליד השולחנות. על יד הדלתות העמדתי שוטרים, לשמור, שלא יכנסו אלא אנשי צבא בלבד. סדרתי סדרנים לשמש בזמן האכילה. כל

אחד קבל מצות ויין, ועל יד השולחן מול הקהל ישבו הקצינים ואני באמצע כמנהל הסדר.

נהדר היה מראה ה„סדר", באו הרב ר' מאיר שפירא ז"ל ומנכבדי העיר. וגם האוברסט, המפקד הראשי, בא לראות במחזה הנדיר הזה. אנשים רבים צבאו על יד החלונות לראות את הסדר. פתחתי את הסדר בנאום קצר וברכתי את כל המסובים בשם הקהלה וועד העזרה, ברכתי אותם, שבשנה הבאה יזכו ליסב כ"א על שולחנו עם בני ביתו. הרבה אנחות ובכיות נשמעו מתוך הקהל בשעת נאומי. אני קדשתי ראשון, ואח"כ כל הקהל. נטלו ידיהם ואמרו ההגדה בהתלהבות, והיה הסדר כהלכתו והסעודה כיד המלך, הכל לרוב, מצות, יין, מרק ובשר, עוגות של תפוחי אדמה ולפתן של שזיפים. כולם אכלו לשובע ושכחו מעט מדאגתם, וגמרו את החלק השני של ההגדה מתוך רקוד. בבוקר קבלו כולם במטבח טה ועוגות, ואחר התפלה קבלו את הסעודה, קבוצות, קבוצות באולם המטבח, וביום (אחר הצהרים) שוב טה ועוגות. בלילה השני באו אל הסדר יותר חיילים, כי אלו שהיו מוזמנים אל בעלי בתים באו לשבת יחד בסדר עם כל החיילים. והסדר השני היה כמו הראשון, וכן גם היום השני.

ביום השלישי א' דחוה"מ בבוקר עזבו כל החיילים את העיר וחזרו אל פלוגותיהם. כל אחד קבל אתו מצות לשאר ימי הפסח. בינתים אפסו המצות מהמחסן. הרב ר' מאיר שפירא התיר לאפות בחוה"מ עוד מצות, שתספקנה לכל ימי הפסח. אחרי הפסח נקראתי להמפקדה הראשית, והאוברסט מסר לי יישר כח גדול בשמו ובשם הקצינים, ואמר לי, שהסדר עשה עליו רושם גדול. זה נכתב גם בעתון הגדוד. החיילים הביאו את תודתם לי ולועד העזרה בעד הכנסת האורחים שקימנו בהם—במכתב שפרסמו בעתון הציוני „טאגבלאט" בלבוב.

כב. בחזית המלחמה האיטלקית

אחרי הפסח הוכרז שוב גיוס לצבא, ונקראו כל הגברים מגיל 17 עד 55 שנה לבוא לעיר פרומישלאני (ביום 22 אפריל 1917) ולהתיצב

לבדיקה. חבר הבודקים, שבאו הפעם היו אנטישמיים מובהקים, ומטרתם היתה לנקות את כל העירות מיהודים, וכן היה. מי שנכנס לבדיקה נתקבל כראוי והוגן לעבודת הצבא, וגם אני בתוכם. לפי הפקודה צריך היה כ"א מהמוכשרים לנסוע לביליץ, ומשם שלחו אותם כ"א לגדוד המזומן לו. הד"ר קורקיס, בשם ועד העזרה, וראשי הקהלה שלנו השתדלו למעני אצל הסטארוסטווא (שר המחוז) להשאיר אותי בעיר ולא לשלחני אל הצבא, לפי חוק השחרור, „ענטהעבונגס געזעטץ", שהזכרתי לעיל. אך השתדלותם לא נשאה פרי, וביום 17 מאי שנת 1917 נסעתי לביליץ להרשם לעבודת הצבא.

את הרושם העמוק, שהשאירה פרידתי זו מביתי ומאת אנשי עירי, הביעו ועד העזרה וועד הקהלה במכתב תודה שמסרו לי, ביום צאתי את העיר לנסוע לביליץ, כמו כן המפלגה הציונית בעירנו — על ידי הרשמת שמי ופעולתי בספר הזהב של „הקרן הקימת לישראל" כרך ב', מספר 1410.

ועד העזרה ליהודים
גליניאני.

גליניאני 17.5.1917.

לכבוד אדון אשר קלאטץ פאל. בוכבינדר! גליניאני

היום אדוני יוצא מתוך ועד העזרה אשר אדוני השתתף בפעולתו מיום הוסדו גם בעצה וגם במעשה במסירות ובלי לאות לטובת היהודים.

באותה הזדמנות רצוננו לזכור ביחוד את הזמן אשר שמש מנהל „בית יתומי המלחמה", כשרונו הסדרני ופעולתו המבורכת נתגלו ביחוד בצד הסניטרי.

התושבים של מקומנו ישמרו בזכרונם תמיד את פעולתו לטובת יתומי המלחמה העזובים העלובים שהקדיש להם את כל כחו.

אנו מביעים לאדוני בעד מעשיו הטובים תודה עמוקה, ומברכים אותו שיחזור בשלום ובמהרה הביתה.

בכבוד רב

ועד העזרה — ועד הקהלה

מקום החותם — מקום החותם

ZENTRAL KOMITET FÜR FLÜCHTLINGS-HILFE
DES JÜDISCHEN HILFSKOMITEES
Gliniany

Gliniany am 17 Mai 1917.

Wohlgeboren Herrn

U s c h e r K l o t z v e l B u c h b i n d e r

in G l i n i a n y.

Am heutigen Tage schreiten Sie aus der Mitte unseres "Hilfskomitees", dem Sie seit Beginn der hiesigen charitativen Tätigkeit nicht nur mit Ihrem gediegenen Rat sondern auch mit aufopferungsvoller unermüdlicher Tat zum Wohle der jüdischen Bevölkerung angehörten.

Aus diesem Anlasse ist es für uns eine Herzenssache besonders jener Zeit in Ehren zu gedenken, da Sie als Verwalter unseres " Kriegswaisenhauses " Ihr organisatorisches Talent und Ihre segensreiche Mitwirkung hauptsächlich auf sanitärem Gebiete zu Tage förderten.

Die hiesige Bevölkerung wird stets im Gedächtnisse bewahren, wie treu und gewissenhaft Sie Ihre ganze Kraft dem Heile und Wohle der armen und verlassenen Kriegswaisen widmeten.

Indem wir Ihnen für alle Ihre guten Taten den innigsten Dank aussprechen, wünschen wir Ihnen eine baldige glückliche Heimkehr und zeichnen

mit vorzüglicher Hochachtung

ZENTRAL KOMITET FÜR FLÜCHTLINGS-HILFE
DES JÜDISCHEN HILFSKOMITEES
Gliniany

Präses Nawler
Z.V. Kultusvorsteher

Ephraim Lilie
Sekretär

Jakob Spanier
Vorsteher-Stellvertreter

מכתב מועד הקהלה ומועד העזרה

כשבאתי לביליץ הלכתי בתחילה לבקר את האדון שמחוביץ. הם הזמינוני להיות אורחם, ואחר הצהרים נסענו יחד לארנסדורף לבקר אצל הילדים בבית היתומים. הם שמחו מאד לבואי. לאחר שנודעה לאדון שמחוביץ סבת בואי לביליץ, אמר לי, שלא אלך להרשם, אלא שאשאר בבית היתומים עם הילדים. הוא מסר לי חדר מיוחד עם כל הנוחיות, שלא יחסר לי דבר, ואמר לי, שאין לי מה לחשוש, הוא יסדר את הכל.

בביליץ היו לי בצבא הרבה מכירים וידידים מעירנו, הם סבלו מחסור בלחם וטבק, הלכתי אפוא אליהם כל יום ראשון (שאז היו פטורים מן העבודה) והבאתי להם לחם וטבק שהיה לי הכל לרוב. הדבר הזה נמשך כך כחודש ימים. באותו זמן בא לביליץ סנדלר אחד מעירנו להרשם לצבא. הוא אחר בכמה שבועות ונענש בגלל זה, אבל במר רוחו נפלטו מפיו המלים בפני הקצין: „מדוע יושב אשר בוכבינדר זמן רב כל כך בביליץ ולא נרשם, ולא נענש על כך?" הקצין ששמע את הדבר הזה נתן פקודה תיכף לבקש אותי ולאסרני. אחר הצהרים הודיע לי קצין אחד ע"ד המלשינות הזאת. הלכתי מיד אל האדון שמחוביץ וספרתי לו ע"ד המקרה הנ"ל, ואמרתי לו כי חפץ אני ללכת להרשם, שישלחו אותו לגדוד שלי. הוא הניח את דעתי, ואמר שאחזור לארנסדורף ואשב שם והוא מבטיח לי על אחריותו הוא, שלא יאונה לי כל רע. חזרתי לארנסדורף והייתי שם עוד שבועים ימים.

למחרת קמתי בבוקר ונפרדתי מהילדים והנהלת בית היתומים ונסעתי לביליץ, נכנסתי להמפקדה ונרשמתי אצלם, ולא נענשתי כלל בגלל האיחור. עוד באותו יום שלחו אותי לעיר וואַדוביצה הסמוכה לעיר קראקא, אל הגדוד מספר עשרים. שם הייתי חודש ימים, אח"כ שלחו אותי לקבוצת התרגילים (אויסבילדונגסגרופע) אשר בעיר הוהענשטאַד בביהמיה, מקום שם למדתי את תרגילי המלחמה כחדשים וחצי. היו לי במקום ההוא מכירים רבים בין אנשי הצבא והקצינים, והרגשתי את עצמי בטוב. אך פתאום באה פקודה לשלוח את כל החיילים הנמצאים בגדוד באופן תכוף (אַלאַרם) אל החזית

האיטלקית. ובערב ראש השנה עם חשכה נתפרסמה הפקודה, כי למחרת בשש בבוקר על כל חייל לעמוד הכן בכל תחמושתו על יד הרכבת לנסוע אל החזית האיטלקית.

הידיעה ע"ד הפקודה הפתאומית הזאת עשתה רושם מדכא. מרה שחורה נפלה על כל החיילים והקצינים. כולנו קבלנו בגדים חדשים, לבנים ונעלים, גם רובה חדש עם מאתים וחמשים כדורים, מסכת גז, קופסאות שמורים של בשר ועוד. ביום א' דראש השנה (תרע"ח) בבוקר השכם סדרו אותנו בקרונות הרכבת עם מטבח, וכל המכשירים למלחמה. ובשעה שבע צפצף הקטר והרכבת זזה ממקומה... החלה הנסיעה אל עבר החזית האיטלקית.

בין אלף החיילים שהיו בתוך הרכבת, היו כארבע מאות יהודים, בתוך הקרונות סדרנו לנו מגינים, והתפללו התפלות והפיוטים בשברי לב ובכיות. אחרי התפלה אכלתי סעודה מאלו הדברים שלקחתי אתי לדרך, כי עד הזמן ההוא לא אכלתי עדין מאכלי הצבא. ואחר התפלה אמרנו תהלים בצבור. וכן היה ביום הכפורים. הנסיעה בכלל איטית היתה כמו הליכה ברגל, כי גם לקצינים לא היה חשק גדול למהר לחזית. אחרי נסיעה של שבועים באנו לאיזה תחנה מרכזית על יד ארץ קראין, שם השליכו אותנו מתוך הקרונות וקבלנו פקודה ללכת ברגל. עברנו את כל קראין, לאורך הים האדריאטי; בכל יום הלכנו כשלשים ק"מ ובלילה נחנו בעיר או בכפרים. הרבה פעמים הוכרחנו ללון בשדות על הקרקע, והיו לילות שקמנו בבוקר מכוסים שלג וכפור. פעם אחת, חליתי בדרך במחלת הבורדם (דזינטריה), ולא היה בדרך לא רופא ולא בית חולים ורפואות, והשכיבו אותי על עגלה מלאה חפצים של הצבא ונסעתי אחרי הצבא מתוך יסורים וכאבים. במשך הזמן לא עברנו שום עיר או כפר. פעם אחת כשעמדנו להנפש לאכול ארוחת הצהרים באמצע הדרך, באו עלי יסורים גדולים כל כך, עד כי חשבתי כי בא קצי, קראתי אלי יהודים שישבו על ידי, ותיכף באה פקודה ללכת הלאה. השכיבו אותי שוב על העגלה וכך נסעתי בדרך עד שהוטב לי מעט. אחרי הליכה של שלושה שבועות באנו סוף סוף אל החזית האיטלקית.

כשבאנו אל המפקדה לא חפצה זו לקבל אותנו, כי לא ידעה מה לעשות בנו. תפקידנו היה לבוא אל החזית מהר, כדי למלא בתוך הגדוד שלנו את מקומם של אלו שנהרגו בזמן ההתקפה, כדי שיוכל הגדוד להחזיק מעמד כנגד האויב. אבל במשך הזמן שהלכנו בדרך היה קרב גדול בין הצבא האוסטרי והאיטלקי והגדוד שלנו נשמד כולו, ונשאר תפקידנו לפי שעה מיותר. שלחו אותנו אפוא מגדוד לגדוד, ממקום למקום, עד שבאנו אל גדוד אחד בחזית על יד העיר אודינה, לא רחוק מטרייסט. שם קבלנו תפקידים שונים, לתקן בלילה כבישים שנתקלקלו מהפצצות והכדורים ולהביא תחמושת לתוך החפירות בשביל הצבא הלוחם. בעבודות האלו נהרגו יותר מאלו שנלחמו בתוך החפירות.

נשמרתי לנפשי בכל חוקי הזהירות הניתנים לחייל בחזית, אבל ידעתי שגם סופי יבוא, אם אמשיך לעבוד בעבודות האלה. כתבתי צואה ומסרתי אותה למשרד המפקדה. כשהלכתי לעבודה לקחתי אתי את הטלית, שאם אמות ידעו שאני יהודי.

במשך הזמן באו מכתבים מה"קאַדער" לקצינים שלנו, שבהם בקשום להשגיח עלי ולא לתת לי עבודה קשה. קצין אחד קראני למשרד ומסר לי דרישת שלום מידידי בהקאַדער, והודיע לי, שאני נשאר בתור לבלר במשרד. גם במשרד לא היה כ"כ קל, כי האוירונים של האיטלקים בקשו תמיד את מקום המשרדים להשליך עליהם פצצות, ואסור היה ללון אף לילה אחד סמוך למשרדי המפקדה. כל הזמן ישבנו בתוך ניקבה של הרכבת ואור היום לא הגיע עדינו. ואחר התקפה גדולה הצלחנו לגרש את האיטלקים ועברנו הלאה לפנים הארץ, שוב סדרנו ניקבה של תעלת מים, ומושבנו היה על גבי גשר קרשים נטוי על פני המים שבתעלה. וכך ישבנו בתוך התעלה כל הלילות. פעם אחת בא קצין עם הקופה לשלם את המשכורת ולא חפץ להכנס לתוך התעלה ולשבת על גבי המים ולן בחדר. בלילה פגעה פצצה בחדרו ולא נשאר ממנו שריד.

אחרי זמן הודיע לי חברי במשרד, שנתפנתה משרה של מנהל בית חולים במרחק כל שהוא מהחזית, מאחרי תחנת החבישה, וכדאי

להתענין בזה. דברתי עם קצין המשרד והלה שלחני לרופא הממונה על בית החולים, להתיצב לפניו ולשמוע אם נכון הוא לקבלני למשרה הזאת. ביום השני בבוקר הלכתי אל הרופא, ואחרי שיחה בינינו נתן על ידי מכתב, שהוא מסכים לקבלני להיות מנהל בית החולים שברשותו. לפנות ערב חזרתי אל המשרד. הקצין קרא את מכתב הרופא ואמר לי ללכת להתגלח, כי מחר עלי להתיצב לשם רפורט לפני האוברסט, כדי שיאשר את העברתי לבית החולים. אמרתי לקצין, שמטעמים דתיים אינני יכול להסכים לגלח את הזקן, אמר לי הקצין, שבאופן כזה אינני יכול לקבל את המשרה, כי הוא לא יוכל לשלחני לרפורט בלתי מגולח, מפני שהאוברסט שונא מאד חיילים מגודלי זקן. החברים במשרד לעגו לי וספרו לקצין, כמה נלחמו בי כל הזמן שאגלח את זקני ולא עלתה בידם. בגלל הזקן נראיתי קשיש בשנים, והועיל לי בהרבה להפטר מעבודות קשות, וגם היחס אלי היה טוב יותר. הסוף היה ששלחו במקומי חייל אחר מגולח יפה לרפורט, והוסב שמו לאותה שעה ל„אשר קלאטץ, רעקטע בוכבינדר", וביום השני באה פקודה, שהחייל אשר קלאטץ רעקטע בוכבינדר נתמנה למנהל בית החולים של הגדוד מספר 35, תחת פקודת הרופא ד"ר דושינסקי.

נפרדתי מכל חברי במשרד בידידות רבה וברכתי אותם שיבואו בקרוב אלי. זאת היתה שאיפתו הגדולה של החייל בחזית לבוא לבית החולים. מסרתי במשרד את הרובה והכדורים — והלכתי לקבל את המשרה החדשה.

בית החולים נמצא בכפר הרוס רחוק מהחזית, ואפשר היה לטיל בלי פחד מפני כדורים ופצצות. שום איש לא גר בכל הכפר, ורק בית החולים בלבד נמצא שם בבית גדול ובלי שום סדר. הרופא אמר לי שהוא חפץ להרחיב את בית החולים ובקש ממני לסייע בידו. בסביבה הזאת היה קודם לכן בית חולים לאיטלקים, והם בברחם מכאן השאירו הרבה חומר סניטרי, אבל הם השאירו בתוך החומר פצצות קטנות בצורות שונות, כמו פנסי חשמל, קופסאות של שוקולד

וצעצועים קטנים, והרבה חיילים שהלכו לבקש מציאות נהרגו בו במקום. אנו דרשנו מהמפקדה לשלח לנו מומחים היודעים לקחת את הפצצות שלא תתפוצצנה. אח"כ אספנו שם אלפי ק"ג חומר סניטרי, מטות ועוד, סדרנו את בית החולים בסדר כזה. שגם מגדודים אחרים ישלחו את החולים אלינו.

דירתי היתה בבית החולים, והרופא גר בכפר הסמוך אצל איטלקי אחד. לי היתה השפעה גדולה על הרופא שלנו, והוא מסר לי את כל ההנהלה והטפול בחולים. הוא בא רק בבוקר לבדוק את החולים, אחד אלה שבאו מן החזית ואחד אלה שנמצאו בבית החולים, ונתן הוראות מה לעשות להם, וכל היום טפלתי אני בהם. בית החולים הזה היה מסודר רק בשביל חולים במחלות קלות, הזקוקים לטפול במשך ימים ואח"כ יחזרו לחזית. ואלו שהיה להם חום גבוה נשלחו אל העורף (הינטערלאנד), לבתי החולים לרפוי ממושך. מי שזכה לכך נשאר לפי החוק ששה חדשים, וגם הצליח לא לשוב יותר לחזית. אני מסרתי כל יום לרופא רשימה מאלו שהבריאו, ועליהם היה לעזוב את בית החולים, ורשימה אחרת מאלה הצריכים להשלח אל העורף, והרופא היה חותם על הרשימות מבלי לבקר את החולים. אחרי זמן מה קראני הרופא אל המשרד וספר לי, כי במפקדה הראשית אמרו לו, שהרבה יהודים נשלחו מבית החולים שלו אל העורף, ואמר לי, שאזהר בענין זה, כי הדבר יכול לגרור אחריו סכנה לשניהם. הוכרחתי אפוא להתנהג אח"כ בזהירות.

פעם אחת אחרי הצהרים הזמין אותי הרופא לטיל, והלכנו לראות את בית הקברות הצבאי, שהיה לא רחוק מבית החולים. סובבנו בין הקברים, והוא הראה לי כל פעם את קברי חללי היהודים. אח"כ אמר לי שהוא שמע, כי אני נרשמתי כמתנדב ללכת אל החזית פלשתינה, ובקש ממני לברר לו, מדוע עשיתי זאת *). מכיון שלא ידעתי בהחלט אם הרופא הוא יהודי, אמרתי לו שנכון הדבר, ולא

*) עלי להעיר פה, כי במשך כל הזמן היו באות דרישות מצד המפקדה אל חיילינו להתנדב כחלוצים לחזיתות שונות, ובכלל זה היתה גם דרישה להתנדב אל החזית הארצישראלית. אבל זמן קצר אחרי הכרזת בלפור נתקבלה במפקדה פקודה סודית, שלא לקבל יהודים אל החזית של המזרח הקרוב.

בררתי לו את הסבה, אך הוא אמר לי, שאני יכול לדבר אתו בגלוי לב, כי הוא יהודי כמוני. ואני יכול להיות חפשי יותר ביחסי אליו ולא כ"כ רשמי. אך אני שמרתי תמיד על הרשמיות, ביחוד בנוכחותם של אחרים. הוא אמר לי שהתענין להכיר אותי ושמע הרבה אודותי, גם יודע הוא שאני מאסף כסף בגדוד לשם הקרן הקימת לישראל (בהוהענשטאדט היתה לנו בגדוד אגודה ציונית, ואת פעילותנו הציונית המשכנו גם בחזית). ועוד הגיד לי שבאה פקודה לאסוף את כל שרידי הגדודים, שנשמדו בחזית האיטלקית, להחזירם לגליציה, ושם יסדרו מהם גדודים לחזית הרוסית. ומחר הננו יוצאים לשם. הוא הבטיחני שישתדל, כי גם אח"כ נשאר יחד.

לפנות ערב היתה ידיעה זו לפקודה רשמית, ולמחרת בבוקר עמדנו כולנו עם החבילות ועם המטבח על יד תחנת הרכבת וסדרו אותנו בתוך הקרונות. בשביל בית החולים היה קרון מיוחד ואני ישבתי בתוך הקרון הזה. במחלקה הראשונה והשניה היו הקצינים וגם הרופא בתוכם. אחרי נסיעה של שבוע ימים הגענו לגליציה וסדרו אותנו בכפר סמוך לעיר קאַלוש.

כג. אני עוזב את הצבא

כעבור כמה ימים באה אל הכפר ועידת בדיקה עם שני רופאים ובדקו את כל החיילים. אלו שנמצאו כשרים סדרו מהם גדוד בשביל החזית הרוסית, ושלא נכשרו הוקצעו לעבודות קלות. אחרי הבדיקה אמר לי הרופא, שאנחנו נפרדים זה מזה. הוא יסע אל גדודו, ואני אשאר בתוך הגדוד בכפר.

הדבר עשה עלי רושם רע. בארתי לרופא מה קשה עלי לחזור אל הגדוד. הוא התרעם עלי, שלא הגדתי לו זאת מקודם, וסבור היה שכעת קשה יהיה לתקן דבר מה. מאחר שכבר נסתיימה כל הבדיקה. אך מכיון שהוא הולך כעת לאכול למטבח הקצינים ויפגש שם עם הרופאים, ינסה לדבר אתם, אולי יעלה בידו לעשות משהו למעני. הוא הלך ואני נשארתי במשרד מדוכא מאד.

בשעה ארבע חזר הרופא יחד עם הרופאים הבודקים. ציוו עלי לפשוט את בגדי ושאלו אותי ע"ד בריאותי, מה חסר לי. אמרתי להם שאני חש ברגלי, והם רשמו פרטי כל והחליטו, שעלי להכנס לבית החולים בעיר קאַלוש, ומסרו לי את הנירות כדי להחתימם במשרד הראשי הנמצא בכפר סמוך. נפרדתי מהרופא שלי והודיתי לו בעד פעולתו זאת.

לאחר שקבלתי את החתימה במפקדה הראשית, הלכתי לעיר קאַלוש לבית החולים. הייתי שם שלושה שבועות ומשם שלחו אותי לעיר צוויטאו (במוריביה) לחודש ימים, כדי להבריא שם בבית הבראה ולשוב אח"כ ולצאת לחזית.

כשבאתי לצוויטאו והלכתי אל המשרד להרשם, פגשתי את מר אברהם רייז יליד עירנו. הוא היה חייט בית ההבראה, והוא לקח ממני את הניירות, ואמר שהוא עצמו ירשום אותי במשרד, והזמין אותי לביתו. זה היה בערב שבת. מצאתי בביתו הרבה מכירים מעירנו והם עסוקים בהכנת מאכלים וקוגעל לכבוד שבת. הוא הראה לי פינה בחדר ואמר: „זה מקומך, תגור אתנו בחדר זה, כמה שתרצה" בלילה הלכנו להתפלל אל הטעמפעל (בית כנסת רפורמי), וכשחזרנו הביתה, היה השולחן ערוך בחלות, בשר ודגים וי"ש, קדשנו ואכלנו סעודת שבת כהלכתה, בזמירות וברכת המזון, וכן בבוקר.

אברהם רייז היה גבר אלים, ואצלו נמצא מכל טוב: קמח, לחם, סוכר, טה, טבק וסגריות. דברים אלו קשה היה להשיגם באותו זמן, אך הוא השיגם בעקיפין מן החנויות, ששם היו מוכרים לפי כרטיסי מזון לאזרחי העיר והסביבה. באותה עיר היה בית חרושת לטבק, והיו לו בין הפקידים מכירים, שמכרו לו כל מיני טבק. הוא מכר את כל הדברים הנ"ל לחיילים בסיטונות, והם מכרו בקמעונות בפלוגות שלהן. גם הקציגים קנו אצלו טבק וסגריות. אני הייתי אצלו כל הזמן ועזרתי לו בעשיית סגריות. (למלאות טבק בתרמילים), והרוחתי כל יום כמה אגורות, ושלחתי בכסף זה חבילות קמח לאשתי הביתה.

בצוויטאו הייתי כחדשיים, אח"כ קבלתי חופש שבועים לנסוע הביתה

לפסח (תרע"ח) כשבאתי לגלינא, מצאתי את אנשינו טרודים בסדור הפסח בשביל החיילים היהודים. הרב ר' מאיר שפירא ז"ל פנה אלי בבקשה, לעזור להם גם השנה בהכנות לפסח, התאמצתי הרבה בעבודה הזאת וסדרתי הכל כדאשתקד. בליל שני של פסח נחליתי, והמחלה התגברה והיה לי חום גבוה מאד. היו לי מכאובים גדולים בידים וברגלים ולא יכולתי להניען. הרופאים מבית החולים הצבאי שטפלו בי, מצאו שזאת היא דלקת הפרקים. מחלתי עשתה רושם גדול בעיר וכל היום לא פסקו הביקורים מביתי. ביחוד התענין בי הרב ר' מאיר שפירא, שביקר אותי כמה פעמים ושלח כל יום את תלמידיו לבקרני, לדעת את מצב המחלה. לאחר שבוע ימים ששכבתי חולה בביתי, מצאו רופאי הצבא שמצבי מסוכן, והחליטו להעביר אותי לבית החולים הצבאי. שם שכבתי שלשה שבועות, ואח"כ הוטב לי מעט ושלחו אותי לבית חולים ללבוב. שם הייתי שבועים ואח"כ שלחו אותי לבית החולים לקראקא. בקראקא היתה באותו זמן התקוממות ולא נתנו לרדת העירה, והרכבת עם החולים נסעה למונקאץ (באונגריה). בבית החולים במונקאץ הייתי כחדש ימים, אח"כ שלחו אותי שוב לבית הבראה לצוויטאו. בצוויטאו הייתי שלשה שבועות.

באותו זמן באה פקודה, שכל המחנה עם הגדוד ועם בית ההבראה יעברו ללבוב ויגורו בקסרקטין „פיאַטראַ אי פאַוולאַ" ברחוב ליטשאַקובסקא, ובית ההבראה יהיה באותו הרחוב בקסרקטין של גדוד הרוכבים. כשבאנו ללבוב, לא היו עדין הדירות פנויות וישבנו בתחנת הרכבת בתוך הקרונות. השתדלתי וקבלתי חופש לשבוע ימים לנסוע הביתה, עד שהם יסתדרו בתוך הקסרקטין.

בלבוב הייתי כחודש ימים בבית ההבראה, אך נמאס עלי לשבת כ"כ הרבה זמן בטל. בקשתי את הרופא שישלח אותי לבדיקה ושיסדר לי ניירות לתכלית זו הוא מסר תעודה למשרד המחנה, שאני חולה ועליהם לשלוח אותי לקראקא לועד הבודקים. בקראקא היתה בדיקה בכל יום שבת, ומי שהביא

משם החלטה שאינו מוכשר לעבודת הצבא פטרוהו לביתו, ואם לא — שלחוהו לחזית.

מבית ההבראה שלחו אותי עם הניירות ע"י חייל אחד אל המחנה להוציא את הדבר לפועל. ובזה יצאתי כבר מרשות בית ההבראה לרשות המחנה. במשרד המחנה לא היו חותמים על הניירות, עד שהרופא בודק את האדם ומוצא שאינו חולה במחלה מדבקת. באותו יום היה רופא תורני אנטישמי, שונא ישראל מובהק, והוא רשם בפנקס החולים, שאני בריא ומוכשר לצאת לחזית. כשחזרתי למשרד וחכיתי לקבל הפקודה לנסוע לקראקא, שלחו אותי אל הפלוגה השלישית. אני לא ידעתי מכל הנעשה בי, אך כשהלכתי בחצר, פגש אותי פעלדוועבעל אחד מכיר, שעבד במשרד הפלוגה, ואמר לי, שאני כתוב ברשימת היוצאים בעוד שלושה שבועות אל החזית הרוסית. כמעט שנתעלפתי מרוב צער. ספרתי לו את כל הענין, כי עלי היה ללכת לבדיקה לקראקא, ויש כאן טעות. אך הוא אמר לי, שהענין נגרם ע"י ההערה של הרופא האנטישמי, ולא יועל כעת שום דבר. ביום השני יצאתי עם כל הפלוגה אל השדה, ללמוד ולחזור על תרגילי המלחמה עם הרובה בידי. ושוב נעשיתי חייל בין כל החיילים, וכך עבר עלי שבוע שלם. הדבר דיכא את רוחי מאד, וכמעט שיצאתי מדעתי מרוב צער. במשך הימים האלה לא אכלתי ונחלשתי מאד, וכחולם בהקיץ נהלכתי...

הדבר עשה, כנראה, רושם גדול על ידידי ומכירי מבין הקצינים והפקידים, ובהשתדלותם נקראתי לבדיקה חדשה אל רופא השטאב פרופ. ד"ר אללערהאנד. הוא חתם על הניירות וביום הראשון בבוקר נסעתי לקראקא, ושם נשארתי שבועים בבית החולים. חברי ועדת הבודקים היו קשים מאד בדינם, אבל הרופאים הכירו בי איש חלש. ובאמת הייתי חלש, לרגל הצרות והעגמת נפש שהיו לי עד עכשיו. בשבת היתה הבדיקה. לא הודיעוני את התוצאות, רק שלחו את החלטתם ע"י הדואר ללבוב, ובבוקר כשבאתי אל המשרד, הודיע לי הרופא, כי קבלתי את הציון C. ואחר שסדרנו את הניירות הרשמיים, קבלתי תעודת פטורין מעבודת הצבא, ובשבת ישבתי אל שולחני עם משפחתי — חפשי, חפשי...

קפא

כד. תחת סבלות האוקרינים

שבור ורצוץ באתי הביתה בלי כסף בכיס, בלי מקור לפרנסה, עיף מהטלטולים והצרות השונות שעברו עלי, ומבלי לדעת במה להתחיל, כדי לפרנס את בני ביתי. כך הסתובבתי כחדשיים. בינתים בא הקץ למלחמה העולמית, זה היה באחד בנובמבר שנת 1918. נתפרדה חבילתה של ממלכת אוסטריה, על חורבותיה נוסדו ממלכות חדשות כל אחת לחוד: אונגריה, צ'כיה, ואוסטריה קטנה. חלקים ממנה נפלו לאיטליה, ליוגוסלביה, לרומניה ופולניה המחודשת. זו לקחה חלקים גם מרוסיה וגרמניה. החלק שקבלה מאוסטריה, גליציה, נתפרד תיכף לשני חלקים נלחמים זה בזה: המערב הפולני והמזרח האוקראיני. עיקר המלחמה היה על בירת המדינה, לבוב. המלחמה היתה בתוך העיר ממש, בחלק המערבי היו הפולנים ובחלק המזרחי — האוקראינים. עירנו גלינא, הנמצאת במזרחה של לבוב, היתה בחלק האוקראיני.

הממשלה האוקראינית, שהתקיימה זמן קצר, השאירה דף שחור בהיסטוריה, בגלל הצרות שסבלו היהודים בכל עיר ובכל כפר שנמצאו תחת חסותם. לכתחילה שעשעו היהודים את נפשם בתקוות טובות, כי האוקראינים הבטיחו להם זכויות שוות והכירו אותם לעם ככל העמים. בתוך הקבינט מנו מיניסטר ליהודים, את העסקן הציוני המפורסם ד"ר ישראל וואלדמאן ע"ה, וסדרו מועצה לאומית יהודית בשביל כל הארץ, שמרכזה בעיר הבירה סטניסלב, וסניפים לה בכל עיר מחוז. כל עיר ועיר שלחה את שליחיה למועצה הלאומית, שזכויות גדולות היה לה לסדר את עניני היהודים התרבותיים והכלכליים. את כל הדברים היפים האלה סדרה הממשלה המרכזית ביחד עם המיניסטר היהודי — הכל על הניר. אבל למעשה היתה אחרת, כל עיר היתה ממשלה לעצמה, כל קצין היה מלך, וכל חייל — קצין, וגנבו וגזלו ככל אוות נפשם.

בעיר המחוז פרומישלאני היתה מועצה לאומית. מעירנו שנמנתה על שלטון עיר מחוז הנ"ל, נבחרו לחברי המועצה הרב ר' מאיר שפירא,

אפרים כ"ץ, שלמה ציגלר, מרדכי הלפרן (בן יחזקאל), כותב הטורים האלה ועוד. היו לנו כמה ישיבות בעיר פרומישלאני בבית העסקן הציוני מר בנימין גרוסקופף ובעירנו, שבהן היינו דנים על התזכירים שקבלנו מהממשלה (בשפה היהודית). בדיונים ע"ד סידור עניני הבחירות להמועצה המרכזית עמדה גם השאלה ע"ד מתן זכות בחירה לנשים מנקודת השקפה לאומית, ועוד ועוד. הכל כמו ממשלה יהודית ממש. זה היה בזמן הראשון.

כשפרצה המלחמה בין האוקראינים והפולנים, תמכו הרבה מהיהודים באוקראינים בכסף, במתנדבים ובעצות. האוקראינים, שלא היו עדין מוכשרים לעשות מלוכה ולא היו מוכנים כל צרכם, לא ידעו איך להתנהג, גם לא שמעו בקול ידידים ועצותיהם. לפי הרכוש הגדול שנפל לידם מעזבונה של אוסטריה, היו יכולים להחזיק מעמד זמן רב, וכך, למשל, היו הערים דרוהוביץ ובוריסלב עם מעינות הנפט שנפלו לידם יכולים להביא להם הכנסה גדולה. אבל רק חלק קטן מהסטודנטים והנוער שלהם, שנלחם בחרף נפש להגן על ממלכתם, התיחס אל כל הענין בכנות וביושר. רובם דאגו לכיסם הפרטי, או שבחוסר הבנתם בזבזו כל מה שהיה בידם. מסבות אלה אפס אצלם לאחר כמה שבועות הכסף והמזון לכלכלת הצבא, והתחילה ה„ממלכה" להתפרד עוד טרם שהתחילה להתבסס. ביחוד הגיעו אז אלינו שמועות רעות ע"ד המצב בעיר לבוב הנצורה. מסיבת הדרכים המשובשות בגייסות אי אפשר היה להשיג צרכי אכל, והרעב בכל מוראותיו התחיל להראות אותותיו בעיר.

באותו זמן בא לעירנו הד"ר ז. סטרנר בתורת קצין וכחבר ועד ההצלה בלבוב, ובקש מאת כמה מעסקני הצבור שבעירנו, להשתדל לעזור להם להשיג צרכי אכל בשביל יהודי לבוב, שלא יגועו ברעב. הוא מסר לי מטעם הממשלה האוקראינית פקודה בכתב לכל מקום, שימכרו צרכי אוכל למטרה הנזכרת וימציאו עגלות להוביל את המזון ללבוב במחירים הקבועים בשם הממשלה. קנינו בעירנו הרבה בשר ובכפרים תפוחי אדמה ושאר צרכי אוכל, ונסעתי ללבוב עם

שלשים עגלות מלאות צרכי מזון בשביל ועד ההצלה, לחלק את המזון בין יהודי לבוב.

בדרך ללבוב עמדו תחנות משמר של הצבא. כשבאנו אל המשמר הראשון לא נתן לעגלות לעבור. הראיתי לקצין האוקראיני את התעודה מטעם המיניסטריון, הביט בה ואמר שזה יפה לקנוח... ולא נתן לנסוע הלאה. נתתי לו בקשיש בכסף אוסטריה, ואז נתן לעבור ולנסוע. כן היה בכל המשמרות. כשעברתי את כל המשמרות והגעתי ללבוב, עמד בכניסה לעיר משמר גדול של המפקדה הראשית עם הרבה קצינים. הראיתי להם את התעודה עם כל הניירות, לקחו אותם עם העגלות והובילו את הכל למחסני הצבא, ואמרו לי שאני יכול ללכת. הודעתי תיכף לועד ההצלה על הגזלה, הם הלכו תיכף אל הממשלה ומחאו נגד זה, אך לא הועיל שום דבר. בקושי רב קבל הועד את חצי המשלוח, מבלי לקבל כסף בעד החלק השני, לכה"פ הצלחתי להוציא מידם את חבילות המזונות הפרטיות. שהבאתי בשביל ידידים וקרובים.

נורא היה המצב בלבוב, הרחובות היו ריקים מבני אדם, הכדורים נפלו לתוך הבתים, האנשים ישבו צפופים בחדר אחד לצד החצר, פחד הכדורים והרעב, שעוד מעט לא יהיה מה לאכול, היה איום, כי גם אפשרות לא היתה ללכת לבקש אוכל. חלקתי את הצידה בין קרובי, וחלק הבאתי למשפחת האחים קורקיס. בקושי גדול ומתוך סכנה מרובה עברתי בחוצות, עד שבאתי לדירתו של ד"ר יעקב קורקיס. ראיתי את הכדורים שעפו מעל לראשי, כי על יד ביתו היו התקפות שני הצדדים. בבית מצאתי רק את הד"ר י. קורקיס; כל המשפחה היתה אצל ד"ר אברהם קורקיס, מקום שהיתה הסכנה פחותה. הד"ר הוביל אותי בזהירות על יד הקירות ודרך חצרות, עד שעברנו את מקומות הסכנה ובאנו לבית אחיו. הם שמחו עלי ועל חבילות המזון שהבאתי להם. לנתי אצלם ובבוקר נסעתי הביתה.

בחמשה עשר לחודש נובמבר כבשו הפולנים את לבוב כולה. הם התנקמו ביהודים ועשו את הפוגרום הידוע ביהודי לבוב, שדדו

ושרפו הרבה בתים על האנשים. עירנו נשארה עדיין תחת שלטון האוקראינים, ומפי השבויים שעברו דרך עירנו נודע לנו ע"ד האסון בלבוב.

המלחמה בין הפולנים והאוקראינים ארכה כששה חדשים, עד שנכבשה גליציה המזרחית כולה בידי הפולנים. היו ערים שהרבו לסבול, כי פעם כבשוה אלה, ופעם כבשוה אלה. מצב הצבא האוקראיני היה רע מאד, לא היה להם לא אוכל ולא מלבושים, (הם לבשו מלבושי הצבא האוסטריים שנשארו על גופם), לא לבנים ולא נעלים. הם השתמשו אח"כ רק בבגדים ונעלים שגזלו מן היהודים. מן ההכנסות של הממשלה לא נהנה הצבא כמעט ולא כלום, כי מן המסים שלקחה הממשלה והנפט, שהיו מקור רכושה, עשו מנהיגי העם תל עולם... הם מכרו נפט לכל מי שבא לקנות בכסף אוסטרי, וכל מנהיג שמכר, לקח את הכסף לכיסו. בכל עיר מחוז היו הקצינים והמנהיגים מוכרים נפט, והרבה פעמים לקחו כסף ולא נתנו נפט, ומתוך פחד הוכרחו הנגזלים לשתוק. הרבו לסחור בימים האלה בנפט ומלח שהיו מובילים אותם בעגלות לאוקראינה הרוסית, כי שם היה מחסור בדברים אלה, ומשם הביאו סוכר, טה, גפרורים, שלא היו בנמצא אצלנו.

הנסיעה ברכבת היתה אז קשה מאוד, כי כיון שלא היו להם פחמים היו מסיקים בעצים, וכשעברה הרכבת בקרבת יער היו עוצרים ומתעכבים באמצע הדרך, וקהל הנוסעים הוכרח ללכת להביא עצים מן היער, כדי להסיק את מכונות הרכבת. לפעמים היה הכרח לחכות כמה שעות, עד שנתחמם הדוד כל צרכו והספיק הקיטור בכדי לנסוע הלאה, ואז שרכה הרכבת את דרכה כעגלה רתומה לסוסים רזים ודלים. מסבה זו נמנעו לנסוע ברכבת ונסעו בעגלות. אני הייתי חבר בקבוצת סוחרים שעסקו במסחר הנ"ל והייתי נוסע בעגלות עם הסחורה, ופעמים רבות היינו אני ושותפי בסכנה גדולה, כשפגעו בנו חיילים בדרך והתנפלו עלינו לשדדנו.

פעם אחת נסעתי עם עוד שני שותפים בעגלת חורף מלאה גפרורים וסוכר לעיר בוברקא, למכור את הסחורה שם. כשבאנו לבוברקא סרתי לחצרו של גיסי מר יעקב זאב וייזר, ואמרתי לו שיביא אלי

עשה רושם רע בעיר והטיל פחד גדול על היהודים. כשנודע הדבר לכמרים הפולנים, מיהרו תיכף אל המפקדה הראשית ובקשו מהם שיתנהגו אתנו במדת הרחמים, כי בזמן הכבוש הרוסי והאוקראיני שמרו עליהם היהודים, ובבתי היהודים הסתירו קציני פולנים והאכילו אותם כל הזמן בלי תשלום. אחרי זה נשתנה היחס לטובה.

כשנפתח החבור עם לבוב, החלטתי ללכת לשם, לראות את שלום ידידי וקרובי. סדרנו קבוצה שתלך ברגל ללבוב. הרכבת שימשה רק לצרכי הצבא, ובעגלת סוסים לא היה אפשר לנסוע, מכיון שהחיילים היו גוזלים את הסוסים. כשהלכנו בדרך פגשנו חיילים פולנים, שהובילו בהמות לשחיטה לבשר בשביל החיילים שבחזית. הם דרשו מאתנו לנהג את הבהמות לחזית. באין ברירה הלכנו אתם, והם נתנו לידנו מקלות לנהג בהם את הבהמות. באמצע הדרך הרביצו בנו מכות לרוב. חפשו אצלנו נשק בכיסים, בכובעים ובנעלים, היינו: לקחו מה שהיה בכיסנו, את הבגדים העליונים, את הנעלים והכובעים, והכו אותנו כדי שנברח הרחק מהם. ואנו הודינו לשמו הגדול שנפטרנו מהם. זה היה לפנות ערב, ובינתים התחיל גשם שוטף, ואני הלכתי בגרבים. בחצות הלילה הגענו לכפר וויניקי הסמוך ללבוב, ובבוקר מצאתי עגלה שנסעה ללבוב. התפשרתי עם בעל העגלה והבטחתי לשלם לו בעד הנסיעה בחנותו של בן דודי יוסף בוכבינדר.

כשבאתי ללבוב, נבהלו בני משפחתי בראותם אותי יחף ובלי בגדים. רחצתי ולבשתי בגדים ונעלתי נעלים ויצאתי החוצה להפגש עם ידידים ומכירים. כשנחתי מעט דברתי עם בן דודי יוסף ע"ד מטרת בואי, וספרתי לו כי אין לי שום מקור לפרנסה, עירנו נעשתה לחרבה ואין לי בה כל תקוה, וחפצי להסתדר בלבוב. חקרתי את מצב המקצוע שלי בלבוב ומצאתי שהוא עומד במדרגה נמוכה מאד. החלטתי להתעסק במסחר. אך לדאבוני לא היה לי כסף. בן דודי הציע לי תמיכת בסף. התנגדתי לכך ואמרתי לו כי לא אקבל תמיכה בהחלט, חפצי להסתדר במלאכה או במסחר, כדי שאוכל ליהנות מיגיע כפי. אחרי כמה ימים בא אלי בן דודי בהצעה, והיא: היות

ויש לו בית מסחר לנעלים והוא חפץ לעשות לו גם בית מסחר לעורות מעובדים, ושותפו נוסע לקנות עורות בבתי חרושת בערים לובלין, ראַדום, וורשא ועוד, — הוא ילוה לי חמשים כתר, ואני אסע יחד עם שותפו מר הירשהורן לקנות סחורה ולנסות את מזלי במסחר. להצעה זו הסכמתי.

במוצאי שבת אחת, בחודש יוני שנת 1919, נסענו שנינו, מר הירשהורן ואני, ללובלין לקנות סחורה. אני הייתי התלמיד והוא מורי. כשבאנו ללובלין הוביל אותי ממקום למקום לראות סחורה אצל סוחרים ובבתי חרושת, אח״כ הלכתי לבדי לבקש מקומות חדשים. ראיתי בכל המקומות סחורות שונות ונוכחתי, שאינני צריך ללמוד הרבה. אמרתי למר הירשהורן, שבסכום כזה אינני יכול להיות סוחר, כי מצאתי במקום אחד סחורה טובה בהזדמנות, ואני זקוק לסכום גדול יותר למען קנות את הסחורה. הוא אמר לי, שאין ברשותו אלא חמשים כתר בלבד, הצעתי לו שהוא יתן את הכסף הנצרך בשביל הקניה, וחמשים הכתר שלי ישמשו להפסד העלול לבוא מן הקניה הזאת. ומכיון שלא נזדמנה לו סחורה כרצונו, הלך אתי לראות את הסחורה שהצעתי לו לקנות, והסכים תיכף לקניה ושלם את הכסף. כשבאנו ללבוב עם הסחורה מכרנו אותה תיכף בריוח הגון. אני קבלתי את חלקי בריוח לפי חמשים כתר שהשקעתי בקניה. במוצאי השבת הבאה נסענו שוב, וברשותי היה כבר הפעם סכום של 150 כתר. כשבאנו ללובלין החלטנו שאחד יקנה בלובלין והאחד בראדום. הוא נתן לי חמש מאות כתר ואני נסעתי לראדום, קניתי שם עור ונעלים וחזרתי ישר ללבוב. את העור מכרנו תיכף, ואת הנעלים קנה בן דודי בעצמו, בשביל חנותו. בריוח קבלתי את חלקי לפי מאה וחמשים כתר.

ואחר שתי הקניות האלה, שבהן עמדתי בנסיון, החליטו שני השותפים, הירשהורן ובן דודי, שעלי לנסוע לבדי לסדר את הקניות, ואני הייתי לשותף שלישי בשכר עשרים אחוז. ומני אז הייתי נוסע כל שבוע ממוצאי שבת עד יום ששי, ולפעמים נשארתי כמה שבועות מחוץ ללבוב. סובבתי בערים לובלין ורדום והסביבה, וורשא,

סוסנוביצה, קשאנוב, קראקא, רישא, טרנוב, לבוב. את הסחורה שלחתי מכל מקום ללבוב ע"י הפוסטה או ברכבת, והם מכרו אותם בלבוב. העסק הלך הלוך והתפתח ומצבי החמרי התבסס באפן טוב. מדי פעם בפעם שלחתי כסף הביתה לפרנסה וחלק חסכתי, אח"כ עלה חלקי בריוח לשלשים אחוז, והיה לי כבר סכום הגון ממה שחסכתי במשך הזמן.

באותם הימים שהייתי בלבוב, הייתי פעיל בעבודה ציונית, השתתפתי בועדות הארציות, הייתי חבר הועד המרכזי של ההנהלה הציונית הארצית ועוזר תמידי במערכת העתון „טגבלאט" בלבוב ולקחתי חלק בעבודת הועד הארץ־ישראלי, שהתפתח אח"כ למשרד א"י. בראש הועד עמד אז המהנדס יצחק קונטעס ז"ל, (הוא נפטר בירושלים בשנת 1937). באותו זמן התחילה ההגירה לארץ ישראל דרך לבוב. המשטרה הלבובית נתנה את הדרכיות לעולים רק בחתימת הועד הא"י, ואת הויזות קבלו מידי הקונסול הבריטי בוינה. כחבר הועד טפלתי הרבה בעולים, עזרתי להם בקבלת הדרכיות ועוד. אח"כ סודר המשרד הא"י בוורשא ובלבוב, והקונסול הבריטי בוורשא נתן את הויזות לא"י. גם אני סדרתי לי דרכיה לנסוע לא"י בשנת 1920, אך בגלל סבות שונות נתעכבה נסיעתי.

הרדיפות על הציונים

אחרי כבוש ארץ גליציה ע"י הפולנים נתנה הממשלה הפולנית את עיניה בציונים לרעה, כי חשדה אותם בסימפטיה לאוקראינים. רבים מבין המנהיגים הציונים נשארו בחו"ל בפחדם לחזור לגליציה, ואחרים שנשלחו לחו"ל כמו הד"ר ל. רייך ז"ל, ד"ר אלכסנדר הויזמאן ז"ל ועוד, נאסרה עליהם במשך זמן ידוע הכניסה לפולניה. גם מאסריס רבים נעשו בין הציונים בעירות הקטנות, ביחוד בין אלה שידעום כעסקנים בעירם, ושלחום למחנות רכוז. גם על עירנו נפל הגורל ובאה פקודה לאסור שלשה אנשים ולשלוח אותם למחנה רכוז. ואילו הם: אפרים כ"ץ ז"ל, משה גריידינגר (כעת באמריקא) ואני. משה גריידינגר שנודעה לו הפקודה, ברח לאמריקה. אני הייתי בלבוב ולא מצאו אותי. לאפרים כ"ץ,

שהיה בגלינא מסרו את הפקודה ע"ד מאסרו, והודיעוהו שיהיה מוכן לנסוע למחנה הרכוז. הדבר עורר רעש גדול בעיר, ונסעה משלחת, מיהודים ונוצרים, ביניהם הכמרים והשופטים, ראש העיריה והקהלה, אל שר המחוז, הסטארוסטא בעיר פרומישלאני, למחות נגד זה ולבקש ממנו לבטל את הגזירה. תוצאות ההשתדלות היתה, שמר כ"ץ נשאר אסור בתוך גבולות העיר, היינו: שלא היתה לו רשות לצאת את העיר בלי רשות המשטרה. הם עשו חפושים בביתו ובביתי, ולחצו על אשתי ובתי חנה לאמר, היכן אני נמצא.

כשנודע לי ע"ד הפקודה הנ"ל, הודעתי לאשתי את החלטתי לנסוע לארץ ישראל, ושתבוא היא והילדים ללבוב להפרד ממני. אך אשתי התנגדה לכך וכתבה לי, שכבר עבר זעם, ואני יכול לשוב הביתה בלי שום פחד. ולאחר שהפצירה בי כמה פעמים לבוא הביתה לראות את הילדים, נסעתי בערב שבת אחת בימי חודש יולי 1920 הביתה לשבת. כמעט כשבאתי העירה ונכנסתי לביתי, לאחר חצי שעה בערך בא חייל וקרא אותי לבוא למשרד הז'נדרמים. הבינותי היטב מה תהיינה תוצאות ההזמנה הזאת.

הלכתי אל משרד הז'נדרמים. המפקד, יליד פוזנה, קבל אותי יפה ובקשני לשבת. אח"כ הוציא מן התיק את כתב הפקודה והודיעני שאני אסור, ועלי להשלח עוד בו ביום למחנה הרכוז. הדבר הדהימני עד מאד, אך לא איבד בי את שיווי המשקל, אמרתי לו, כי בדברים כאלה אין מה להתוכח ובידו אני וכרצונו יעשה בי. הוא הביע את צערו, ואמר שעליו למלא את תפקידו. והודיע לי שאני יכול ללכת הביתה לקחת אתי לבנים ומזון לדרך, והוא ישלח ז'נדרם שילוה אותי הביתה וחזרה. הודיתי לו על טוב לבו ואמרתי לו שאינני יכול ללכת תחת השגחת ז'נדרמים, ולא אוכל לקחת עלי אחריות למה שיהיה, אם בני העיר יראו כי ז'נדרם מוביל אותי. אם הוא חפץ להאמין בי, שלא אברח, אלך הביתה לבדי, וליתר בטחון אני משאיר אצלו את הדרכיה שלי לארץ ישראל, ואם לאו אני מוותר על ההליכה הביתה. הוא נמלך בדעתו ואמר, ששמע אודותי, שאיש הגון אני, והוא יאמין לי בהן צדקי, ולקח ממני את הדרכיה,

ובקש ממני להיות מוכן בשעה שלש לנסוע. הודיתי לו והלכתי הביתה. בחוץ חכו לי חברים רבים, הודעתי להם שאני אסור, ובקשתי מהם ללכת הביתה ולא לדבר על כך.

בבית אמרתי לאשתי, שאין שעה זו יפה לבכיות, ובקשתיה להכין לי הכל לדרך, כי הזמן קצר. אח"כ בא אלי אפרים כ"ץ, האח לצרה, נשקנו זא"ז ובכינו מעט, אח"כ שאלתי אותו, אם יש רופא בעיר שיכול להכיר אותי כ„חולה". והוא אמר לי שיש רק רופא אחד אוקראיני, בתור „אסיר בעיר", והוא שכור גדול וקשה למצוא אותו, אך במשרדו של מר ש. יש פקיד אוקראיני ואפשר שהלה ימצא אותו. הלכתי תיכף אל המשרד, הנ"ל וספרתו לו ע"ד הענין שלי. הוא נכנס אל הפקיד ודבר אתו ואח"כ הודיעו לי בשם הרופא, לשכב במטה ושהוא יבוא תיכף. שכבתי במטה והרופא בא ואמר להעמיד על יד המטה קערה מלאה מים ולהניח תחבושת על הלב, גם נתן רצפט לבית המרקחת, לקחת רפואה ואמר לי לשכב ישר ולא לדבר עם שום בן אדם, ואם יבואו הז'נדרמים לא להשיב להם דבר ולא לתת לבני אדם להכנס אלי. הרופא קבל בשכר טרחתו כסף ובקבוק י"ש והלך.

בשעה שלש עמדה עגלה עם שני ז'נדרמים על יד ביתי, ונכנסו להודיע לי, שעלי לנסוע אתם אל הרכבת ומשם למחנה הרכוז. לתמהונם הגדול מצאו אותי שוכב במטה. הם דברו אלי ושאלוני לסבת הדבר, אבל אני שתקתי ולא השיבותי להם דבר. הם לא ידעו מה לעשות ואחד מהם הלך להודיע למפקד, כדי לדעת איך לנהוג בי. בינתים נתמלא הרחוב שעל יד ביתי הרבה אנשים. הדבר עשה רושם גדול בעיר. המפקד בא תיכף, נכנס לחדרי, ראה, שאני במטה ושאל אותי שאלות, אשתי אמרה לו שבאה עלי התקפת לב, והרופא אסר עלי את הדבור. בכיות אשתי וילדי לא היו מעושות, אלא מתוך צער ממש. הוא עמד נדהם ואובד עצות, כמי שנמלטה לו צפור מן הכלוב. הוא הלך לבקש את הרופא ולשמוע את חוות דעתו, אבל באותו יום לא יכול למצוא אותו. וביום השבת, כשבא הרופא להרשם במשרד הז'נדרמים כחוק, בא אתו המפקד לביתי, והרופא

הודיע למפקד שאסור בהחלט לטלטל אותי ממקום למקום. המפקד הודיעני, שמכיון שאין הוא יכול להאמין ברופא זה, הודיע על כך לשר המחוז, וביום השני יבוא רופא המחוז לבדקני ולראות, אם נכון הדבר שאני חולה, תחת השגחתו אשאר גם להבא ופעמים ביום יבואו ז׳נדרמים לראות אם אני שוכב במטה. ביום השני בא מפרומישלאני רופא המחוז, ידידי הד״ר נ. ונכנס אלי יחד עם המפקד, בדק אותי, וכתב רפורט, שאסור לטלטל אותי ממטתי במשך שלשה שבועות. חברי הציונים הודיעו להנהלה הציונית בלבוב, שישתדלו שם לטובתי, וגם מעירנו נסעה משלחת מחשובי היהודים והנוצרים לפרומישלאני אל שר המחוז, לבקשו שיבטל את הגזירה.

בינתים פרצה המלחמה בין הפולנים והבולשביקים. האחרונים התגברו על הראשונים והלכו וכבשו כיבוש אחר כיבוש והגיעו עד לעירנו. וביום הרביעי בשמונה עשר יום לחודש אוגוסט 1920 כבש הצבא הבולשבי את עירנו. קמתי ממטתי בלי פחד, המפקד עם כל אנשיו ברחו מהעיר יחד עם הצבא הפולני.

עם בואם של חיילות הבולשביקים התחילו צרות חדשות. המלחמה היתה סמוך לעירנו וכדורי התותחים נפלו בתוך העיר. הבולשביקים לא גזלו, כ״א קנו בכסף מלא. בתחילה שמחו הסוחרים, שקבלו סכומים גדולים בעד סחורתם. הצבא שלם במיליונים ועשרות מיליונים, אולם אח״כ נודע, שאין לקבל חלף המליונים אפילו שוה פרוטה. לא היה שום ערך לשטרות הכסף הללו, שלא היו אלא ניר מודפס ומספרים. והבולשביקים קנו בינתים כל מה שבא לידם מסחורות וצרכי אוכל. והיו צרות גדולות: הסוחרים הסתירו את סחורותיהם, ואלה הלכו לחפש, וכשמצאו, שלמו חוץ מכספם גם מכות. בעיר גבר הפחד, שמא יפרוץ רעב, אך הבולשביקים לא האריכו ימים אצלנו. וביום השלושים ואחד באוגוסט הנ״ל גרשו אותם הפולנים מן העיר.

כעבור יומים נסעתי בעגלה ללבוב להוודע על הנעשה בעסק ובסחורה במשך זמן העדרי מלבוב. מצאתי גם שם חורבן נורא ומהפכה שלמה בסחורה ובוולוטה. פגשתי בלבוב את מפקד הז׳נדרמריה

לרכז את כל המכירה הנזכרת לאנשי גליציה בשטח אחד, ובשביל פלחה מכרתי ב„מרחביה". סדרתי את משרדי בביתו של הד"ר יעקב קורקיס, הדפסתי חוזים, שוברות, מכתבים וחומר תעמולה, שהיה רשום עליהם „חברת הכשרת הישוב לא"י סניף לבוב". פרסמתי כמה מאמרים בעתונות לבוב, באידיש ובתרגום פולני, גם ההסתדרות הציונית בלבוב שלחה חוזר לכל החברות בערי גליציה, לעורר אותם לעשות תעמולה לקנות קרקעות בארץ ישראל. היו מודיעים להם, שאני אבקר אותם בתור מנהל החברה.

קבלתי תעודות יפוי כח מחברת הכשרת הישוב בירושלים. מהסניף בלבוב, ומהסתדרות הציונית בלבוב. אנחנו, חברי הועד, היינו הקונים הראשונים של המגרשים. והמכירה התחילה בטמפו ובסדר. בקרתי בבתים רבים בלבוב, ציונים ובלתי ציונים, וכתבתי חוזים עם הקונים. מחזה נהדר היה ענין חתימת חוזים אצל כמה מהקונים בלבוב ובסביבה, היו כאלה שלבשו בגדי שבת לחתימת החוזה, וכבדו בדובשן ויין, והיו כאלה שהזמינו את קרוביהם לחתימת החוזה, כמין חג משפחתי ודבר שבקדושה, שזכו לקנות חלקה מאדמת ארץ ישראל. הכסף נמסר לבנק של גזבר הועד, האדון ד"ר לנדוי, והוא העביר את הכסף אל „חברת הכשרת הישוב בירושלים". כל קונה מגרש מוכרח היה לקנות גם מניות החברה הנ"ל. באופן כזה מכרתי הרבה מניות. בשכר עבודתי לקחתי שש לירות לחודש. הועד וגם הד"ר טון התנגדו לזה ודרשו ממני לקחת יותר, אבל אני לא חפצתי להרויח מעבודה קדושה של מכירת קרקע א"י. זה הספיק לי באמת בצמצום רב, כשאני הייתי בלבוב ומשפחתי בגלינא. גם בהוצאות קמצתי, כי הייתי בכל מקום אורח כבוד אצל נכבדי העיר ולא היו לי הוצאות פרט לדמי הנסיעות. כך עברתי כמעט בכל ערי גליציה המזרחית, (גליציה המערבית ופולניה היו תחת השפעת הועד בוורשא) ודברתי בפומבי בבתי כנסיות ובבתים פרטיים לטובת א"י והציונות. הצלחתי הרבה במכירת מגרשים, קרקעות ומניות, וכל הכסף נשלח תיכף לירושלים.

כעבור ששה חדשים והמכירה היתה מאורגנת יפה, המשרד היה

מסודר והעסק התפתח יפה, כתבתי מכתב אל הד"ר טון ודרשתי ממנו, שיקיים את הבטחתו לשלוח לי „דרישה" לבוא לארץ ישראל. הד"ר טון השיב לי, כי התענין לדעת את מצב המקצוע שלי בא"י, ונודע לו, שאין שום אפשרות להרויח פרנסה מעבודת הכריכה. ובכן דעתו שלא אבוא עדיין לארץ ישראל, כי עבודתי בחו"ל מביאה תועלת יותר בשביל ארצנו. ומסיבה זו נכון יותר, שאשאר עוד בחו"ל, והוא מציע לי, שאתרצה לקבל משכורת גדולה יותר ולהשאר מנהל המשרד.

אחרי התשובה הזאת ראיתי, כי גם בדרך הזאת לא אבוא אל מטרתי, גם מן הועד ומצדדים אחרים השפיעו עלי לדחות את רעיון הנסיעה לזמן אחר. פניתי במכתב לידידי ר' אליעזר מאיר ליפשיץ מנהל בית המדרש למורים של „מזרחי" בירושלים, ובקשתי ממנו שישתדל בשבילי לקבל דרישה לבוא לא"י. מכתב כזה כתבתי ג"כ לידידי מנהיג הפועלים הסופר מר יוסף אהרנוביץ ז"ל. שניהם השתדלו בדבר. מר אהרנוביץ כתב לי, שהשתדלותו לא הצליחה. אבל השתדלותו של מר ליפשיץ הצליחה, וקבלתי דרישה על ידו לבוא בתור מורה למקצוע לבית המדרש למורים של „מזרחי". בסוף חודש אוקטובר שנת 1922 קבלתי ידיעה מהמשרד הא"י בוורשא, כי נתקבלה דרישה בשבילי ומשפחתי לבוא לארץ ישראל.

כז. לארץ אבות

כשקבלתי ידיעה זו, נסעתי לשבת הביתה ואמרתי לאשתי, שאנו נוסעים ביום הראשון לפרומישלאני אל שר המחוז לסדר את הדרכיה בשביל הנסיעה לא"י. ביום הראשון נסענו כולנו אני ואשתי והילדים לפרומישלאני לסדר את הדרכיה, וגם להפרד ממשפחת אשתי. כשחזרתי משם, נסעתי ללבוב וסדרתי את כל החשבונות והמאזן, הודעתי במכתב לד"ר טון לירושלים, כי הפסקתי את העבודה ומסרתי הכל לנשיא הועד הד"ר יעקב קורקיס. הועד בלבוב מנה את מר צבי נגלברג (כעת בא"י) לממלא מקומי להמשיך במכירה ובגביה, ואני

שלחתי את הדרכיה למשרד הא"י בוורשא לסדר את הוויזה האנגלית.

ביום הששי, בשבעה עשר לנובמבר בבוקר חזרתי הביתה והכרזתי על מכירת ביתי ורהיטי, ובאותו יום מכרתי את שניהם, ובתנאי שאוכל להשתמש בהם עד הנסיעה, לא עמדתי על המקח, לקחתי הרבה פחות מערכם, ואחרי השבת חזרתי שוב ללבוב לסדר עוד ענינים בקשר עם הנסיעה, ונסעתי לוורשא להתיצב לפני הקונסול האנגלי, כפי החוק באותו זמן. מוורשא חזרתי ללבוב ושלחתי את החפצים הכבדים, שבאו בינתים מגלינא, ברכבת לגאלאץ, שיגיעו לאניה באותו זמן שאנחנו נבוא לגאלאץ, ואחר שבועים קבלתי את הדרכיה עם הויזה.

ביום החמישי, בשביעי לחדש דצמבר, שבתי לגלינא. בינתים כבר באה גיסתי דבורה לגלינא על מנת להשפיע עלי לחדול מהנסיעה... אבל אני אמרתי לאשתי לאפות „לעקיך" (דובשן) להכין ליום ראשון בבוקר, כי אז הננו יוצאים ללבוב, ובלילה נסע ברכבת אל האניה לגאלאץ. אשתי בכתה ואפתה את ה„לעקיך" ועוד מעדנים בשביל הדרך. ולקונים הודעתי שיבואו ביום הראשון לקחת את הרהיטים ואת הבית.

ביום הששי בבוקר הלכתי להפרד מקברי אבותי בבית החיים. עמדתי על יד המצבות ושפכתי את לבבי בתפילה מה„מענה לשון", ובקשתי מהם לעורר עלי רחמים שאצליח בדרכי אשר אני הולך בה. מנהג הוא בישראל מדור דור, להפרד מבית החיים, בצאת אדם מעיר לעיר ובפרט בצאת מארץ לארץ. כן הלכתי גם על קברו של ר' הלל סינעליש ז"ל ולקברי הצדיקים.

ביום השבת סדרו לי החברים סעודת פרידה, וביום ראשון בבוקר בשעה תשע עמדה העגלה טעונה כל החפצים מוכנה לדרך אל הרכבת. כמעט כל בני העיר נתאספו להפרד מאתנו, הם שתו לחיים על כוס יי"ש ואכלו לעקיך. וברכו אותנו לדרכנו לארץ ישראל. הלכתי לבית הכנסת להפרד ממנו ונכנסתי גם לקלויז, שהתפללתי בו כל ימי היותי בגלינא, התפללתי תפילת הדרך, נשקתי את ארון

הקודש, הקירות והמזוזות, והלכתי אל העגלה לנסוע עם משפחתי. נסענו מהעיר לקול תרועות וברכות מכל בני העיר.

קשה מאד היה האויר בחוץ, קור גדול ושלג בגובה של מטרים, בקושי רב באנו עד תחנת הרכבת של זאַדוואורז'ע. גם הנסיעה ברכבת היתה קשה. הרכבת נעכבה כל פעם באמצע הדרך בגלל ערמות השלג, ובאנו ללבוב בשעה שש בערב, במקום שתים עשרה בצהרים. בבית בן דודי יוסף בוכבינדר כבר דאגו לנו ושמחו לבואנו. בביתם סדרו לנו סעודת פרידה, שלחנות ערוכים כל טוב, בשר יין ופירות, באו כל הקרובים, ידידים ומכירים, וגם אפרים כ"ץ השתתף בנשף. אחר הסעודה נפרדנו ונסענו לרכבת. קרובי לוו אותנו לרכבת, גם הד"ר קורקיס והגברת באו אל התחנה להפרד מאתנו.

בשעה שתים עשרה בלילה זזה הרכבת עם המון של קרוב לשש מאות איש עולי א"י מפולניה וגליציה. הנסיעה היתה קשה מחמת החבילות הרבות שהיו לנו, והילדים היו עדין קטנים, המשרד הא"י בוורשא שלח אתנו פקיד אחד ציוני ללוות את כל השיירה עד הגבול הרומני. בסניאטין (עיר סמוכה לגבול רומניה) אמר לנו הפקיד הציוני, כי עלינו לאסוף סכום כסף לתת שוחד לפקידי הגבול הרומינים, כדי שלא יפתחו את החבילות לגבות מכס מן החפצים. הוא אסף סכום של קרוב למליון מרק (כסף פולני), וזה היה סכום גדול. אך כשבאנו אל הגבול, ברח הפקיד לפולניה עם כל הכסף שאסף, וכל אחד הוכרח לפתוח את חבילותיו ולשלם מכס כמה שדרשו ממנו.

מעבר לגבול רומניה חכו לנו פקידי המשרד הא"י מרומניה. ספרנו להם ע"ד הפקיד הרמאי וכל מה שסבלנו בבית המכס. הם אמרו לנו שידאגו לנו שיהיה הכל בסדר, וישלחו פקיד שילוה אותנו עד גלץ, וידבר בשבילנו וידאג לנו, שלא יאונה לנו שום רע. בדרך ברכבת אמר לנו הפקיד הזה, שאנו צריכים לאסוף סכום כסף כדי לתת שוחד לפקידי הרכבת, ואם לא יתנו להם יכולים הם להשליך אותנו מהרכבת באמצע הדרך. הוא אסף ביניגו סכום של עשרות אלפי לאי (כסף רומני) וסדרו אותנו בקרונות מיוחדים בסדר גמור, הפקיד הודיע לנו

אחד בחיפה טרם שהפליגה ליפו, כדי להוריד קרשים ועוד סחורות. באותו פרק חלתה בתי הקטנה סימה'לי וחומה עלה למעלה מארבעים מעלות. חששנו פן דבקה בה מחלה רצינית. פרט אופיני אני נזכר משעת „התנגשותנו" הראשונה עם הערבים בא"י. בחיפה באו ערבים סבלים לאניה להוריד את הקרשים, עמדה בתי חנה ובידה לחם עם ריבה, חטף ערבי אחד ממנה את הלחם... אחר חצי שעה עבר ערבי אחר וחלק תפוחי זהב בין הילדים ואמר להם את המלה „א ח י ם"... הילדים שמחו על זה, ואולי גם הילדים הגדולים...

כח. „פה אשבו!..."

מחיפה הפלגנו ליפו, ומחמת שהיה לי פחד רב, שמא יהיה לנו עכוב מסבת המחלה של סימה, הסתרנו אותה מפני פקידי העליה. במצב כזה עלינו לחוף יפו בעשרה לחודש ינואר שנת 1923. את החבילות לקחו לבית החטוי ומשם לבית המכס, ואותנו הובילו לבית המרחץ ומשם הלכנו ברגל תחת משמר של שוטרים במשך שעה לבית הקרנטינה מדרום ליפו. שם היינו שלושה ימים, שכבנו על הרצפה ואכלנו לחם עם דג מלוח וטה. בשביל לאה אשתי והתינוקת לקחתי מטה במחלקה ראשונה. בדאגה גדולה היינו בדבר מחלתה של סימה'לי, והודעתי במכתב לידידי הרופא ד"ר אליעזר שטאם בתל־אביב ע"ד החולה, הוא בא אלינו תיכף בעגלה ובדק אותה, ואמר שאין חשש למחלה מדבקת, נתן לה רפואה והחום ירד מעט.

לאחר שלשה ימים של קרנטינה יצאנו לתל אביב והתאכסנו בדירתן של משפחות אימבר, נאגלברג ובוכבינדר, שגרו כולם בדירה אחת. גרתי אצלם שבוע ימים, והם נהגו בנו הכנסת אורחים והתיחסו אלינו בידידות רבה. במשך הזמן הלכתי להוציא את החפצים הקטנים מבית המכס ולשלם את מס הגלגולת ובעד הקרנטינה במשרד הא"י ביפו, אף כי כבר שלמתי פעם אחת את המסים בורשא. הודעתי לד"ר טון ע"ד בואי לארץ ישראל, ובמשרד הא"י קבלתי מכתב מד"ר טון ע"י מר יהושע חנקין ובו ברך אותי לבואי לארץ, כמו כן הזמין

אותי לבקרו בירושלים. גם מר חנקין הזמין אותי אליו ובקרתיו בביתו.

אח"כ שכרתי חדר אצל משפחה תימנית באוהל משה, וגרתי אצלם חודש ימים, גם הם נהגו בנו הכנסת אורחים בידידות רבה. במשך הזמן ההוא נסעתי הרבה פעמים לירושלים לבקש שם דירה וחנות לעבודה. נסיעה לירושלים ברכבת או באוטו קטן עלתה ששים וחמשה גרוש מצרי, וכמו כן גם החזרה לתל־אביב. באוטו לורי בלי מקום לשבת עלה שלשים וחמשה גרוש וטלטול יום שלם על פני כביש רע מאד ומקולקל.

כשבאתי לירושלים, הלכתי תיכף אל הכתל המערבי ונהגתי מנהג אבלות בקריעה כדין. אח"כ הלכתי לבקר את האדון ד"ר יעקב טון במשרדו ב„חברת הכשרת הישוב". הוא קבל אותי בסבר פנים יפות והזמין אותי לארוחת הצהרים בביתו, שהיה בשכונה ערבית בסביבת קברי המלאכים. בדרך לביתו הראה לי מקומות שונים בירושלים. אחר הצהרים הלכתי לבקר את ידידי מר אליעזר מאיר ליפשיץ. הוא הזמין אותי לגור בביתו, עד שתבוא משפחתי לירושלים ואכלתי אצלו ארוחת הערב. הוא עזר לי בעצות איך להסתדר, ולמי לפנות כדי לקבל עבודה, והוא שתרגם את שמי „בוכבינדר" לעברית ויקרא לי בשם „כורך".

באותו זמן קשה היה למצוא חנות מתאימה לעבודה, מפני שהיה מחסור בחניות, ומלבד שכר דירה גבוה היו משלמים הרבה כסף „דמי מפתח" (מעין „דמי חזקה" של החנות). נזדמנה לי ברחוב יפו, פינת רחוב המלך ג'ורג', אורווה גדולה לסוסים, מקום שם עבד נגר ספרדי. המקום היה שיך לואליזו הזקן, הבנין היה בנוי אבן פשוטה בלי טיח, בלי תקרה, עם דלת עץ גדולה, שבעד פתחה נכנסה עגלה עם הסוסים, בלי חלונות, רק שני חורים בקירות. בעד הרפת הזאת דרשו חמשים לירות „דמי מפתח", חוץ משכר דירה. אני התפשרתי בעד ארבעים לירה „דמי מפתח", ועשרים ושתים לירה שכר דירה לשנה. בינתים אפס ממני הכסף והייתי בדאגה גדולה מאין לקחת כסף, וספרתי זאת לד"ר טון. הוא הרגיע אותי ואמר לי שלא לדאוג.

במנוחה, אך כעבור חצי שנה קבלתי מכתב מעירית ירושלים, כי עלי לפנות את מקום הדירה והחנות, כי צריכים להרוס את הבנין לשם הרחבת הכביש. הדבר הזה דיכא את רוחי ולא ידעתי מה לעשות. השקעתי בבנין הזה הרבה כסף והייתי עדיין בעל חוב גדול, ולהרבות עוד בחובות אי אפשר היה לי.

הלכתי אל הנגר שמסר לי את החנות ודרשתי ממנו שיחזיר לי את „דמי המפתח" שלקח ממני. נודע לי, שידע מקודם שהבנין עומד להריסה. במשך הזמן נמכר המגרש שעליו עמדה האורוה להשותפים, השופט מ. ואלירו ויצחק יהודה כהן, ובהשפעות שונות החזירו לי סך ארבעים לירה. הפסדתי בזה ג"כ קרוב לחמשים לירה.

כט. בירושלים

אני עובד

באותו זמן היתה עדין כל הסביבה של רחוב יפו בלתי מפותחת. מנחלת שבעה עד אבן ישראל לא היו בתים ומשם למחנה יהודה לא היו בנינים כלל. רחוב המלך ג'ורג' לא היה עדין וגם לא רחוב בן יהודה, הכל היה שדה זרוע ובלתי זרוע. את השם רחביה לא ידעו עדיין, המקום נקרא בשם רטיסבון, ולא היה שם שום רושם של ישוב. לשערי חסד הלכו דרך רחוב ממילה ומרחוב יפו הלכו לשערי חסד דרך שבילים צרים בלתי מסודרים. באותה שנה התחילו לסמן את מקום הרחובות של רחוב המלך ג'ורג' ורחוב בן יהודה כדי לעשות כבישים שגמרו אותם לאחר כמה שנים.

שכרתי בשערי חסד חדר ומטבח לדירה במחיר חמש עשרה לירה לשנה, ובשביל עבודה שכרתי חצי חנות אצל החייט ר' יצחק בלום ברחוב יפו על יד התיאטרון „ציון" בשכר שלשים לירה לשנה. במשך השנה הזאת עבדתי עבודה פיסית קשה, והצלחתי לשלם כמעט כל החובות בבנקים, וגם עשרים הלירות לד"ר טון.

חבר ותיק

בזמן ההוא בשנת 1923 בקר אותנו ידידי הנכבד, הציוני הותיק מר

בנימין גרוסקופף ואשתו מרת בתיה, שבאו לא"י כתיירים והיו בפסח בירושלים, בתיורם בארץ נתרשמו מאד מן הפעולות וההתפתחות שראו בכל מקום ומקום, והחליטו לחסל את עסקיהם בחו"ל ולבוא להשתקע בארץ ישראל. ואחר כשנה חזרו ארצה, וקבעו את מושבם בתל אביב. ומשום שר' בנימין הוא הראשון מידידי הותיקים והציונים, שזכיתי לראותם משתקעים בארץ וזכיתי להמשיך את ידידותינו בארץ אבות, אני רוצה לספר כאן דברים אחדים על חייו הקודמים, שהכוון הלאומי שבהם נתן את הבסיס לידידותנו הותיקה ולחסד נעורים שלנו.

אני מכיר את ר' בנימין גרוסקופף זה כשלשים וחמש שנה, כשהיינו נפגשים על שדה העבודה הציונית ומעשי הצדקה בערים השכנות פרומישלאני וגלינא, (שהיו כעיר אחת, ורק הרים וגבעות במרחק של חמש עשר ק"מ לערך הבדילו ביניהם), או באסיפות הציוניות הארציות בעיר לבוב. ר' בנימין היה מן הציונים הראשונים, שהקדיש חלק מחייו לעבודת התחיה. הוא נולד בשנת 1874 בעיר סאסוב מחוז זלוטשוב בגליציה המזרחית, בן למשפחה נכבדה המתיחסת על משפחת הצדיק הידוע ר' משה ליב מסאסוב, ועל משפחת הנדיב הגליציאי ר' יהושע פיניאקער. הוא קבל חנוך חרדי וכללי בבית הוריו החסידים. בשנת 1889, כשהיה כבן חמש עשרה, עברו הוריו לדור בעיר טרנופול. ושם נודע לבנימין ע"ד מציאת רעיון ישוב ארץ ישראל, ואליו התמסר בכל לבו. בהיותו בן עשרים, בשנת 1894, נבחר לנשיא חברת חובבי ציון בעיר הנ"ל, עוד קודם הופעת הציונות ההרצלאית. בחודש תמוז שנת 1896, נשא לו אשה את מרת בתיה למשפחת צווילינג מעיר פרומישלאני. וכמו אפרים כ"ץ בעירנו כך היה בנימין העורק החי בתנועה הציונית בפרומישלאני. הודות למרצו הרב ואהבתו הגדולה לארץ ישראל נעשו שם פעולות ציוניות חשובות, והרעיון רכש את רוב אנשי העיר. כי הנה בבואו לפרומישלאני מצא שם קלוב פולני־יהודי, נוצרים ויחודים בערבוביה כעין בית ספר להתבוללות. בנימין נכנס גם הוא כחבר לקלוב הזה,

אבל במשך ששה חדשים נהפך הקלוב לחברה ציונית, ובנימין היה לנשיאם. הנוצרים עזבו, כמובן, את הקלוב.

בשנת 1897 כשהיו בחירות למועצת העיריה, העמידו היהודים רשימה מיוחדת בלי השתתפות הנוצרים על יסוד פרוגרמה יהודית־לאומית, ונבחרו שנים מהרשימה הזאת: בנימין גרוסקופף ולאָנטשי רייך. הפולנים ערערו על הבחירות ונתבטלו, מכיון שלא מלאו עדיין לבנימין 24 שנה, כדי שיוכל להבחר לפי החוק. לאחר שנה היו עוד פעם בחירות, ושוב נבחר בנימין עם עוד יהודים, יותר מקודם, והוא היה חבר ועד המצומצם בעיריה עד פרוץ המלחמה העולמית בשנת 1914. בעיריה היה נלחם כל הימים על זכויות יהודי העיר המקופחים מצד התושבים הנוצרים.

בפרומישלאני ניסה בנימין את מזלו במסחר, ובהיותו בעל מרץ הצליח באופן יוצא מן הכלל, ונעשה סוחר חשוב בעל היקף גדול. מבתי חרושת לזבל חימי ומבתי חרושת למכונות חקלאיות באוסטריה קבל בנימין את הסוכנות הראשית להפיץ את הסחורה בגליציה. באותו זמן עבדו עדיין האכרים באופן פרימיטיבי, והוא הצליח למכור את הסחורות הנזכרות לבעלי אחוזות ולאכרים. העסק התפתח מהר, והוא שיתף בעסק גם את אחיו „שמואל ובניו", ועוד הרבה עשרות משפחות יהודים הרוויחו את פרנסתם על יד ר' בנימין בעסק זה. עסקיו התפשטו אח"כ גם במקצועות אחרים, היה לו בית מסחר גדול של סחורות גלנטריה, שאשתו בעצמה נהלה אותו וגם בתים ואחוזה היו לו על יד לבוב. הוא היה הראשון שיסד בעיר פרומישלאני בנק יהודי בשם „בנק עממי" והיה חבר ההנהלה עוד בשני בנקים אחרים.

כשהופיע הד"ר הרצל, ומחברתו „מדינת היהודים" מצאה הד רב בלבותיהם של יהודי גליציה, עד כי הוא נדמה בעיניהם כמשיח שהופיע ממרום, היתה שאיפתו של כל ציוני שבא לווינה, להכנס אל הבית מספר 9 ברחוב התורכים, לראות שם בעיניו את מקור ההשפעה הציונית, וזכות גדולה היתה לציוני, שהצליח לראות בעיניו את פני הד"ר הרצל. ר' בנימין היה מבעלי זכויות אלו. כשבקר במשרדים

FRONTIS PIECE

FRONTIS PIECE

הציונים בבית הנ"ל, הציגו אותו הפקידים לפני הד"ר הרצל כאחד הציונים האקטיביים. וד"ר הרצל אמר, כי הוא מכיר את שמו מרשימות הנדבות בעתון „וועלט", ובקש ממנו לעשות פעולה בעירו לאסוף סכום כסף בשביל הוצאת העתון שנמצא במצב קשה. ר' בנימין השיב לו, כי הוא נמצא כעת כל הזמן מחוץ לעירו בענין עסקיו, אבל הוציא מכיסו 200 כתרים (זה היה באותו זמן סכום הגון) ונתן לו את נדבתו הפרטית בתמיכה להוצאת העתון. הדבר עשה רושם גדול על הד"ר הרצל, ונכנס בשיחה עמו ע"ד מצב הציונות בגליציה ובעירו ואמר, כי צריך שיהיה בכל עיר ועיר עסקן ציוני כמותו. ומני אז, כשהיה בווינה לרגלי עסקיו, היה מבקר במשרדי ההנהלה הציונית ודבר עוד כמה פעמים עם הד"ר הרצל ז"ל.

אף כי היה טרוד מאד בעסקיו, נתן הרבה מזמנו לעבודה הציונית. המפלגה הציונית פרחה תחת הנהלתו ואספו הרבה כסף בשביל המוסדות הציונים לקרן הקיימת וכו', ביזמתו נוסד בפרומישלאני בית ספר עברי בשם „שפה ברורה" תחת הנהלתו של צ ב י ש ר פ ש ט י ן (כעת באמריקא) וצלצול השפה העברית נשמע ברחובות העיר, בכוחו כבשו הציונים את הקהלה, ובהשפעת הציונים נתנה הקהלה תמיכה שנתית לבית הספר העברי, אלף וחמש מאות כתר לשנה, והיתה למופת לשאר הקהלות בגליציה. ר' בנימין היה חבר ועד הקהלה עד אחרי המלחמה העולמית, כשעבר לגור בעיר לבוב.

בשנת 1907 בזמן הבחירות לפרלמנט האוסטרי נסע בשם ועד הבחירות הציוני המרכזי נסיעת תעמולה ונאם בערים שונות שבמחוזו בפומבי בעד המועמד היהודי. זאת היתה מסירות נפש מצדו, כיסכנות של ממש היו כרוכות בדבר לרגל עמדתם הזועמת של תקיפי הפולנים ומשרתיהם המתבוללים היהודים כלפי התנועה הציונית והציונים בימי המלחמה העולמית, בזמן כבוש גליציה בידי גייסות הרוסים, ברחו בנימין ואשתו לווינה. שם פעל בועד הציוני ובמפעל העזרה ביחד עם אדולף שטאנד וליאון רייך. בגמר המלחמה חזר עם אשתו לפרומישלאני. כדאי להעיר, שאשתו מרת ב ת י ה, אף כי היתה

עסוקה בבית המסחר הגדול של גלנטריה בביתה, עזרה ותמכה בכל הפעולות הציוניות יחד עם בעלה, והיתה חברה בכל החברות, שמטרתן היתה עבודה ציונית או מעשה צדקה.

בשנת 1919 עברו ר' בנימין ואשתו לעיר לבוב לגור שם. בעיר זו היה להם בית מסחר גדול לעצים, וגם שם השתתף ר' בנימין בכל הפעולות הציוניות. בחרו בו לחבר הועד המרכזי הציוני ולחבר האכזקוטיבה הציונית של כל גליציה. כמו כן נבחר לחבר הנשיאות של הקרן הקימת לישראל ולקרן היסוד, לנשיא חברת „תקוות ציון" ולנשיא חברת הנוער הציוני „אהבת ציון" בלבוב.

כאמור לעיל יושבים היום ר' בנימין גרוסקופף ורעיתו הנכבדה בתל אביב. ביתם פתוח לרווחה כמו בחו"ל. הוא ממשיך את עבודתו הצבורית, היה חבר המועצה בעירית תל אביב וחבר ההנהלה בקהילת תל אביב־יפו, ראש התאחדות עולי פולניה, והיה צירה באספת ההתאגדות העולמית של כל יהודי פולין (מחוץ לארץ פולניה) בלונדון בשנת 1935, באנטוורפען (בלגיה) בשנת 1937, בניו יורק 1939. היה מיסד וחבר ההנהלה בבנק העולים בא"י בתל אביב, והוא חבר כמעט בכל החברות למוסדות צדקה בתל אביב.

אני יכול לציין בסיפוק נפש, שמיום בואו ארצה התקשרנו יותר בקשרי ידידות. אין נכונה בפי אלה, המגנים את כל מה שמביאים עולי ארץ ישראל מן הגלות. גם פרחים מעלים משם, מאותו מדבר העמים, וידידות ותיקה שנתחדשה תחת שמי ארצנו הזכים, היא אחד הפרחים הכי יפים שבחיינו.

אני קונה בית ישן

בשנת 1924 נזדמן לי לקנות בית מ„חברת הכשרת הישוב" ברחוב המרכזי הנקרא כעת רחוב „בן יהודה". מחיר הבית עלה קרוב לאלף לירה. חששתי לקנות את כל הבית, כי זה היה בית ישן שצריך היה בכל פעם לתקונים, או שצריכים היו לבנותו מחדש, ופחדתי להסתבך בכספים, ולכן הסכמתי למסור חצי בית לשותף, מבלי לקחת ממנו שום רווחים. ביום תשעה עשר לחודש אוקטובר שנת 1924 חתמתי על חוזה עם חברת הכשרת

הישוב לקנות את הבית, ובעוד חודש קבלנו את הבית מידי החברה. לאחר שעשינו תקונים קלים וסיידנו את החדרים, נכנסנו כלנו, ואתנו גם מרדכי בן יחזקאל, לדור בקומה הראשונה, והשותף בקומה השניה. בעת ההיא היה עדיין כל השטח שמם, על חלק קטן גדלו שעורים ורובו היה אדמת טרשים, אבל סביב הבית שלנו היה גן פרחים עם עצי פרי ואילני סרק, גם בור מים היה מתחת לבית, כמנהג המקום, והשתמשנו במים אלה כמה שנים, עד שסדרה עירית ירושלים את צנורות המים כיום הזה. בימים הראשונים היו באים אז יהודים ספרדיים ילידי המקום לברך אותי ולנשק את המזוזה על משקוף ביתי. הם שמחו, שזכו לראות יהודי גר במקום הזה, וספרו לי, כי קודם שנקנה כל השטח הזה ע"י חברת הכשרת הישוב בירושלים היה שייך לפטריארכאט של היונים, ואסור היה ליהודים לעבור במקום הזה. השטח היה נקרא על שם קדושי היונים. חלק אחד בשם „אנטומוס", וחלק אחד, הוא המקום שביתי עומד עליו היה שמו „כריזנטוס". אחרים התפלאו שנכנסנו לגור בסביבה בלתי מפותחת ולא יהודית. בביתי גר לפני, כומר ערבי נוצרי, ובשאר הבתים גרו ערבים מוסלמים וערבים נוצרים, ועברו כמה שנים עד שעזבו הללו את הבתים; רוב הבתים אשר בשטח הזה נהרסו לצורך מגרשים וכבישים; אך ביתי נשאר, כי החלטתי לגור בו לעת כזאת כמו שהוא, בלי שום נוחיות.

חלוקת כל השטח למגרשים וביחוד למגרשי בנין קטנים וגדולים שנמכרו ליחידים, נעשתה בידי המחלקה הטכנית של חברת הכשרת הישוב, שעשתה בשטח זה תכניות של רחובות עם כבישים ומדרכות. הרחוב שלנו נקרא בתחלה בשם „רחוב המרכזי". אחר כך קבעו את שמו „רחוב בן יהודה", על שם הלוחם הגדול לתחית השפה העברית, אליעזר בן יהודה ז"ל. אנו היינו הראשונים שנכנסנו לדור במקום הזה. באותה השנה התחילו לבנות ברחובנו שני בתים חדשים, אחד בשביל דפוס עזריאל ואחד בשביל חברת „הלואה וחסכון" ירושלים, ובכל שנה נתוספו עוד בנינים. עד שנעשה

הרחוב למרכז מסחרי באמת, מקום משרדים ובנינים גדולים ויפים לתפארת ירושלים.

בבית הזה הוטב מצבי בהרבה. במשך כל השנים קבלתי הרבה עבודה מהספריה הלאומית והאוניברסיטה, שמי נודע כבעל מקצוע מעולה והיו לי הלקוחות החשובים שבירושלים. קבלתי עבודה גם מחוץ לירושלים, מיהודים ומשאינם יהודים. ב"ה הצלחתי לשלם כל החובות של הבית, וחסכתי עוד סכום הגון.

בשנת 1927, כשנתפרסם חוק ההתאזרחות הא"י, קבלתי עלי ועל משפחתי את הנתינות הארץ ישראלית, אחרי שותרתי על הנתינות הפולנית. באותה שנה נרשם שנוי שם משפחתי „בעתון הרשמי" של ממשלת א"י בשם „כורך".

הפרעות שהיו בשנת תרפ"ט (בחודש אב) גרמו לי צער הרבה, השתתפתי בהגנה ובעזרה כפי כוחותי. ראיתי את הנס הגדול, שהשם הפר עצת אויבינו, ושמחתי לראות בהתקדמות הארץ ועלית היהודים לארץ אבותינו. זכיתי לראות את ירושלים בבנינה, וכן הרבה נקודות בארץ, שאחינו התישבו שם.

„וישן מפני חדש תוציאו!...

בשנת 1936 באתי לידי החלטה, בהשפעת בתי חנה תחי', להרוס את הבית הישן ולבנותו מחדש. היתה זאת החלטה רבת אחריות מצדי, אבל הרגש של בנין הארץ, ובפרט בזמן ההוא, כשהתחילו שונאינו להלחם בנו ונתרבו מחוסרי עבודה, ועוד סיבות דומות לאלה נתנו בי כוח ומרץ להתחיל בבנין הבית. התכניות נעבדו ע"י הארדיכלים „הקר את ילין", וכל העבודות נעשו בעבודה עברית מאורגנת ובחומרים מתוצרת הארץ. וכך הוקם בנין מפואר, בית של חמש קומות עם נוחיות הכי חדישה בכל דירה ודירה ועם הסקה מרכזית לכל הבית.

הליכות ביתי לא נשתנו מכפי שהיו בגלינא. ביתי פתוח תמיד לכל מי שבא, ושמחתי כשהיתה לי האפשרות לעזור למישהו. לא התענינתי בפוליטיקה וגם מעט מאד עסקתי בעבודה צבורית. על פי בקשת המנהל ידידי מר אליעזר מאיר ליפשיץ הייתי מורה למקצוע

בבית המדרש למורים „מזרחי" במשך שבע שנים. בכלל היתה עבודתי בארץ קשה ומאומצת. כמה וכמה פעמים דחיתי משרות במשכורת שמנה, כי רגש הכבוד שהיה בי כל ימי חיי, שלא לקבל עזרה ממי שהוא, השפיע עלי גם בארץ ישראל שלא לקבל משרה, רק לעבוד וליהנות מיגיע כפי, לפרנס את בני ביתי ולחנך את בני, שבאו לא"י בלתי מוכנים, מסבת שנות המלחמה וגילם הרך, ברוח התורה והעבודה. אכן שמחתי מאוד לראות את התפתחותם והתקדמותם של ילדי שיחיו בדרך זו.

בכלל הייתי מרוצה בכל השנים שאני יושב בארץ ישראל במצבי החמרי והרוחני, וכמה שעבדתי קשה בהתאמצות יוצאת מן הכלל, הודיתי לה' שעזר לי לעלות לארץ ישראל עם משפחתי ולהתפרנס מיגיע כפי בכבוד. הרגשתי בזה עבודה ציונית מעשית וספוק נפשי שלקחתי חלק פעיל בעבודת התחיה בארץ אבותינו, וזכיתי לראות את התגשמות הרעיון הציוני של „ושבו בנים לגבולם".

ירושלים, ו' טבת תש"א.

הערה לקורא, המשפטים הבאים: „ומר מאיר בלבן, היום פרופיסור באוניברסיטה בורשא" ע' לה, שורה כא. „בעתון ‚טאגבלאט' המופיע עוד היום בלבוב" ע' פה, שורה אחרונה, — נכתבו קודם הפלישה הגרמנית לפולין.

טעויות הדפוס: ע' רג, שי' יד: המלאכים — צ"ל המלכים. ש' כא: בחניות צ"ל בחנויות. ע' ר"ט ש' כד: כיסכנות — צ"ל כי סכנות. ע' רטז ש"ח: האיטקלית — צ"ל האיטלקית.

פרקי הספר

* * * דב שטוק

א משפחתי . . . . . ט

ב אבא ואמא . . . . . יג

ג ילד בחדר . . . . . יז

ד בר מצוה . . . . . כב

ה נפתחו חלונות בבית המדרש . . . . כה

ו ר׳ יהושע בסַכַס ור׳ הלל פינעליש . . . כח

ז השרפה הגדולה . . . . . לד

ח ר׳ מרדכי בן יחזקאל . . . . לו

ט ניצני ההשכלה בעירנו: ר׳ משה ליב לַאנוס, ר׳ ליב וואלף מד
ר׳ משה שטאַם, ר׳ יענקלי חיה אסתר׳ס, ר׳ יוסף הורביץ, ר׳ אהרן רובינצאהל

י אבני זכרון: 1 הנהר וויזלאנקע, 2 ר׳ ברוך האהרן, 3 ר׳ פַניס נה
ליברמן, 4 לשם מצות מצוה ופנינו לארץ ישראל..., 5 ארץ ישראל
בגלינא לפני הציונות . . . . . .

יא רַע יקיר לי אפרים... ראשית התפתחות הציונות בעירנו, פא
ד״ר אברהם קורקיס, יום העברים . . . .

יב ר׳ שלמה אונגר . . . . . צ

יג בגיל חובת הצבא והנשואין . . . . צו

יד על שדה העבודה הציונית: „היתה רוח אחרת — וגבהו שמי קה
השמים... קרבן אהרן, על תטיפו יטיפון, בית לאומי על אדמת נכר,
זכור זאת ליעקב... בית ספרנו העברי . . .

טו הרב ר׳ מאיר שפירא ז״ל: התמנותו כמרא דאתרא בעירנו, קיט
פעולותיו החנוכיות והצבוריות . . . . .

טז בשדה ספרים וסופרים: מסחר והוצאות ספרים, י. ח. ברנר, קכט
פרום. ד״ר ל. קלַנר, ר׳ אליעזר מאיר ליפשיץ . . .

יז אנדרלומוסיא באה לעולם: ראשית מלחמת העולם, כניסת קלד
גייסות הרוסים . . . . . .

יח תחת הכבוש הרוסי: פטירת אמא ואבא ז״ל, מנוסת הצבא הרוסי קמ

יט **בעקבות „הגאולה" האוסטרית:** כניסת הצבא האוסטרי, קמז
עבודה צבורית, המגפה . . . . . .

כ **עבודת בית היתומים:** ייסוד בית היתומים, הגיוס לצבא קנ
ופטירת אחי צבי ז"ל . . . . . .

כא **עבודות צבוריות בימי המלחמה:** שיפורים פנימיים בבית קנה
היתומים „הופטמאן פאָן קעפניק" בגלינא, סיוע לפליטים לחיילים
יהודים ועניים, בית היתומים עובר לביליץ, סדר לחיילים

כב **בחזית המלחמה האיטקלית:** נתגייסתי לצבא, אל החזית האיטלקית קעא

כג **אני עוזב את הצבא:** שוחררתי מעבודת הצבא . . קעה

כד **תחת סבלות האוקראינים:** קץ המלחמה העולמית, הממשלה קפב
האוקראינית, מלחמת הפולנים והאוקראינים . . .

כה **גאולת פולין וצרותיה:** מסחרים ותענוגיהם, הרדיפות על הציונים קפז

כו **נפתחו דרכי לארץ ישראל:** ד"ר יעקב טון בלבוב, ועד למכירת קצד
קרקעות של א"י, קבלתי דרישה לבוא לארץ ישראל . .

כז **לארץ אבות:** ההכנות לנסיעה, מלבוב לגלץ, באניה, עליתי על קצז
אדמת ארץ ישראל . . . . . .

כח **פה אשב...:** בקרנטינה, בתל אביב, סדור חנות למעבדה בירושלים רב

כט **בירושלים:** אני עובד, חבר ותיק, אני קונה בית ישן, ויישן רו
מפני חדש תוציאו . . . . . .

התמונות שבספר

1 הרבי ר' שמחה, 2 ר' מרדכי בן יחזקאל, 3 ר' יהושע בָּסָכָס, 4 ר' הלל פינעלישׂ, 5 אפרים כץ, 6 ר' שלמה אונגר, 7 גיסי ר' אברהם ספעפר ואשתו, 8 גיסי ר' יעקב זאב ווייזער, אשתו ונכדיו, 9 ד"ר יעקב קורקיס, 10 ד"ר אברהם קורקיס, 11 הרב ר' מאיר שפירא, 12 מצבת אבי ז"ל, 13 מצבות אמי, זקני וזקנתי ז"ל, 14 מכתב של הפרפיסור ד"ר ל. קָלְנֶר, 15 בית היתומים, 16 מכתב מועד הקהלה ומועד העזרה, 17 ר' בנימין גרוסקופף, 18 מרת בתיה גרוסקופף.

לכבוד ובודו מר יצחק מרקוס ומשפחתו
בירושלים

ירושלים ב' אלול תשי"ז

אושר טל כץ